

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

**TARİHİ OLAYLAR IŞIĞINDA ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN ERMENİ
TALEPLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbrahim Ercan ÇOBANOĞLU

MAYIS 2019

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

**TARİHİ OLAYLAR IŞIĞINDA ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN ERMENİ
TALEPLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbrahim Ercan ÇOBANOĞLU

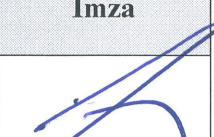
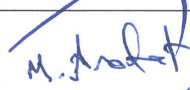

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Coşkun TOPAL

MAYIS 2019

TRABZON

ONAY

İbrahim Ercan ÇOBANOĞLU tarafından hazırlanan “Tarihi Olaylar Işığında Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Talepleri” adlı bu Çalışma 28.06.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı-Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Coşkun TOPAL	Başkan	☒	☐	
Prof. Dr. Mohammad ARAFAT	Üye	☒	☐	
Prof. Dr. Abdullah KIRAN	Üye	☒	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

İbrahim Ercan ÇOBANOĞLU

28/06/2019

ÖNSÖZ

Özellikle son dönemlerde “*Ermeni Meselesinin*” ülkemiz aleyhine siyasi bir koz olarak kullanıldığını, tarihi ve hukuki zeminde tartışılması gereken Ermeni iddia ve taleplerinin öfkeli ve taraflı Batı parlamentolarında karara bağlandığını hep birlikte müşahede etmekteyiz.

Elbette, “*1915’te hiç bir şey olmadı*” kabilinden bir tutum içerisinde olmamalıyız. Ancak, zorunlu sevk ve iskan kararının neden ve hangi koşullar altında alındığını, kimleri kapsadığını, göç sırasında alınan askeri ve hukuki tedbirleri anlamalı ve muhataplarına anlatmalıyız. Göç yolunda yaşanan ölümlerin ve kimi aşırılıkların “*hukuk tekniği*” açısından soykırım olmadığını ulusal ve uluslararası hukuk platformlarında izah etmeye devam etmeliyiz.

Tüm çabalara rağmen yabancı parlamentoların uluslararası mahkemelerin yerine geçerek 1915 olaylarını soykırım olarak kabul ettiklerini ve soykırımın olmadığı yönünde beyanda bulunanları cezalandıracak yasal düzenlemeler yaptıklarını görmekteyiz. Oysa, düşünce özgürlüğünü kısıtlayan bu türden bellek kanunların ve yabancı parlamentoların uluslararası yargının yetkisini gasp ederek aldığı soykırım kararlarının hukuk nazarında yok hükmünde olduğunu izahına çalışacağımız son dönem mahkeme kararlarıyla açık bir biçimde görmekteyiz.

Tez konumu belirlerken, bir hukukçu olarak bu meseleyi uluslararası hukuk kuralları ışığında ele alacak bir çalışma yapmam gerektiğine karar verdim. Bu yolda beni cesaretlendiren, tez konusunun belirlenmesinde ve hazırlanışında bilgi ve deneyimi ile yardımlarını ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Coşkun Topal’a teşekkürlerimi arz ediyorum.

Mayıs, 2019

İbrahim Ercan ÇOBANOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT.....	IX
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
GİRİŞ.....	1-2

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ERMENİ MESELESİNİN DOĞUŞU	3-17
1.1.İlk Türk-Ermeni Münasebetleri	3
1.2.Osmanlı Devleti'nin Siyasi Yapısı ve Ermenilerin Statüsü	4
1.3.Ermeni Meselesini Doğuran Tarihi Gelişmeler	6
1.3.1.Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali.....	6
1.3.2.KüçükKaynarca Antlaşması (1774) ve Rusya'nın Osmanlı Hristiyanlarının Koruyuculuğunu Üstlenmesi	8
1.3.3.Büyük Devletlerin "Kilise Savaşları"	8
1.3.4.Kırım Savaşı ve Paris Barış Antlaşması'nın (1856) Sonuçları.....	10
1.3.5.İslahat Fermanı (1856) ve Avrupa Protektorası.....	13
1.3.6 "93 Harbi" ve Ayastefanos Antlaşması'nın Ünlü "16. Maddesi"	14
1.3.7.Kıbrıs Sözleşmesi (1878) ve İngiltere'nin Azınlıklar Hamlesi	16
1.3.8.Berlin Kongresi ve Ermeni Sorununun "Resmen" Ortaya Çıkışı.....	16
1.3.9.İngiliz Diplomatların Faaliyetleri	17

İKİNCİ BÖLÜM

2. ZORUNLU GÖÇ VE İSKAN KARARINI HAZIRLAYAN OLAYLAR	18-42
2.1.Ermeni Komitalarının Ortaya Çıkışı.....	18
2.2.XIX. Yüzyıl Ermeni İsyancıları.....	19
2.3.Osmanlı Bankası Baskını (1896)	23
2.4.II. Abdulhamid'e Suikast Girişimi (1905).....	24
2.5.II. Meşrutiyetin İlanı Sonrası Meydana Gelen Gelişmeler	25
2.6.Adım Adım 1915'e	26

2.7.Bardağı Taşırın Son Damla; Van'ın İşgali	28
2.8.Zorunlu Göç ve İskan Kanunu'nun Çıkarılması	28
2.9.Sevk Olunan Ermenilerin Sayısı	32
2.10.Sevk Kararının Uygulanmasına Tepkiler.....	34
2.11.Sevk Olunanlara Karşı İşlenen Suçlar ve Yapılan Yargılamalar	36
2.12.Geri Dönen Ermeniler	39
2.13.Lozan Antlaşması'nda Ermeni Sorununun Halledilmesi	39
2.14.Atatürk'ün Ermeni Meselesi Hakkındaki Düşünceleri	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOYKIRIMIN TANIMI VE UNSURLARI.....	43-56
3.1.Soykırım (Genocide) Kavramı.....	43
3.2.Soykırım Yasağının “Jus Cogens” Niteliği ve Bağlayıcılığı	45
3.3.Soykırım Suçunun Unsurları ve Özel Kast Kriteri	46
3.3.1.Maddi Unsur	46
3.3.2 Manevi Unsur (Özel Kast).....	47
3.4.Soykırım Suçlarında Devletin Rolü ve “Etkin Kontrol Prensibi	49
3.5.Soykırım Sözleşmesi Geçmişe Yürütülebilir mi?	50
3.6.Soykırım Suçu ve Zamanaşımı	51
3.7.Soykırım Yargılamasında Yetkili ve Görevli Mahkeme Sorunu	53
3.8.Devletlerin Halefiyeti Meselesi	54
3.9.Soykırım Yargılaması ve Uluslararası Ceza Mahkemeleri.....	54

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ERMENİ DİASPORASININ İDDİA VE TALEPLERİ	57-67
4.1.Ermeni Diasporasının Ortaya Çıkışı ve Talepleri	57
4.2.Toprak ve Tazminat Taleplerininin Hukuki Niteliği	59
4.3.Ermeni Terörü (ASALA).....	61
4.4.Avrupa Parlamentosunun Soykırım Kararı.....	63
4.5.1915 Olaylarını Soykırım Olarak Tanıyan Ülkeler.....	64
4.6.Ermenilerin “Mavi Kitap” Delili	65

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRKİYE’NİN DAYANABİLECEĞİ HUKUKİ ARGÜMANLAR	68-76
5.1.Malta Yargılaması.....	68
5.2.Avrupa Adalet Divanı'nın “Red” Kararı	69

5.3.Viyana Türk-Ermeni Platformu (2004) ve Sonuçları	70
5.4.Fransa Anayasa Mahkemesi Kararı ve Avrupa'nın "Bellek Kanun" Çıkmazı	71
5.5.Perinçek-İsviçre Davası	73
5.6."1915 Olaylarının" Yugoslavya Örneği İle Mukayesesi	75

ALTINCI BÖLÜM

6. 1915 OLAYLARININ ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN ANALİZİ.....	77-81
6.1.Soykırım Suçunun Unsurları Açısından	77
6.2.Hukukun Genel Prensipleri Açısından.....	78
6.3.Uluslararası İçtihatlar Açısından.....	79
SONUÇ VE ÖNERİLER	82
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	86
ÖZGEÇMİŞ.....	90

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen “*Ermeni Zorunlu Sevki*” ve sonrasında yaşanan olaylar bugün dahi Türk dış politikasının en önemli sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Ermeni Devleti ve diaspora, meseleyi “*kan davası*” gibi görmekte, Avrupalı Devletler ve birçok ülke, giderek artan bir biçimde 1915 olaylarının “*soykırım*” olduğunu parlamentoları aracılığıyla kabul etmektedirler. Türkiye Cumhuriyeti’nin, sorunun çözümü için “*ortak tarih komisyonu*” kurulması gerektiği yönündeki talebi görmezden gelinmekte ve bu mesele her “*24 Nisan*’da” Türkiye’nin önüne getirilmektedir.

1915 olaylarının uluslararası hukuk ve soykırıma dair uluslararası mahkemelerce verilen içtihatlar yönünden değerlendirilmesinde, soykırım iddialarının hukuki dayanaktan yoksun olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, 1915 olaylarını doğuran tarihi hadiselerin yanısıra sorunun uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesine çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Meselesi, Soykırım, Diaspora.

ABSTRACT

“The Armenian Deportation”, which occurred during the First World War, and the events that took place later on still remain being one of the most crucial issues of the Turkish foreign policy even today. The Armenian State and the diaspora sees the issue as a *“blood feud”*. The European States and many other countries in the world have increasingly accepted the 1915 incidents as *“genocide”* via their parliaments. Turkish Republic’s offer to establish a *“joint history commission”* for the resolution of the problem is ignored and this issue is placed before Turkey every April 24th.

The evaluation of the 1915 incidents in terms of international law and judicial opinions given by international genocidal courts seems to be legally groundless. In this study, as well as the historical events that resulted in 1915 incidents, the issue will try to be evaluated in terms of international law.

Keywords: Armenian Issue, Genocide, Diaspora.

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AK	: Avrupa Konseyi
AP	: Avrupa Parlamentosu
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
EYUCM	: Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi
ICC	: International Criminal Court
RS	: Roma Statüsü
RUCM	: Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UCM	: Uluslararası Ceza Mahkemesi
URL	: Uniform Resource Locator
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
t.y.	: Tarih yok

GİRİŞ

Türkiye’yi yüz yılı aşkın süredir meşgul eden “*Ermeni Sorununun*” daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Osmanlı Devleti’nin siyasi ve hukuki yapısı ele alınmalı, meselenin tarihsel arka planı doğru bir biçimde analiz edilmelidir. Zira, asırlar boyunca aynı kaderi paylaşan Türk ve Ermeni toplumlarının bu örnek beraberliklerinin tirajik bir şekilde son bulmasının izahını yapmak ancak tarihi vakaların tetkiki ile mümkündür.

Türkiye, kadimden beri “*Millet-i Sadıka*” olarak adlandırılan Ermeni toplumunun bir “*iç tehdite*” dönüşmesi, bu tehditin bertaraf edilmesi amacıyla bir kısım Ermenilerin göçe zorlanması ve bu göç sırasında yaşanan olayların soykırım olmadığı hususunda dünya kamuoyunu ikna edebilmiş değildir. Yapılan akademik çalışmalara, ulusal ve uluslararası girişimlere rağmen 1915’te yaşananların “*soykırım*” olmadığına neredeyse Türk tarafından başka hiç bir devlet ya da otorite inanmamaktadır.

Oysa, Ermenilerin imtiyaz taleplerinin Osmanlı Devleti’nin iktisadi, siyasi ve askeri açıdan zayıflaması ile birlikte ivme kazandığı, bu taleplerin Birinci Dünya Savaşı ile birlikte “*bağımsızlık mücadelesine*” dönüştüğü, bir çok cephede savaş veren Osmanlı Devleti’nin bu “*iç tehdite*” karşı önlem olarak “*Zorunlu Sevk ve İskan Kanunu ’nu*” çıkardığı gerçeği izaha muhtaç değildir.

Mezkûr yasal düzenlemenin “tedbir” mahiyetinde olduğu, zira Osmanlı Ermenilerinin, Anadolu topraklarında yaptıkları kırımlar ve Birinci Dünya Savaşı sırasında “*İtilaf Devletleri*” yanında saf tutmaları nedeniyle, cephe hattının ve arkasının stratejik açıdan güvensiz hale geldiği gerçeği herkesin kabulündedir.

Bu kararın haklılığı dönemin önde gelen Ermeni siyasetçileri tarafından da kabul edilmiştir. Ermenistan’ın ilk Başbakanı olan Taşnak liderlerinden Ovanes Kaçaznuni, 1923 yılında partisi tarafından Romanya’da gerçekleştirilen toplantıya sunduğu raporunda; *Osmanlı Devleti’nin aldığı tehcir kararının amacına uygun olduğunu, “denizden denize Ermenistan projesi” gibi emperyalist bir plana ve hayale kendilerini kaptırdıklarını, İngilizlerin ve Rusların kışkırtmasına kapıldıklarını, gönüllü Ermeni çetelerin oluşturulmasının ve kayıtsız şartsız Rus Ordusuna bağlanmış olmanın büyük bir hata olduğunu, Müslümanların katledildiğini, yaşananlar nedeniyle Taşnak Partisi dışında bir suçlu aranmaması gerektiğini, açık bir biçimde ifade etmiştir* (Kaçaznuni, 2014: 10). Raporun bulunduğu kitabın farklı dillerde yayımlanan örnekleri Avrupa kütüphanelerinden toplatılmıştır (Kaçaznuni, 2014: 7).

Şüphesiz ki yaşananlar nedeniyle, on binlerce Osmanlı Ermenisi evlerini terk etmek zorunda kalmış, göç yolunda çetelerin saldırılarına uğramış, malları yağmalanmıştır. Münferit bazı aşırılıkların varlığının kabulü gerekmele birlikte, “*sistematik*” olmayan bu olayların “*soykırım*” olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Sevk kararının uluslararası hukuka uygun olduğunu ve “*meşru müdafaa*” niteliğini taşıdığını söylemek hatalı olmayacaktır. Ayrıca, savaşın beraberinde getirdiği kaos ortamı da düşünüldüğünde, Osmanlı idarecilerinin soykırım niyeti taşısaldı bu düşüncelerini Ermenilerin yaşadığı yerlerde gerçekleştirmesinin önünde hiçbir engel bulunmadığı, aksine yer değiştiren Ermenileri koruyacak her türlü yasal ve askeri tedbirin alındığı hususu da gözardı edilmemelidir.

Birinci Dünya Savaşı'nın olumsuz koşulları sırasında gerçekleşen sevk nedeniyle cephe hattından uzak ama yine Osmanlı Devleti topraklarında bulunan başka bölgelere gitmek durumunda kalan Ermenilerin, alınan tüm tedbirlere rağmen, vermiş oldukları zayıatların soykırım olarak nitelendirilmesi, hukuki mesnetten uzak, gayri kabil bir değerlendirmedir.

Ermeni ayrılıkçı grupların özellikle Rusya ve İngiltere tarafından Osmanlı Devleti'ni parçalamak için kullanıldıklarını, Ermeni halkının Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmak istemeleri ve bunun için silaha sarılmış olmaları karşısında Osmanlı idarecilerinin başka türlü davranmalarının mümkün olmadığını görmek ve anlamak gerekir.

Ermeni diasporası, yaşananların soykırım olduğunu ve 1915 olaylarında 2 milyona yakın Osmanlı Ermenisinin hayatını kaybettiğini iddia etmektedir (Halaçoğlu, 2010: 104). Bu çalışmada, diasporanın iddia ve taleplerinin uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesine çalışılacak, bunun için öncelikle zorunlu sevk ve iskan kararını hazırlayan tarihi olaylar ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ERMENİ MESELESİNİN DOĞUŞU

1.1. İlk Türk - Ermeni Münasebetleri

Kafkasyalı olarak bilinen Ermeniler aslında Avrupalı olup, M.Ö.VII. yüzyılda, Yunanlılar tarafından Pers kuvvetlerine karşı ön savunma yapmaları için yaşadıkları Frikyta Bölgesinden Van Gölü civarına yerleştirilmişlerdir (Dedeyev, 2009). Buldukları coğrafya gereği farklı devletlerin hegemonyası altına giren ve bu nedenle inanç sistemleri farklılık arz eden Ermeni toplumu en nihayetinde, M.S. 300'lü yılların başında, Papaz Gregoryan önderliğinde Hristiyanlık dinini kabul etmiştir (Dedeyev, 2009: 337).

Van ve kuzeyinde "*Vasputakan Krallığı*" adı verilen bir devlet kuran Ermeniler, burada "*Akdamar Kilisesini*" inşa etmişlerdir. 1021 yılında Vasputakan Krallığı ortadan kalkınca manastıra çevrilen kilise, zamanla Ermenilerin dîni merkezlerinden birine dönüşmüştür. Bu ve diğer Ermeni Kiliseleri, Ortodoks Bizans Kilisesinden ayrıldıkları için Hristiyan dünyası tarafından dışlanmışlardır. Bu nedenle Ermeniler, zamanla bölgeye hâkim olan Türk Hükümdarlarını memnuniyetle karşılamışlardır (Akyol, 2014).

Ermenilerin Türklerle ilk münasebetlerinin Hazar Türkleri ve Azerbaycan Sacioğulları Devleti aracılığıyla olduğu yönünde görüşler bulunsa da Ermeni ve Türk toplumları arasındaki ilk kapsamlı ilişki, XI. yüzyılda Selçuklu Hükümdarı Çağrı Bey'in Horasan ve Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya düzenlediği keşifler sırasında başlamıştır (Halaçoğlu, 2014: 13).

Uzun süre Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) himayesinde yaşayan Ermeniler, ağır vergi yükü altında ezilmiş, dîni¹ baskılara maruz kalmış ve yerlerinden edilmişlerdir. Ermeni askerlerin, maruz kaldıkları bu kötü muamele nedeniyle Malazgirt Meydan Muharebesi sırasında Bizans ordusundan ayrılarak savaş alanını terk ettikleri bilinmektedir.² Malazgirt Meydan Muharebesini kazanan Selçukluların kısa sürede Anadolu'ya yerleşmelerinin ardından Ermeni toplumu, 1198

¹ Dîni baskı, Ermeni toplumunun Doğu Roma'dan farklı ve bağımsız bir kiliseye sahip oluşundan kaynaklanmıştır.

² Bkz: <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/malazgirt-meydan-muharebesi>, (07.10.2017).

yılında bugün “Çukurova” olarak bilinen Kilikya Bölgesi’ne ve Suriye taraflarına göç etmiş, burada yine Doğu Roma’ya bağlı bir prenslik kurmuş, zamanla Selçuklu himayesine girmişlerdir.

Kilikya’da kurulan bu Prenslik (Baronluk) ve Türkiye Selçuklularının ilişkileri Selçuklu Devleti’nin güçlü olup olmamasına bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Selçuklu Devleti’nin güçlü olduğu zamanlarda sadakatini bildiren Ermenilerin, sorun yaşanan dönemlerde topraklarını genişletme politikası izledikleri görülmektedir. Selçukluların Ermeni politikası ise hoşgörü üzerine kurulmuştur. Sultan Alparslan’ın vefatını müteakip yönetimi eline alan Melikşah da himayesi altındaki Ermenilerin vergi muafiyeti ve ibadet özgürlüğü konusunda uygulanan esnek politikayı devam ettirmiştir.

Ermeni Kilikya Prensligi, hiç bir zaman tam bağımsız ve belirleyici bir güç haline gelememiştir. Prenslik, Selçuklulardan sonra Moğolların himayesine girmiş, bölgedeki haçlılarla işbirliği yaparak varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Nihayetinde, 1375 yılında Memlûklüler tarafından yıkılmış ve aynı yerde Memlûklülere bağlı Ramazanoğlu Beyliği kurulmuştur. Bölgenin XV. ve XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmesi sonucunda buradaki Ermeni toplumu da Osmanlı egemenliğine girmiştir (Bakar, 2013: 9).

Kilikya Ermeni Prensligi’nin ortadan kalkmasıyla birlikte bölgede yaşayan Ermeniler, ruhani merkez olarak Kütahya’ya seçmiş, Kütahya’nın yanısıra yoğun olarak Konya ve Eskişehir civarına yerleşmişlerdir.

1.2. Osmanlı Devleti’nin Siyasi Yapısı ve Ermenilerin Statüsü

Osmanlı Devleti, idari açıdan merkeziyetçi bir yapıya haiz olsa da devlet sisteminin çok hukuklu hale gelmesiyle birlikte bu yapının bozulduğu söylenebilir (Aytaş, 2010: 29). Zira, dîni cemaatlerin³ kendilerine mahsus ayrı bir hukuk düzenlerinin olması ve gayrimüslimlere tanınan geniş imtiyazlar hasebiyle eyalet yönetimleri mahalli güçlerin eline geçmiş ve bunun sonucu olarak merkezi hükümetin otoritesi sarsılmıştır.

Sultan Mehmet, İstanbul’u fethettiğinde gayrimüslim cemaatlere yakın ilgi göstermiş, Rum Patriğine “*Milletbaşı*” ünvanı vermiş, cemaat lideri olarak tanımıştır. Ermeni toplumuna da benzer bir yaklaşım gösteren Fatih, 1461 yılında İstanbul’da “*Ermeni Patrikliği*ni” kurdu muştur (Sezer, 2009). Böylece Ermeni cemaati de eğitim - öğretim, dîni işler ve hukuki konularda kendi iç örgütlenmesini tamamlayabilmiştir. Fatih’in Ermenilere yaklaşımını, İstanbul’da yaşayan Rumlara karşı bir alternatif ve denge politikası olarak görmek de mümkündür (Sertçelik, 2015: 12).

³ Osmanlı’daki cemaat kavramı “*millet*” olarak anlaşılmalıdır. Tarihi kaynakların incelenmesinde, Osmanlı’da millet kavramının içinin etnik yapıya göre değil, dîni inanca ve mezhepsel farklılığa göre doldurulduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimleri zorla İslamlaştırma politikası olmadığı gibi aksine, Hristiyan ve Yahudi cemaatinin inançlarını yaşamalarına müsaade edilmiş, kutsal mekanlarına hiç bir şekilde dokunulmamıştır.

Öyle ki Fatih Sultan Mehmet, Galatalı gayrimüslimler için verdiği bir fermanla şöyle demektedir (Saydam, 2009): “*Kendülerinin malları ve rızıkları ve mekanlar ve mahzenleri ve bağları ve değirmenleri ve gemileri ve sandalları ve bi'l cümle met'aları ve avretleri ve oğlancıkları ve kulları ve cariyeleri kendülerin ellerinde mukarrer olub, mütearrız olmiyam ve üşendirmiyem.*”

Salt bu ferman dâhi, Osmanlıların tarihleri boyunca gayrimüslimler için takip ettikleri siyasetin güzel bir örneği ve özeti olarak gösterilebilir. Osmanlı Devleti, her cemaatin kendi kendisini idare etmesine müsaade etmiştir. Bu hoşgörülü bakış açısı nedeniyle gayrimüslim cemaatler dîni başkanlıkları yani patrikhaneleri aracılığıyla yönetilmiş, patrikhanelere çok kapsamlı ayrıcalıklar tanınmıştır. Patrikler, cemaatin lideri oldukları gibi cemaat içindeki hukuk ve ceza davalarına da bakmışlardır. Ermeniler ve diğer gayrimüslimler askerlik yapmamış, bunun karşılığında “*cizye*” adı verilen ve sadece erkeklerden alınan bir tür vergi ödemişlerdir.

“*Millet-i sadıka*” olarak adlandırılan Ermeni toplumunun Osmanlı devlet yönetiminde de söz sahibi olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde; Ermeni menşeli 29 Paşa, 22 Nazır (Bakan), 7 Büyükelçi ve 11 Konsolos görev yapmıştır (Halaçoğlu, 2014: 17). Ermenilerin devlet yönetimindeki etkisi Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar devam etmiştir. Örneğin, I. Dünya Savaşı'ndan önce Hariciye Nazırlığı yapmış olan Gabriel Noradunkyan, Ermeni menşelidir.⁴ Siyasette de etkili olan Ermeniler, 1876 yılı sonrası Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 33 vekille temsil edilmiştir.⁵ Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşları eğitim hayatında da önemli rol oynamış, Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i Mülkiye gibi önde gelen okullarda çok sayıda Ermeni eğitimci görev yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde imtiyazlar o hale gelmiştir ki gayrimüslim cemaatler kendi meclislerini dâhi açabilmişlerdir. 1856 tarihli Islahat Fermanı'nı izleyen 1862 - 1865 yılları arasında, her cemaat için kendi anayasaları olarak nitelendirilebilecek düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde, Ermeni Cemaati için “*Nizamname-i Millet-i Ermeniyen*” adı verilen yasal düzenleme yürürlüğe konulmuştur. Anılan nizamname doğrultusunda kurulan Ermeni Parlementosu, Osmanlı

⁴ Gabriel Noradunkyan, Lozan görüşmelerine Ermeni Delegasyon Başkanı olarak katılmış, Türkiye'nin Doğusunda ve Güneyinde bağımsız bir Ermeni yurdu kurulması için çaba sarf etmiştir. (Bkz. Öke, Mim Kemal, 2012, Ermeni Sorunu, 7. Baskı, İrfan Yayıncılık, İstanbul, s. 296)

⁵ Bkz:“Türkiye'nin Ermeni Soykırım iddialarına Cevabı” (13.04.2011) <http://akademikperspektif.com/turkiyenin-ermeni-soykirim-iddialarina-cevabi/> (30.05.2017)

Devleti'nin ağır yenilgisiyle sonuçlanan "93 Harbi" sonunda Rusya'ya bağlı bir Ermenistan kurulmasını isteyecek kadar ileri gitmiştir (Aytaş, 2010: 29).

İsmet Paşa (İnönü), azınlıkların sahip olduğu statüyü ve gelinen son noktayı Lozan Antlaşması'nın görüşüldüğü meclis oturumunda yaptığı konuşmada şöyle ifade etmiştir (Aytaş, 2010: 30): "*Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki ekalliyetlerin⁶ vaziyeti, adeta devlet içinde devlet gibi bir vaziyetti. Fark çok barizdir. Bugün, vatanın mevcudiyeti aleyhinde bir vaziyet yoktur. Bundan tamamen müsterih olabilirsiniz.*"

Sonuçta, gayrimüslimlere verilen sayısız imtiyaz ve muafiyetler, Müslüman Türklerden yabancılara ve gayrimüslim tebaaya maddi - manevi güç transferine neden olmuş, bu durum Osmanlı Devleti'nin çöküşüne zemin hazırlamıştır (Aytaş, 2010: 30). Rum ahaliyle birlikte, Osmanlı toplumunun en imtiyazlı sınıfını oluşturan Ermeniler, aşağıda izahına çalışacağımız veçhile İtilaf Devletlerinin kışkırtması ve bağımsız Ermenistan rüyasıyla zorunlu sevk ve iskan kararının zeminini hazırlamışlardır.

1.3. Ermeni Meselesini Doğuran Tarihi Gelişmeler

1.3.1. Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nin Etkileri

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti ve onun tebaasıyla herhangi bir sorun yaşamadan hayatlarını idame ettiren Ermeniler, neden birdenbire Osmanlı iç politikasının ve uluslararası diplomasinin gündemine girmişti? Bu sorunun cevabı dünya siyasetini derinden etkileyen iki büyük gelişmede gizlidir: "*Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali*".

Bilindiği üzere, Sanayi Devrimi (Industrial Revolution), XVIII. yüzyıl sonlarında İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Tarıma ve küçük zanaat faaliyetlerine dayalı üretimden makineli üretime geçişi ifade eden bu gelişme, tüm dünyayı siyasi ve ekonomik açıdan derinden etkilemiştir.

Sanayi Devrimi öncesinde daha çok köylerde yaşayan Avrupalılar arasında milli gelirin oldukça düşük olduğu bilinmektedir. Avrupa'nın kaderi XVI. ve XVII. yüzyıllarda değişmeye başlamış, İspanya ve İngiltere, yağmaladıkları kolonilerden getirdikleri altın ve gümüşler sayesinde zenginleşmiş, ticari hayata hakim olmuşlardır. Bu zenginlik, yeni buluşları da beraberinde getirmiştir. Buharla çalışan gemi ve trenin icadı ile birlikte tekstil ve diğer ürünler dünyanın farklı noktalarına ihraç edilmiş, orta sınıf zenginleşmiş, hızlı bir sermaye birikimi gerçekleşmiştir.

Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan hammadde ihtiyacı ve yeni pazar arayışının "sömürgeci" politikayı doğurduğu bilinmektedir. Bundan sonra, sömürgeci devletler,

⁶ Azınlıklar olarak ifade edilmektedir.

sömürgelerinden getirdikleri hammaddeleri kendi ülkelerinde işleyerek, sömürgelerine geri götürüp orada satmışlardır. Özellikle İngiltere, sömürgeleri ve sanayi mallarını ihraç kabiliyeti sayesinde büyük bir imparatorluk haline gelmiştir.

Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'ni ekonomik açıdan olumsuz yönde etkilemiştir. Küçük atölyeler ve el tezgahları kapanmış, ihracat azalmış, ithalat artmıştır. Osmanlı parası değer kaybetmiş, ekonomik açıdan Avrupa'ya olan bağımlılık artmıştır (Adıgüzel, 2015: 144). Avrupa'nın açık pazarı haline gelen Osmanlı Devleti, emperyalizmin en büyük hedeflerinden biri durumuna gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışını hızlandıran ve Batılı devletlerin Osmanlı'ya müdahalesini kolaylaştıran bir diğer önemli olay ise, 1789 tarihli Fransız İhtilali'dir.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında, Amerika ve İngiltere'de demokratik gelişmelerin ivme kazandığı, Avrupa'nın merkezi olan Fransa'da ise anti demokratik ve baskıcı bir rejimin hakim olduğu görülmektedir. Tam da bu dönemde Montesque ve Jean Jacques Rousseau gibi Fransız aydınların geride bıraktıkları düşünsel eserler ve eleştiriler halk üzerinde ihtilalci bir etki yaratmaya başlamıştır (Adıgüzel, 2015: 142). Bunun yanı sıra, İngiltere'ye karşı kaybedilen “*Yedi Yıl Savaşları*” (1756 - 1763) sonucunda bozulan ekonominin düzelmesi için getirilen yeni vergiler, Kral XVI. Louis'nin yönetim tarzı ve sınıfsal farklılıklar toplumsal olaylara yol açmış, 14 Temmuz 1789 günü ayaklanan halk, Bastille hapisanesini kuşatarak buradaki mahkumların serbest kalmasını sağlamıştır (Cezaevindeki 7 mahkumun kaçıışı ile sonuçlanan bu baskın, Fransız İhtilali'ni başlatan olay olarak kabul edilmekte ve her yıl 14 Temmuz günü Fransa'da “*kuruluş bayramı*” olarak kutlanmaktadır).

Tüm ülkeye yayılan olaylar nedeniyle soylular Avrupa'nın farklı ülkelerine kaçmış, halk temsilcileri tarafından yeni bir meclis kurularak, “*İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirisi*” hazırlanmıştır. İhtilal başarıya ulaşıncı, Kral XVI. Louis tahttan indirilmiş, Kral ve eşi Kraliçe Marie Antoniette, 1793 yılında idam edilmiştir.

Fransız İhtilali'nin en önemli sonucu, tüm dünyada “*ulusal egemenlik*” anlayışının hakim olması ve “*milliyetçilik*” akımının bütün imparatorlukları olumsuz yönde etkilemiş olmasıdır. İşte, gerek sanayi devrimi ile ortaya çıkan “*sömürge arayışı*” ve gerekse Fransız İhtilali ile dünyaya yayılan “*milliyetçilik akımı*”, Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine olan müdahalesini kolaylaştırmış, Küçükkaynarca Antlaşması ile ortaya çıkan “*şark meselesi*”, zamanla “*Ermeni Sorunu*” kimliğiyle karşımıza çıkmıştır.

1.3.2. KüçükKaynarca Antlaşması (1774) ve Rusya'nın Osmanlı Hristiyanlarının Koruyuculuğunu Üstlenmesi

Bir çok tarihçi, “Ermeni Meselesinin” başlangıcı olarak KüçükKaynarca Antlaşması'nı esas almaktadır. Zira Ermeni ve diğer gayrimüslim azınlıkların Osmanlı'dan kopuş sürecinin başlaması bu antlaşmada öngörülen “*himaye*” koşulunun bir sonucudur.

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti Lehistan sorunu nedeniyle Rusya ile altı yıl süren bir savaşa girmiş, Osmanlı'nın mağlubiyeti ile sonuçlanan savaş sonrasında “*KüçükKaynarca Antlaşması*” (1774) imzalanmıştır. Bu antlaşma ile birlikte nüfusunun neredeyse tamamı Türk ve Müslüman olan Kırım, Osmanlı Devleti'nden ayrılmış, Karadeniz Türk Gölü olma özelliğini kaybetmiştir.

Bununla birlikte, Osmanlı Devleti, tarihinde ilk kez bir ülkeye savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılmıştır. Ayrıca İngiltere ve Fransa'ya verilen kapütülasyonlardan artık Rusya da yararlanmaya başlamış, Osmanlı tebaasındaki Hristiyanların dinlerinin ve kiliselerinin korunacağı yönünde Rusya'ya güvence verilmiştir.

KüçükKaynarca Antlaşması'nın en ağır hükümlerinden biri de Rusya'ya Balkanlarda istediği yerde konsolosluk açma hakkı verilmiş olmasıdır. Etkileri sonradan anlaşılacak olan bu hüküm nedeniyle Rusya, Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahale imkanı bulmuş, Osmanlı tebaasındaki azınlıkların koruyucusu rolünü üstlenmiştir.

Rusya, KüçükKaynarca Antlaşması ile birlikte bir yandan Balkanlarda etkisini artırmak isterken, diğer yandan da Kafkasya'ya inme planları yapmış ve bunun için Osmanlı Ermenilerini kullanmıştır. Bu gelişmeler neticesinde, Osmanlı Hristiyanları ve özellikle Ermeniler, kendilerini Rus Çarının tebaası gibi görmeye başlamışlardır (Şimşir, 2007: 12).

Eçmiyazın Ermeni Kilisesi'nin Rusların etkisi altına girmesinden rahatsız olan Batılı devletler, farklı kiliseler aracılığıyla Osmanlı Ermenileri ve diğer Hristiyan azınlıklar üzerinde etki kurmaya çalışmışlar ve böylece Osmanlı topraklarında, “Büyük Devletlerin” kiliseler aracılığıyla yürüttükleri gizli ve soğuk bir savaşın başlamasına neden olmuşlardır.

1.3.3. Büyük Devletlerin “Kilise Savaşları”

451 yılında İstanbul Chalcedoine (Kadıköy) konsülünde biraraya gelen Hristiyan din adamları, Hz. İsa'nın “*Tanrısal ve insani*” olmak üzere iki niteliğinin bulunduğunu, bu iki niteliğin tek bir kişilikte birleştiğini, tahta bir haç üzerine gerilen niteliğin İsa'nın “*insani*” görünüşü olduğunu, “*Tanrısal*” yönünün ayrı olduğunu kabul etmişlerdi.

Ermeniler, Hristiyan dünyasının Hz. İsa için kabul ettiği “*ikili niteliği*” reddederek, İsa’nın “*baba il ayrı öz ve nitelikte*” olduğuna inanmaya devam etmiş, bu nedenle Roma Kilisesi’nden ayrılarak, kendi “*milli kiliselerini*” kurmuşlardır (Ölmez, 2009). Eçmiyazin’de (Erivan’ın batısındaki Echmiadzin şehri) kurulan Ermeni Kilisesi, zaman içerisinde Gregoryen Ermenilerin büyük çoğunluğunun bağlı olduğu dîni merkez haline gelmiştir (Öke, 2012: 92).

Eçmiyazin Kilisesi’nin bulunduğu Erivan şehri Sultan III. Murad döneminde Osmanlı topraklarına katılmış, Erivan’ın alınmasıyla birlikte Ermeni Kilisesi de Osmanlı Devleti’nin denetimine geçmiştir. Henüz küresel bir güç olmayan Rusya, “*katogigosların*” yani Ermeni Kilisesi Başrahiplerinin seçiminin bizzat Osmanlı Padişahları tarafından yapılması konusunda herhangi bir müdahalede bulunamamıştır. İlerleyen yıllarda Eçmiyazin Katogigosluğu Osmanlı Devleti’nin sınırları dışında kalsa da katogigoslar, İstanbul Ermeni Patriği’nin teklifi ve Padişahın onayıyla seçilmeye devam etmiştir. Bu durum, 1802 yılına kadar değişmemiştir.

Güney Kafkasya ve Anadolu’da yaşayan Ermenilere hükmetmek isteyen Rusya, bu amacına ulaşabilmek için Eçmiyazin Kilisesi’ni kontrolü altına almakta kararlıydı. Bizzat Çar’ın devreye girmesiyle 1802 yılında Rus yanlısı bir rahip, Eçmiyazin Katogigosu olarak seçildi. Osmanlı Devleti, Rusya ile ilişkilerin bozulmaması adına bu seçime müdahale etmekten kaçınmıştı (Saydam, 2009: 59-97).

Ruslar, 1836 yılında Katogigos Ohannes zamanında, “*Polegenia*” denilen bir kanun çıkarmışlardı. Bu yeni düzenlemeyle, Eçmiyazin Katogigosu dünyadaki tüm Ermenilerin katogigosu olarak ilan edildi. Ayrıca, katogigosun seçimi işbaşına geleceği ve Çar’ın onayıyla görev yapacağı açıklanmıştı (Saydam, 2009: 59-97). Bu gelişmeye paralel olarak Ermeni Kilisesi tamamen Rusların kontrolüne girmiş oldu.

Aynı süreçte, Fransa ve İngiltere de Osmanlı Hristiyanlarının koruyuculuğu rolüne soyunmuştu. Siyasi birliğini geç tamamlayan Almanya ise bu tür çekişmelerden uzak durmayı tercih ediyordu. Almanların hedefi, Osmanlı pazarını ele geçirmektir.

Katolikos, dünya Ermenilerinin dîni lideri olarak kabul edilse de Osmanlı Devleti tarafından başkent İstanbul’da kurulmasına izin verilen ve günümüzde de varlığını sürdüren Patriklik makamı devlet içerisinde uhrevi ve dünyevi tüm yetkiyi uhdesinde toplamıştı. Fakat, Ermeni Patriğinin cemaati üzerindeki etki ve nüfuzu, Protestan ve Katolik misyonerlerin girişimleriyle zayıflatılmıştı (Öke, 2012: 92).

Ermeniler arasında XVII. yüzyılda başlayan Katolik propagandası sonuç vermiş, 1831 yılına gelindiğinde Fransa’nın baskılarına dayanamayan Osmanlı Devleti, Katolik Ermenileri ayrı bir millet olarak tanımış ve Agop Çukuryan’ı cemaatin ilk psikoposu olarak atamıştır (Bakar, 2013:

14). Rusya'nın Ortodoksları, Fransa'nın Katolikleri himaye eder duruma gelmesi karşısında İngiltere de siyaseten işine yarayabilecek bir grup arayışına girmiştir. Bu düşünceyle hareket eden İngilizlerin ve Amerikalıların girişimleriyle 1847 yılında Protestan Kilisesi kurulmuştur. Böylece, Gregoryan Ermeni Kilisesi Batılı misyonerler tarafından parçalanmış, Katolik Ermeniler Fransa'nın, Protestanlar ise İngiltere ve ABD'nin himayesine girmişlerdir (Bakar, 2013: 16).

Almanya'nın ise Ermeni Sorununa yaklaşımı diğer büyük güçlerden farklıydı. Almanya, Berlin Kongresi'nde Ermeni isteklerini görmezden gelerek Osmanlı Devleti ile yakın ilişki kurma niyetini ortaya koymuştu. Osmanlı Devleti'nin zenginliklerinden faydalanmak isteyen Almanlar, Osmanlı ordusunda reform yapmayı teklif etmiş, bu teklif Osmanlı Devlet yöneticileri tarafından kabul görmüş ve 1882 yılından itibaren Alman subaylar Türkiye'ye gelerek Osmanlı ordusunu eğitmeye başlamışlardır (Sertçelik, 2015: 156). Bu yakınlaşma ticaret alanında da kendisini göstermeye başlamış, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı pazarına giren Alman sermayesi, demiryolu ve bankacılık sektöründe önemli bir atılım gerçekleştirmiştir. Öyle ki I. Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki demiryolu hatlarında Alman sermayesinin payı % 49, Fransızların % 39, İngilizlerin ise % 11.4 civarındadır. Demiryolu inşasıyla Osmanlı hudutlarındaki etkisini artıran Almanlar, 1899 yılında Kudüs'te "*Deutsche Palestine Bank*'ı" faaliyete geçirmiş, Beyrut ve Şam'da şubeler açmıştır. 1906 yılında Anadolu'nun farklı vilayetlerinde "*Deutsche Orient Bank*", 1909'da da "*Deutsche Bank*" şubeleri açılmıştır (Sertçelik, 2015: 160).

Gerek bu gelişmeler ve gerekse Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Ermenilere yönelik ıslahatların gerçekleştirilmesi için Osmanlı Devleti'ne yaptıkları yoğun baskı, Osmanlı idarecilerini Almanya'ya yaklaştırmıştır. Almanya da diğer emperyalist devletlerin aksine Ermeni meselesinden uzak durarak Osmanlı Devleti'nin güvenini kazanmayı tercih etmiştir (Sertçelik, 2015: 160). İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki çıkar mücadelesi ve bu ülkelerin kontrolündeki kiliseler arasındaki çekişme, Ermeni meselesinin Osmanlı Devleti aleyhine büyümesine neden olmuş, KüçükKaynarca Antlaşması ile başlayıp Kırım Savaşı ile devam eden ve Berlin Kongresi'ne kadar uzanan bu süreç, "*Ermeni Sorununun*" resmen doğuşuna kaynaklık etmiştir.

1.3.4. Kırım Savaşı (1853-1856) ve Paris Barış Antlaşması'nın (1856) Sonuçları

Bilindiği üzere, Kırım Savaşı'nı hazırlayan olay, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın sahip olduğu silah sanayisi ve modern ordusu ile birlikte bağımsızlık için harekete geçmiş olmasıdır. Mehmet Ali Paşa, Osmanlı yönetiminden, bağımsızlığının yanısıra Mora Valiliğini, Suriye'yi ve Lübnan'ı istemiş, talepleri kabul edilmeyince ordusuyla birlikte Konya'ya kadar ilerlemiştir. Kavalalı'nın İstanbul'a hareket ettiğini öğrenen Sultan II. Mahmud, Rusya'dan ve Batılı devletlerden yardım istemek zorunda kalmış, bu çağrıya yalnızca Ruslar olumlu yanıt vermiştir.

Rusya'nın yardım teklifi mecburen kabul edilmiştir. Dönemin Padişahı II. Mahmud'un Rusya'yı kastederek, “denize düşen yılanı sarılır” veciz sözünü bu olay üzerine söylediği rivayet edilmektedir.⁷

Rusya'nın bu hamlesi İngiltere ve Fransa'yı rahatsız etmişti. Zira Rus donanması İstanbul'a geldiğinde burada kalıcı olabilir ve Akdeniz'e kadar inebilirdi. Hemen harekete geçen İngiltere ve Fransa, taraflar arasında arabuluculuk yaparak “Kütahya Antlaşması'nın” (1833) imzalanmasını sağladı. Bu antlaşma ile Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya Şam Valiliği, oğlu İbrahim Paşa'ya da Adana Valiliği verildi. Antlaşmaya rağmen kendisini güvende hissetmeyen Osmanlı yönetimi Rusya ile sekiz yıl sürecek olan “Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı” imzaladı. Antlaşma gereği muhtemel bir saldırı durumunda diğer taraf askeri yardımda bulunacak, Osmanlı Devleti, Rusya'nın uygun gördüğü hallerde boğazları kapatacaktı. Bu antlaşmanın en önemli sonucu, “Boğazlar Sorunu” doğuracak olmasıydı.

Mehmet Ali Paşa'nın Kütahya Antlaşması'nın hükümlerine uymaması ve yeniden bağımsızlığını ilan etmesi üzerine, 1839 yılında “Nizip Savaşı” patlak verdi. Kavalalı'nın ordusu Kütahya'ya kadar ilerlemişti. Devlet-i Aliyye'nin⁸ ordusu yoktu. Zira, dağıtılan ordu henüz kuruluş aşamasındaydı (Ortaylı, 2016: 72). Osmanlı Devleti bu savaştan mağlup ayrıldı ve bir kez daha Rusya'dan yardım istemek zorunda kaldı.

Rusların Osmanlı Devleti'ne yapacağı yardımı çıkarlarına aykırı gören İngiltere, diplomatik bir hamleyle uyuşmazlığa müdahil olarak taraflar arasında Londra Antlaşması'nın imzalanmasını sağladı. Buna göre, Mısır Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmaya devam edecek, içişlerinde ve maliyesinde ise bağımsız olacaktı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır Valisi olarak kalacak, Mısır yönetimi topladığı verginin bir kısmını Osmanlı Devleti'ne gönderecekti. Mısır, mümtaz bir eyalet olarak varlığını devam ettirecekti (Ortaylı, 2016: 72). Böylece Osmanlı'nın Mısır sorunu, İngiltere eliyle ve Rusya'nın yardımı olmadan çözülmüş oldu.

Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile ortaya çıkan “Boğazlar Sorunu” da yine İngiltere tarafından hazırlanan 1841 tarihli “Londra Boğazlar Sözleşmesi” ile çözüme kavuşturuldu. Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın bitimini müteakip hazırlanan bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin egemenliğine bırakılan boğazlara “uluslararası statü” verildi. Boğazlar her daim ticaret gemilerine açık tutulacak, barış zamanında boğazlardan savaş gemisi geçirilemeyeceği hususu hüküm altına alınacaktı.

⁷ Bkz: Tülek, Vehbi (17.04.2004), <http://turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/vehbi-tulek/201948.aspx> (15.08.2017)

⁸ Osmanlı Devleti'nin resmi adı Devlet-i Aliyye'dir. Bu ifade, “Büyük Devlet” anlamına gelmektedir.

“Mısır Meselesi” ve “Boğazlar Sorununun” İngiltere’nin yararına çözülmüş olması Rusya’yı rahatsız etmişti. Osmanlı Devleti’nin askeri açıdan güçsüzlüğü ortadaydı. Aynı dönemde Avrupa, “1848 İhtilalleri” ile meşguldü. Bu durumu fırsat bilen Rus Çarı I. Nikola, İngiliz sefirine Osmanlı topraklarını paylaşma teklifinde bulundu. Bu öneri, İngilizler tarafından reddedildi. Bu gizli teklif, anında Osmanlı yönetimine bildirildi. Bu gelişme üzerine Osmanlı İmparatorluğu İngiliz taraftarlığı ve dostluğuna dayanan politikasını devam ettirecekti. Rusya bu kez Osmanlı yönetimine baskı yapmaya başlamış, Rus Çarı I. Nikola, Osmanlı tebaasındaki Ortodoks ahaliyi himaye etme hakkı tanınmasını yani Küçükkaynarca Antlaşması’ndan daha üstün bir protektora⁹ verilmesini istemişti. Egemenlik hakkı hilâfına olan bu istek, Babıâli¹⁰ yönetimi tarafından derhal reddedildi (Ortaylı, 2016: 80).

Küçükkaynarca Antlaşması’na uyulmadığını ileri süren Rus Çarlığı, Osmanlı Hristiyanlarının haklarını ve özellikle Kudüs’teki kiliselerin durumunu gerekçe göstererek Osmanlı Devleti’ne savaş açtı (Şimşir, 2007: 13). Rus Ordusu, Eflak ve Boğdan’ı işgal etmiş, bununla da yetinmeyip Sinop açıklarında Osmanlı donanmasını yakmıştı. Böylece, tarihe “Kırım Savaşı” olarak geçen ve Osmanlı ve Rus ekonomilerinin iflası ile sonuçlanacak olan uluslararası bir savaş başlamış oldu.

Dönemin konjonktörü gereği böyle bir savaşa Avrupalı devletlerin müdahalesi kaçınılmazdı. 1854 yılında İngiltere, Fransa ve Piyomente Krallığı¹¹ Osmanlı Devleti’nin yanında savaşa katılmış, yenilgiye uğrayan Rusya, barış istemek zorunda kalmış, taraflar arasında 1856 tarihli Paris Antlaşması imzalanmıştır. Burada dikkat çeken husus, Osmanlı Devleti’nin savaşı kazanmış olmasına rağmen kendisine destek veren Batılı Devletlere, Küçükkaynarca Antlaşması’na benzer imtiyazlar vermek zorunda kalmış olmasıdır (Şimşir, 2007: 14). Bu antlaşma ile; Avrupalı büyük devletler (İngiltere, Fransa, Prusya, Piyomente Krallığı, Avusturya) Rusya ile birlikte Osmanlı Hristiyanlarının yeni koruyucuları olmuşlardır.

Paris Barış Antlaşması’nda, Osmanlı Devleti’nden ilk kez “Avrupa Devleti” olarak bahsedildiği ve Osmanlı’nın toprak bütünlüğünün Avrupalı devletler tarafından korunacağı yönünde düzenleme yapıldığı görülmektedir. Antlaşma gereği Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez Avrupa’dan borç almış, tebaası olan azınlıklar için ıslahatlar yapmayı da kabul etmiştir. Bu hükümlerle birlikte, Kırım Savaşı’nı kazanan Osmanlı Devleti, savaşın mağlubu olan Rusya ile aynı statüde değerlendirilmiş, siyasi ve ekonomik açıdan Avrupa’ya bağlanmış, azınlıklar konusunda Batılı devletlerin müdahalesine açık hale gelmiştir.

⁹ Himaye, manda anlamında kullanılmaktadır.

¹⁰ Osmanlı Hükümeti, Sadrazamlık Makamı olarak ifade edilmektedir.

¹¹ İtalya’nın henüz siyasi birliğini sağlamadığı dönemlerde Sardinya Adası civarında kurulmuş bir krallıktır.

Osmanlı Devleti'ni zayıflatan bu yeni gelişmelerin Türk - Ermeni ilişkilerine etkisi kaçınılmaz olmuştur. Zira, Osmanlı Ermenilerini teşkilatlandıran Avrupalılar, "ıslahat" bahanesiyle Osmanlı Devlet yönetimini baskı altına almışlardır. Böylece, Batılı güçlerin "şark meselesi" olarak isimlendirdiği süreç Osmanlı Devleti aleyhine işlemeye başlamıştır. Aslında şark meselesini, "Avrupa'nın Osmanlı tebaası olan Hristiyanların haklarını korumak bahanesiyle Osmanlı topraklarını aralarında paylaşmak istemeleri" olarak tanımlamak hatalı olmayacaktır. Osmanlı Devleti tarafından "Düvel-i Muazzama"¹² olarak adlandırılan bu güçler, Osmanlı Hristiyanları için sırasıyla "imtiyaz, özerklik ve bağımsızlık" istemekten hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir (Halaçoğlu, 2014: 25).

1.3.5. Islahat Fermanı (1856) ve Avrupa Protektorası

1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı uyruklarının can ve mal dokunulmazlığı güvence altına alınmıştı. Islahat Fermanı ile daha da ileri gidilerek, İslâm hukukunun zimmilere¹³ tanıdığı statü değiştirilmiştir. Bu fermanla birlikte zimmiler, "vatandaş" olarak kabul edilmiştir. Fermarda idari ve dinî hükümler ile patrikhanelerle ilgili düzenlemeler genel olarak şu şekildedir (Kılıç, 2008: 126):

-İstanbul'un fethinden sonra gayri müslimlere tanınmış olan imtiyazlar ve ruhani muafiyetlerin yeni koşullara uyumunu temin için Babiali nezaretinde patrikhaneler tarafından komisyonlar oluşturulacaktır.

-Gayri müslimler her memuriyete ve askeri okullara girebilecek, cemaatler kendi bünyelerinde mesleki eğitim veren her türlü okulu açabilecektir.

-Patriklerin seçim usulü değiştirilecek, ruhani liderler devlete sadakat yemini edecektir. Ruhani liderlerin cemaatlerinden bahşış ya da başka ad altında para toplamaları yasaklanacak, din adamlarına maaş bağlanacaktır.

-Cemaat işleri ruhani ve cismani üyelerden teşekkül edecek olan meclislerde görüşülüp karara bağlanacaktır.

-Cismani cezalar kalkacak, işkence önlenecektir.

-Resmi yazışmalarda gayri müslimler için hakaret muhtevi ifade ve sözlere yer verilmeyecektir.

-Cemaatlerin ruhani lideri ve bu cemaat için atanmış devlet memuru bütün tebaayı ilgilendiren bir konu olduğunda Meclis-i Vala-yı Adliye görüşmelerine katılabilecektir.

-Sınırsız olmamak kaydı ile mezhep ve eğitim hürriyeti sağlanacaktır.

-Hiçkimse din ve mezhep değişimine zorlanamayacak, ibadet özgürlüğü için gerekli tedbirler alınacaktır. Tamamı aynı dinden insanların yaşadığı yerlerde bulunan okul, hastane, ibadethane,

¹² Büyük Devletler (Ing: Great Powers) olarak ifade edilmektedir.

¹³ Osmanlı Devleti'nin egemenliğini kabul etmiş gayrimüslimlere verilen genel addır.

mezarlık gibi yerlerin aslına uygun olarak tadilatına müsaade edilecek, buralarda yeni kilise ve okul açılırken padişahın izni alınacaktır.

-Kiliselerde yasak olan çan çalma adeti serbest bırakılacaktır.

-Patriklik makamına getirilen kişi ömrünün sonuna kadar bu makamda kalacaktır. Patriğin dünyevi işlerle ilgili yetkileri elinden alınacak, cemaatler sivil halk ve din adamları tarafından oluşturulan meclisler eliyle yönetilecektir (Böylece patriklerin dinî ve dünyevi işlerde keyfiliğe varan kesin otoritesinden kurtulmak mümkün olacaktır).

Islahat Fermanı'nın azınlıklar ve Ermeni Meselesi yönünden Osmanlı Devleti aleyhine kullanılması kaçınılmaz olmuştur. İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord J. Russel, bu yeni durumu, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Bulxer'e gönderdiği yazıda şöyle ifade etmiştir (Şimşir, 2007: 15): "1856 Paris Antlaşmasına kadar Osmanlı Hristiyanları üzerinde yalnız Rus protektorası vardı. Artık kollektif protektora veya Avrupa protektorası dönemi başladı." Gayrimüslimler bu fermanı, kendilerini "yönetilen toplum" statüsünden çıkardığı için olumlu karşılamışlardır. Patrikler ve ruhani liderler ise cemaatlerinden para toplamalarının yasaklanmış olması ve dünyevi işlerle ilgili yetkilerini paylaşacak olmaları hasebiyle Islahat Fermanı'na temkinli yaklaşmışlardır.

1.3.6. "93 Harbi" ve Ayastefanos Antlaşması'nın Ünlü "16. Maddesi"

Paris Barış Antlaşması'nın ardından "93 Harbi"¹⁴ olarak bilinen "1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı" patlak vermişti. Bu savaşın çıkış nedeni, Rusya'nın Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Osmanlı şehirlerini işgal ederek buralarda yaşayan Ermenileri Osmanlılara karşı kıskırtmış olmasıdır. Bu, olayın görünen yüzüdür. Asıl neden Rusların büyük idealidir. O ideal; Anadolu'yu ve İstanbul'u alarak Akdeniz'e inme hayalidir.

1861 - 1881 yılları arasında görev yapan Rus Çarlığı Savunma Bakanı Dmitri Alekseyeviç Milyutin tarafından o dönem hazırlanan bir raporda; "Rusya, uzak bir gelecekte bütün Küçük Asya'yı (Anadolu) ele geçirmelidir. Beş büyük deniz tarafından çevrili durumdaki bu eski uygarlık merkezine sahip olan, dünyanın hakimi olacaktır" demek suretiyle Anadolu'nun önemini ve Rusya'nın gerçek amacını ortaya koymuştur (Sertçelik, 2015: 110).

12 Nisan 1877 tarihinde başlayan savaşta, Kafkas cephesindeki Rus birliklerinin başında Ermeni generallerin olduğu bilinmektedir. Prof.Dr. Seyit Sertçelik'in Ermeni yazar V.G. Krbekyan'ın "1877 - 1878 Türk-Rus Savaşı'nda Ermeni Katılımı" isimli monografik eserinden aktardığına göre; Rus Ordusunda savaşa katılan generallerin sayısının 7, subaylarının 500'ün üzerinde, gönüllülerin ise bir kaç bin olduğu anlaşılmaktadır (Sertçelik, 2015: 111).

¹⁴ Savaş, Rumi takvime göre "1293" yılına isabet ettiğinden, "93 Harbi" olarak adlandırılmıştır.

“93 Harbi”, Balkanlarda ve eş zamanlı olarak Kafkasya’da cereyan etmiştir. Kafkas cephesinde ilerleyen Ruslar, Ardahan ve Kars’ı işgal etmiş, Balkan cephesinde ise Sırpların ve Bulgarların desteği ile Edirne’yi ele geçirmişlerdir. Rus ordusunun İstanbul’u işgal etmesinden korkan İngilizler, bunun gerçekleşmesi durumunda Rusya ile diplomatik ilişkilerini keseceklerini bildirmişlerdir. Benzer bir biçimde Avusturya Hükümeti de İstanbul’un işgal edilmesi halinde St. Petersburg’daki büyükelçisini geri çekeceğini açıklamıştır (Sertçelik, 2015: 111).

İstanbul’u ele geçirmek için gelen Rus Çarının kardeşi Grandük Nikola, yedi zırhlıdan oluşan İngiliz filosunun İstanbul önlerine gelmesiyle birlikte harekâtı durdurmuş, Osmanlı Devleti ile ateşkes imzalamayı kabul etmiştir (Sakin, 2014: 13). Rusların bu zaferi, Ermenileri ziyadesiyle memnun etmiş, Ermeni Patriği Nerses, Rus Ordusu Başkomutanına tebrik mektubu dahi göndermiştir (Sertçelik, 2015: 110).

Görüldüğü üzere, İngiltere ve Rusya arasındaki denge siyaseti, bir kez daha Rusların boğazları ve İstanbul’u işgal etmesini engellemiştir. İngiltere, uzun süredir devam ettirdiği bu politikasını Berlin Kongresi’nden sonra terk etmiştir. Ermeni meselesinin siyasi açıdan başlangıç noktası Ayestefanos ve Berlin Antlaşmalarıdır. Zira, her iki antlaşmaya da Ermenilerle alakalı hükümler konulmuş ve böylece “*Ermeni Meselesi*” uluslararası arenada ilk kez tartışmaya açılmıştır. Ayestefanos’da gerçekleşen Osmanlı – Rus görüşmeleri Ermenilerin “*özerklik*” talebine sahne olmuştur. Ruslar, bu talebin kabulü durumunda sıranın bağımsızlık isteğine geleceğini ve bu durumun kendi ülkelerindeki Ermenileri de etkileyeceğini bildikleri için Ermenilerin bu talebine destek vermemişlerdir.

Ancak Rus tarafı, özerklik kadar olmasa da Osmanlı Devleti’ni zor durumda bırakabilecek olan başka bir hükmü antlaşmaya dahil etmiştir. Ayestefanos Antlaşması’nın ünlü 16. maddesi şöyledir: “*Ermenistan’dan Rusya askerinin istilası altında bulunup Osmanlı Devleti’ne verilmesi gereken yerlerin boşaltılması oralarda iki devletin dostane ilişkilerinde zararlı karışıklıklara yol açabileceğinden, Osmanlı Devleti Ermenilerin barındığı eyaletlerde mahalli menfaatlerin gerektirdiği ıslahat ve düzenlemeyi vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı güvenliklerini sağlamayı garanti eder.*”

Bu hüküm, “*Ermeni Meselesinin*” tarihte ilk kez uluslararası bir belgeye yansması ve “*Ermenistan*” adında bir bölgenin varlığından söz edilmiş olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Osmanlı Ermenileri, bu madde ile “*Ermenistan*” denilen bir bölgenin varlığını ve bu bölgenin yönetimi için ıslahat yapılması gerektiğini ayrıca Ermenilerin Kürtler ve Çerkezler tarafından tehdit edildiğini Osmanlı Hükümetine resmen kabul ettirmişlerdir. Antlaşmaya göre; Rusya’ya karşı taahhüt edilen ıslahatlar tamamlanıncaya kadar Rus işgali devam edecektir.

1.3.7. Kıbrıs Sözleşmesi (1878) ve İngiltere'nin Azınlıklar Hamlesi

“Ermeni Meselesi” aslında Ermeni toplumunun değil Osmanlı topraklarında çıkarları çatışan Rusların ve İngilizlerin davası olarak, politik bir kimlikle doğmuştur. Rusların Balkanların yanı sıra Doğu Anadolu ve Kafkasya’da egemen güç haline gelmesi geleneksel İngiliz politikasına ters düşüyordu. Rus nüfuzu kırılamazsa İngiltere’nin Orta Doğu hakimiyeti ve Hindistan’la olan bağlantısı zarar görebilirdi. İngilizler, çözüm olarak Kıbrıs’ın idaresini ele geçirmek istiyorlardı. Osmanlı Devleti ise muhtemel bir Rus işgalinden korkuyordu. Böyle bir saldırının gerçekleşmesi durumunda İngiltere’nin askeri yardımda bulunması karşılığında Kıbrıs’ın yönetimi İngiltere’ye bırakılabilirdi. Bab-ı Ali ve Büyükelçi Henry Austin Layard arasında tanzim edilen gizli bir anlaşmayla 4 Haziran 1878 tarihinde Kıbrıs’ın yönetiminin İngiltere’ye bırakılmasına karar verildi (Yelice, 2012: 15).

Kıbrıs Antlaşması da o dönem yapılan tüm antlaşmalar gibi Hristiyan teba için ıslahat hükmü içeriyordu. Antlaşmaya eklenen hüküm şöyleydi: “*Buna mukabil Zatı Padişahı dahi Anadolu kıtasında bulunan Hristiyan ve sair tebaanın iyi idare edilmesi ve korunması hakkında İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında sonradan kararlaştırılacak olan lüzumlu ıslahatı yapacağını İngiltere Devleti’ne vaat eder.*” Bu hüküm, yakın gelecekte İngiltere’nin “Ermeni Meselesine” müdahil olabilmesinin en mühim hukukî dayanağını oluşturacaktı.

1.3.8. Berlin Kongresi (1878) ve Ermeni Sorununun “Resmen” Ortaya Çıkışı

Rusya’nın, Ayastefanos Antlaşması’yla Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarlarının ve rolünün arttığını anlayan İngiltere, 30 Mayıs 1878’de Avusturya’nın da onayını alarak Berlin’e geldi. Berlin Kongresi, 13 Haziran - 13 Temmuz 1878 tarihleri arasında yapıldı. Kongreye Osmanlı Devleti’nin yanı sıra İngiltere, Rusya, Avusturya, Fransa, Almanya ve İtalya katılmıştı.

Ayastefanos’tan Berlin Antlaşması’na geçilen süreçte Ermeni cemaati de boş durmamış, açık bir dille “özerklik” taleplerini tekrarlamışlardır. Bu doğrultuda, İstanbul Ermeni Patriği Nerses, 13 Nisan 1878 günü İstanbul’da bulunan İngiliz Başbakan Lord Salisbury’ye bir mektup vermiştir. Nerses’in mektubu şöyledir: “*Doğu sorunu (şark meselesi), Müslümanlarla Hristiyanların birarada yaşamalarıyla daha da zorlaşan, Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıflaması sorunudur. Birarada yaşamamız artık imkansızdır. Eşitliği ancak bir Hristiyan yönetim uygulayabilir. Adaleti sadece Hristiyan yönetim sağlayabilir. Vicdan özgürlüğünü de yalnız Hristiyan yönetim uygulayabilir. Şu halde, Hristiyan kitlelerin yaşadığı her yerde, Müslüman yönetimin yerini Hristiyan yönetim almalıdır. Ermenistan (Doğu Anadolu) ve Kilikya, Hristiyan yönetimin kurulması gereken öncelikli yerler arasındadır. Türkiye Ermenileri işte bunu istiyorlar. Yani Türkiye Ermenistan’ında da Lübnan’daki gibi bir yönetim istiyorlar.*”

Berlin’de yeni bir konferans toplanacağını haber alan Patrik Nerses, Berlin Kongresine de bir mektup göndermiş ve özerklik talebini tekrarlamıştır. Bununla da yetinmeyen Ermeniler, bir heyetle İngiliz Büyükelçisi Layard’ı ziyaret ederek kongreye sunulmak üzere taleplerini iletmişlerdir. Ermenilerin Berlin Kongresi’ne sundukları teklifler dikkate alınmamış, kongreye katılan devletler, Ermeni meselesinin çözümünü İngiltere’ye bırakmışlardır. Bu aşamadan sonra İngilizler, Vilayet-i Sitte’de yani Diyarbakır, Van, Erzurum, Bitlis, Sivas ve Harput’ta gayrimüslimler lehine reformlar yapılması için harekete geçmiş ve ilk iş olarak bölgeye asker kökenli konsoloslar tayin etmişlerdir.¹⁵

1.3.9. İngiliz Diplomatların Faaliyetleri

Berlin Kongresiyle Ermeni meselesinin çözümünü üstlenen İngiltere, aynı yıllarda Trabzon’un yanı sıra Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Diyarbakır ve Harput vilayetlerine asker menşeli konsoloslar göndermiş, bu bölgeleri kontrol altında tutmaya çalışmıştır. İngiliz konsoloslar, Anadolu’daki askeri gücün tespiti maksadı ile özellikle asker kişiler arasından seçilmiştir. Böylece, bir yandan İstanbul hükümetine Ermenilere ilişkin reformların uygulanmaması halinde İngiliz askerlerin işgal öncesi hazırlık yaptığı gösterilmeye çalışılmış, diğer yandan Ermeniler üzerinde, konsolosların öncül kuvvet olarak Anadolu’ya geldikleri ve onların ardından İngiliz askerlerinin geleceği yönünde intiba yaratılmıştır.

Avrupa’daki oryantalist bakış açısı nedeniyle Osmanlı’ya karşı olumsuz düşüncelere sahip olan İngilizler, bu önyargıyla birlikte Berlin Antlaşması’nın 61. maddesi ve Kıbrıs Sözleşmesi’nin 2.maddesi gereği Ermenilerin durumunu Müslümanlar karşısında iyileştirmekle görevlendirilmişlerdir. Müslüman halk ile sağlıklı bir iletişim kuramayan İngiliz konsoloslar, Ermeni papazların evlerine İngiliz bayrağı çekerek buraları konsolosluk olarak kullanmıştır. Çalıştırılmak üzere yalnızca Ermeni halkından kişileri istihdam eden konsoloslar, dragomanları¹⁶ da yine Ermeniler arasından seçmişlerdir (Şaşmaz, 2013: 393). Tarihi kaynakların tetkikinde; 1878 ilâ 1914 tarihleri arasında İngiliz Büyükelçiliği’nin birçok yerdeki konsolosluklarına Ermenilerden vekil konsolos tayin etmek istediği anlaşılmaktadır. Bunlardan bazılarının atanması gerçekleşmiş, bazıları ise İstanbul Hükümeti’nin direnmesi nedeniyle atanamamıştır. Örneğin Bursa konsolos yardımcılığına Mardiros Nigogoryan pro-consul olarak tayin edilmiştir(Şaşmaz, 2013: 398). Bu dönemde İngiliz Konsolosluklarındaki fahri ve resmi Ermeni çalışan sayısı azımsanamayacak boyutlara ulaşmıştır. İngiliz diplomatların Ermenilerle kurduğu yakın ilişki ve faaliyetleri Ermeni çetelerini cesaretlendirmiştir. Bundan sonra, Ermeni ayrılıkçı çeteler, Anadolu’nun her yerinde isyan çıkarmak suretiyle Rusya, İngiltere ve Avrupalı diğer devletlerin müdahalesini istemiş, Anadolu topraklarını kana bulamışlardır.

¹⁵ Bkz: Berlin Kongresi’nin 61. maddesi.

¹⁶ Tercüman olarak ifade edilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ZORUNLU GÖÇ VE İSKAN KARARINI HAZIRLAYAN OLAYLAR

2.1. Ermeni Komitalarının Ortaya Çıkışı

Balkan milletlerinin ve Ermenilerin koruyucusu rolünü üstlenen Rusya ve İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'ndeki milliyetçilik hareketlerini ihtilalci bir kimliğe büründürmüşlerdir. Osmanlı topraklarındaki ilk organize komita, Rumlar tarafından 1814'te Mora Yarımadası'nda kurulan Etnik-i Eteryadır. Filik-i Eteryada denilen bu komita, özellikle ticaret merkezlerinde örgütlenmiş ve kısa sürede silahlı eylemlere girişmiştir. Bu ve sonraki Yunan komitalarının hareket tarzı: *“mağduriyetin temelini at, inşa et ve bunu Avrupa'ya abartarak anlat”* şeklinde değişmez bir gelenek halini almıştır. Bu hareket tarzı Ermeni komitalara da örnek olmuştur (Selvi, 2011: 26).

1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile istedikleri özerkliği elde edemeyen Ermeniler, bu husustaki yaygın ve propagandalarla ihtilal düşüncesine yönelmişlerdir. Örneğin, Berlin Antlaşması'nın yayımlandığı günlerde Ermeni yazar Hagop Baronyan, Türklerden reform beklemeyi *“akılsızlık”* olarak nitelemiş, yazısında şu ifadelerle yer vermiştir (Selvi, 2011: 27): *“Yüzyıllardan beri Ermeni köylülerinin zenginlikleri ellerinden alınıyor. Şikayetler yazılıyor fakat soygunlar yüzyıllardan beri süre geliyor. Ağlamaya gerek yok, gözyaşı değil kan dökmek gerek (...) Zavallılığımız üzerine gözyaşı dökmekle ispat ediyoruz ki dökülecek kanımız yok demektir. Gözyaşı, küçükler ve kadınlara özgüdür.”*

Osmanlı Devleti'ndeki ilk örgütlü Ermeni komitesi 1885'te Van'da kurulmuş olan *“Armenekan”* isimli partidir. Bu komitanın fikir babası bir öğretmen olan *“Mıgırdıç Portakalyan'dır”*. Portakalyan, Van ve Tiflis Bölgesi'ndeki faaliyetleri nedeniyle Osmanlı yönetiminin dikkatini çekmiş, tutuklanacağını anlayınca Marsilya'ya kaçarak burada *“Armenia”* adında bir dergi çıkarmıştır. Portakalyan'ın ve Patrik Mıgırdıç Kırımian'ın temelini attığı bu komita yöntem olarak Ermenileri örgütlemeyi, onlardan para yardımı alıp ihtilalci fikirleri yaymayı, silah edinin gerilla kuvvetleri oluşturmayı, bunu yaparken de dış dünyanın ve diğer milletlerin desteğini almayı benimsemiştir (Selvi, 2011: 28).

Armenikan komitasından etkilenen Mıgırdıç Portakalyan'ın öğrencileri, 1887 yılında Cenevre'de Hınçak¹⁷ Komitasını kurmuşlardır. Bu komitayı kuran gençlerin çoğu Kafkas Ermenisi olup, burjuva sınıftan ailelere mensup, marksist ideolojiyi benimsemiş, yurt dışında öğrenci olarak bulunan varlıklı kişilerdir.

Hınçak Partisinin hedefi, “*Türkiye Ermenistanı*” olarak tanımladıkları Doğu Anadolu Bölgesi'nin bağımsızlığını sağlamak, buradaki Ermeniler ile İran ve Rusya'daki Ermenileri “*sosyalist*” bir yönetim çatısı altında birleştirmektir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi adına İstanbul Hükümeti için çalışan Ermeniler dahil herkesi yok etme kararı almışlar, birçok yerde isyan çıkarmışlardır.

Hınçak Komitası kadar etkili olan bir diğer yapılanma ise, 1890 yılında Tiflis'te kurulmuş olan “*Taşnak Komitası*”dır.¹⁸ Padişah Abdulhamid'e suikast tertibinde bulunan Taşnaklar, Osmanlı Bankası baskınına organize etmiş ve 2. Sasun isyanına ön ayak olmuşlardır. Hınçaklarla aynı gayeyi paylaşan Taşnak Komitasının parolası şöyledir (Selvi, 2011: 32): “*Türk'ü, Kürt'ü, sözünden dönenleri, hafiye ve hainleri her yerde ve her şart altında vur, öldür, intikam al.*”

Taşnak ve Hınçak komitalarının yanı sıra Ermenilerin bağımsızlığı için çalışan tüm partileri birleştirmek için 1 Ekim 1908 tarihinde “*Ramgavar Partisi*” isimli yeni bir komita kurulmuştur. Bu örgütün etkinlik alanı olarak Doğu Anadolu ve Kilikya Bölgesi seçilmiştir (Selvi, 2011: 35). Tüm bu komitaların müşterek gayesi, Osmanlı Hükümetine bağlı Türk ve Ermenileri hedef alıp, Anadolu'nun doğusunda sosyalist ideolojiyi esas alan bağımsız bir devlet kurmaktır. Anadolu'da çıkan ayaklanmaların birçoğu bu komitalar tarafından organize edilmiştir.

2.2. XIX. Yüzyıl Ermeni İsyamları

Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı olan Ovanes Kaçaznuni'nin de kabulünde olduğu üzere bağımsız bir Ermenistan hayaliyle yola çıkan Ermeni çeteleri Anadolu'nun bir çok yerinde sürekli ve aktif bir biçimde saldırılar düzenlemiş, iyilikle veya cebren Ermeni ahaliyi isyana sürüklemişlerdir. 1882 - 1883 yıllarında başlayan olaylar, 1920'li yıllara kadar sürmüş, hem Müslümanlardan hem de Ermeni tarafından çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir.

Tarafsız tarihçilerin eserlerinde, 1915 olaylarını hazırlayan Ermeni ayaklanmalarına net bir biçimde atıfta bulunmaları dikkat çekicidir. Amerikalı ünlü tarihçi Justin Mc Carthy, “*Ölüm ve Sürgün*” isimli eserinde yaşananlara dair şunları aktarmıştır (Akyol, 2014: 34): “*Ayaklanmalar ve toplumlararası çatışmalar 1890'ı izleyen iki on yıl boyunca çok yaygındır. Oluk oluk kan akarken*

¹⁷ Ermenice'de “*çan, çingirak*” anlamına gelmektedir.

¹⁸ Ermenice'de “*Federasyon*” anlamına gelmektedir.

Ermeniler, Kürtler ve Osmanlı askerleri hem katil, hem kurban olarak olaylara bulaşmıştır. Kırım ve karşı kıyımlar yaşanmıştır.” Ermeniler, XIX. yüzyılın sonlarına doğru özellikle Doğu illerinde Kürtlerin saldırılarına maruz kaldıklarını, Osmanlı hükümetinin bu olaylara kayıtsız kaldığını, kendilerinin ikinci sınıf vatandaş olarak görüldüğünü, Kürtlerin ise şımartıldığını öne sürerek, bu hususta İngiltere’den müteaddit kez yardım istemişlerdir.

İngiltere’de faaliyet gösteren Ermeni Vatanperver Komitesi Başkanı Agop Agopyan’ın, Anadolu’dan geldiğini söylediği ve İngiliz yetkililere ulaştırarak onları etkilemeye çalıştığı mektuplardan biri şöyledir (Selvi, 2011: 100):

Agopyan’dan Salisbury’e;

Lordum, Büyük Britanya Hükümeti ve halkına seslenen ekteki çağrıyı size iletiyorum. (...) Mektubun güvenilir bir kaynaktan geldiğini ve Ermenistan’daki tahammül edilemez durumlara şahit olduğunu temin ediyorum. (...)

Agopyan’a;

(...) Nasıl ki Türklerin gözünde Ermeni, bir köle ve hizmetçi ise Kürt her zaman onların gözünde meşru ve sevgili oğlu olarak görülüyor. Kürt için ne bir kanun ne vergi ve hatta ne de düzenli askerlik görevi var. Şu anda tam da bu sebepten dolayı bu barbar ve vahşi halk öyle cesaretlendirildi ki yok ediyor, çalıyor, öldürüyor, yakıyor fakat her zaman cezasız kalıyor. Herhangi bir itirazda bulunulduğu zaman da hükümet, kendini korumaya çalışan insanları asiler ve katiller olarak yıllarca hapse mahkum ederek hayatlarını mahvediyor. (...)

Bu dönemde kurulan Ermeni komitaların, ilk olarak Agopyan’ın mektubunda olduğu gibi, aynı bölgede yaşayan Kürtlerle olan çatışmalarını ve Osmanlı hükümetinin Ermeni halkını koruyacak gerekli tedbirleri almadığını ileri sürerek Avrupa’da kamuoyu oluşturmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu duruma ilk örnek, “Musa Bey” olayıdır. Mutki Kaymakamının oğlu olan ve Muş sancağının köklü ailelerinden birine mensup olan Musa Bey, 1883 yılında Muş’ta Amerikalı misyonerlere karşı işlenen yağma suçuna karıştığından bahisle sorgulanmış, yeterli delil elde edilemeyince serbest bırakılmış, İngiliz diplomatların baskısıyla Bitlis’te zorunlu iskana tabi tutulmuştur (Bakar, 2013:35).

1889 yılına gelindiğinde, Agop Agopyan’ın mektubuna benzer şekilde Kürtlerin Ermenileri katlettiği yönündeki iddialar İngiliz gazetelerinde de yer almaya başlamıştır. İngiliz basınında, Musa Bey isimli eşkıyanın bir köyde katliam yaptığı ve Ermeni bir çocuğu gaz dökerek yaktığı türünden haberler çıkınca İngiliz ve Amerikalı diplomatların baskısı sonucu soruşturma açılmış, İstanbul’da yargılanan Musa Bey, üzerine atılı suçlardan beraat etmiştir. Mahkemenin beraat kararına rağmen Musa Bey, İngiliz elçinin ricasıyla İstanbul hükümeti tarafından sürgün edilmiş ancak 1914 yılında Türkiye’ye dönebilmiştir.

Bugün için müsnet iddiaların gerçek olmadığı, Musa Beyin Ermeni halkını isyana teşvik eden belgelerle birlikte yakaladığı rahip Bogos Natyan'ı Muş Mutasarrıflığı'na teslim etmiş olması ve bölgedeki nüfuzu nedeniyle hedef alındığı görüşü hakimdir. Ermeni ahali ve Doğu Anadolu'da yaşayan Osmanlı tebaası arasındaki ilk olay olarak kabul edilen ve “*Kürt Musa Bey Olayı*” da denilen bu hadiseler zinciri mübalağa edilerek Batı kamuoyuna aktarılmış, Avrupa'nın bu konuyla ilgilenmesi sağlanmıştır. “*Musa Bey olayının*” ardından İstanbul'da ve Anadolu'nun farklı yerlerindeki Ermeni isyanları hız kazanmıştır.

Aynı yıllarda, Erzurum'da da olaylar çıkmış, meydana gelen çatışmalarda çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. “*Muhbir Sadık*” imzasıyla 1890 Haziran'ında ordu kumandanının evine bırakılan bir mektupta, Erzurum'da bulunan “*Sanasaryan Okulunda ve Ermeni Kilisesi'nde*” silah imal edildiği yönünde ihbarda bulunulmuş, durum Babiali'ye bildirilmiş, Sadrazamın talimatı üzerine Erzurum Valisi nezaretinde bahsi geçen okulda ve kilisede arama yapılmıştır. Yapılan aramalarda herhangi bir silah ele geçirilememiştir. Baskın ve arama sırasında kilisenin her tarafına girildiğini, ibadethanelerine saygısızlık yapıldığını, bunu kabul edemeyeceklerini belirten Ermeniler, bu durumu protesto ederek işyerlerini kapatmışlardır (Şaşmaz, 2013: 443). Erzurum'da bulunan İngiliz Konsolos Clifford Lloyd, olayların yatışması için Erzurum Valisi ile görüşmüş, Vali, protestonun sona erdirilmesini aksi halde bu eylemlerin hükümete isyan olarak değerlendirileceğini ve asker eliyle müdahalede bulunacağını ifade etmiştir. Durumu Ermeni Başpapazı ile görüşen Konsolos Lloyd, Ermenilerin dükkanlarını açmalarını ve sokaklardan çekilmelerini istemiştir. Lloyd'un ve Ermeni Başpapazın yaptığı çağrılar sonuçsuz kalmış, Müslümanlar ve Ermeniler arasında çıkan sokak çatışmalarında askerin engelleme çabasına rağmen 12 Ermeni hayatını kaybetmiş, İngiliz Konsolosluğu dahil kilise civarında bulunan Ermenilere ait evler hasar görmüştür (Şaşmaz, 2013: 447).

Clifford Llyod, ertesi gün İngiltere Büyükelçiliğine çektiği telgrafta özetle; *Valinin bir kusurunun olmadığını, İstanbul'dan verilen arama emrinin hatalı olduğunu, Ermenilerin dükkanlarını kapatmasının hükümet ve Müslüman ahali tarafından düşmanca bir tavır olarak değerlendirildiğini, kilise civarına askerleri Ermeni Başpapazının çağırdığını, ilk kurşunların Ermeniler tarafından askerlere atıldığını, ilk ateşte iki askerin hayatını kaybettiğini, bunun üzerine Müslüman ahalinin Ermenileri mahallelerine kadar kovaladıklarını, evlerine girdiklerini ve çok sayıda Ermeni'yi öldürüp yaraladıklarını, Osmanlı askerinin Ermenileri korumak için gösterdiği çabanın takdire değer olduğunu*, ifade etmiştir (Şaşmaz, 2013: 448).

Konsolos Lloyd, ilerleyen günlerde başlangıçtaki objektif değerlendirme ve tutumunu terk etmiş, İngiltere Büyükelçiliği'ne Erzurum'daki Ermenilerin ve kendilerinin tehlikede olduğunu belirten raporlar göndermiştir. Olaylardan sonra biraraya gelen İngiliz, Fransız ve Rus Konsolosları, Ermenilerin güvenliğinin tehlikede olduğunu, Erzincan'da bulunan piyade taburunun Erzurum'a kaydırılmasını, hadiseler nedeniyle sadece Ermenilerin gözüne alındığını,

Müslümanlardan olaylara karışanlarla ilgili hiçbir yasal işlem yapılmadığını, tutuklanan Ermenilerin en azından şimdilik serbest bırakılması gerektiğini rapor altına alıp, bu tespit ve taleplerini İngiliz Büyükelçi Fane'e iletmışlerdir. Büyükelçi Fane, konuyu Sadrazamla görüşmüş ve taleplerini kabul ettirmiştir. Tutuklu Ermeniler, 22 Eylül günü serbest bırakılmışlardır (Şaşmaz, 2013: 462).

Osmanlı askerlerine ateş açan Ermeniler dahil olaya karışan herkesin serbest kalmış olması Ermeni isyancıları daha da güçlendirmiş, yaşanan olaylar ve sonrasında meydana gelen gelişmeler Anadolu'nun diğer vilayetlerindeki Ermenileri hükümete isyan noktasında cesaretlendirmiştir. Erzurum'da meydana gelen çatışmadan kısa bir süre sonra Hınçak Komitası İstanbul'da bir protesto gösterisi yapmaya karar vermiştir. Kumkapı'da yapılacak olan gösteriyi yönetmekle görevli "*Artin Cangülyan*", eylemin amacını şöyle izah etmiştir (Sertçelik, 2015: 184). "*Erzurum olayı nedeniyle bir karşı hareket yapılmazsa Ermeniler kendilerini unutulmuş sanacaklardı. Bundan ötürü bir misilleme hareketi gerekliydi (...) Ermeni heyecanı yalnız ve tamamen Ermenistan'a bağlı kalmış olsaydı, Rusya'nın dikkatini çekerd. Rusya, bundan şüphelenir ve günün birinde Ermenistan'ı zaptederdi. Eğer hareket, diğer illerde ve özellikle merkezde olursa, o zaman, öteki devletlerin de ilgisini çekerd. Bu suretle Ermeni sorununu özellikle İngiltere'yi Rusya'dan daha fazla davamıza yakın bulduğumuz için milli çıkarlar açısından daha faydalı bir şekilde sokmak mümkün olacaktı.*"

Plana göre, Patrikhane'deki ayin sırasında bildiri okunacak, Patrik Aşıkyan, komitacıların isteklerinin Padişaha iletilmesi için baskı altına alınacaktı. 15 Temmuz 1890 günü Kumkapı'da bulunan Kilise'de ayin devam ederken kürsüye çıkan "*Artin Cangülyan*", hazırladığı metnin okunmasına engel olununca Patrik Horen Aşıkyan'a silahlı müdahalede bulunmuş, kilisede bulunan cemaat de Ermeni Patriğine saldırmıştır. Kiliseden çıkan Ermeni grup Yıldız Sarayı'na doğru yürüyüşe geçince Osmanlı zabıtları tarafından durdurulmak istenmiş, açılan ilk ateşte 2 zabıt hayatını kaybetmiştir (Sertçelik, 2015: 185). Kimi kaynaklara göre olay sırasında 2 eylemci ölmüş, 7'si ağır olmak üzere 17 Osmanlı askeri yaralanmıştır. Yakalanan Cangülyan ve arkadaşları yargılanmış, Artin Cangülyan idama mahkum edilmiştir. Diğer eylemciler hapis cezası ile tecziye edilmişlerdir. Verilen cezalar, onay için II. Abdulhamid'e sunulmuş, Abdulhamid, Cangülyan'ın idam hükmünün ömür boyu hapse çevrilmesi yönünde karar vermiştir. Başarısızlıkla sonuçlansa da Patrikhane baskını Avrupa'da büyük yankı uyandırmıştır (Engin, 2013: 50).

Olaylar, Anadolu'nun farklı noktalarına da sirayet etmiş, 1892 ve devam eden yıllarda Hınçak komitası tarafından "*Merzifon, Kayseri ve Yozgat*" civarında isyan çıkarılmış, resmi görevlilere silahlı saldırılar düzenlenmiştir. "*Yafta olayı*" olarak da bilinen bu eylemler esnasında önemli bir can kaybı olmamıştır. Bu bölgedeki isyanları organize eden öğretmen "*Karabet Tomayan*" tutuklanmış ancak bizzat Sultan II. Abdulhamid'in talimatıyla serbest bırakılmıştır (Çaycı, 2013: 25).

1894 yılına gelindiğinde isyan sahası olarak “*Sason*” seçilmiş, bu kalkışma, Hınçak komitesi liderlerinden “*Murat*” kod adlı “*Hamparsun Boyacıyan*” tarafından organize edilmiştir. Boyacıyan, Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı Sason halkına, isyan etmeleri durumunda Avrupalı devletlerin kendilerini destekleyeceklerini iletmiş, olaylar Hamparsun Boyacıyan’ın ele geçirilmesiyle son bulmuştur. Ermeni tarafına göre Sason olayları yaşadıkları kötü koşulları protesto eden ve vergi vermek istemeyen Ermenilere müdahale eden Osmanlı ordusu nedeniyle çıkmıştır. Olaylarda çok sayıda Ermeni hayatını kaybetmiştir. Durumu böyle öğrenen İngiltere, Fransa ve Rusya’nın Erzurum konsolosları derhal bir tahkikat komisyonu kurmuşlar, 6 ay boyunca meseleyi araştırmışlar ve 190’dan fazla tanık dinlemişlerdir. Sonuç olarak olayların başlamasında Hınçakların ve Boyacıyan’ın etkisi olduğuna karar vermişlerdir (Bakar, 2013: 38).

İstanbul’da da boş durmayan Ermeni ayrılıkçılar, Kumkapı yürüyüşünün başarısızlıkla sonuçlanması üzerine yeni bir gösteri yapmaya karar vermişlerdi. Patrikhane baskınından sonra Ermeni Patriği değişmiş, yeni Patrik; Mateos İzmirliyan olmuştu. Komitacılar, Avrupa’nın ve Sarayın dikkatini çekecek bir yürüyüş yapmayı planlıyorlardı. “*Bâb-ı Âlî nümayîşi*” adı verilecek olan bu yürüyüş Ermeni Patriği İzmirliyan’ın liderliğinde gerçekleşecekti (Engin, 2013: 51). 30 Eylül 1895’te Kumkapı’da Patrikhane önünde toplanan Ermeniler, 6 Doğu iline Avrupalı vali tayin edilmesini ve genel af çıkarılmasını isteyerek Bâb-ı Âlî’ye doğru yürüyüşe geçmiş, gruba müdahale etmek isteyen Binbaşı Servet Bey açılan ilk ateşte hayatını kaybetmiştir (Bakar, 2013: 39). Olaylar bastırılrsa da Ermeniler, bir kez daha Avrupa’nın ilgisini çekmeyi başarmışlardır.

Ermeni komitacıların en güçlü olduğu yerlerden biri de Van vilayeti idi. Özellikle Taşnak Komitesi, Van ve civarında oldukça etkiliydi. Van ve çevresi, coğrafi konumu nedeniyle Rusya üzerinden gelen silahların toplandığı bir merkezdi. 3 Haziran 1896 günü başlayan isyanda Ermeniler, 80 kadar evi yakmıştı. İsyân kısa sürede bastırıldı. Sadettin Paşa’nın raporuna göre, Türklerden 340 şehit, Ermenilerden 219 ölü olduğu tespit edilmiştir. İngiltere’nin Van Konsolosu Williama’a göre, defalarca uyarılarına rağmen, komitacıların bitmek bilmeyen tahrikleri yüzünden çatışma çıkmış ve her iki taraftan da kayıplar yaşanmıştır (Bakar, 2013: 40). Bundan sonra olaylar daha ziyade İstanbul’da yoğunlaşmış, Avrupa’nın ve özellikle dönemin süper gücü olan İngiltere’nin dikkatini çekmek isteyen Ermeniler, Osmanlı Bankası baskını ve Sultan Abdulhamid’e suikast girişimi gibi sansasyonel eylemlere girişmişlerdir.

2.3. Osmanlı Bankası Baskını (1896)

Taşnak Komitesi, 1896 yılının Ağustos ayında Ermeni meselesine dikkat çekebilmek için büyük bir eylem yapmaya karar vermiş, hedef olarak Karaköy’de bulunan “*Osmanlı Bankası*” nı seçmişti. 26 Ağustos günü Osmanlı Bankasını ele geçiren Ermeni komitacılar, genel af ve ıslahat taleplerini Rus, Fransız ve İngiliz elçilik çalışanları aracılığıyla İstanbul Hükümeti’ne iletmişler ancak bu talepleri kabul görmemiştir.

Müzakereler neticesinde, baskın sırasında hayatta kalan 17 Ermeni teröristin (Ermeni tarafına göre “kahraman ve devrimci”) yabancı ülke elçiliklerinin himayesinde yurt dışına çıkarılarak Marsilya’ya gitmelerine izin verilmiştir (Çaycı, 2013: 28). Osmanlı Bankası’nın işgali sırasında askerlerin ve halkın üzerine ateş açılmış olması nedeniyle İstanbul’un birçok yerinde olaylar çıkmış, çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir.

2.4. II. Abdulhamid’e Suikast Girişimi (1905)

Sultan II. Abdulhamid, Doğu illerinin de Balkan toprakları gibi zamanla Osmanlı Devleti’nden koparılacağı kaygısıyla Berlin Antlaşması ile taahhüt edilen reformları yapmaktan imtina etmişti. İngiliz tarihçi ve yazar John Haslip, *“Bilinmeyen Sultan II. Abdulhamit”* adlı eserinde, Sultan Abdulhamid’in konuyla ilgili sözlerini şöyle nakletmektedir (Akyol, 2014: 32): *“Avrupa, Yunanistan ve Romanya’yı almak suretiyle Türk Devleti’nin ayaklarını kesti. Bulgaristan’ın, Sırbistan’ın ve Mısır’ın kaybı ise bizi kollarımızdan mahrum bırakmıştır. Şimdi ise Ermenileri ayaklandırmak suretiyle ciğerlerimizi sökmek istiyorlar.”*

Sultan Abdulhamid, Anadolu’nun doğusunda yaşanan kalkışmalar hasebiyle bölgedeki Kürt asıllı beylerin komuta ettiği atlı birlikler kurma kararı almıştı. *“Hamidiye Alayları”* adı verilen bu birlikler giderek artan isyanlara karşı Müslüman ahaliyi korumak ve merkezi otoritenin tesisini sağlamak için görevlendirilmişlerdi. *“Hamidiye Süvari Alayları”* da denilen bu gayri nizami oluşum İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından 1908 yılında lağvedilmiştir (Akgündüz ve Öztürk, 1999: 278).

“Hamidiye Alaylarının” aldığı sert önlemler ve bölgede yaşanan olaylar nedeniyle Avrupalılar Sultan Abdulhamid’e *“Kızıl Sultan”* lakabını takmışlardır (Akyol, 2014: 33). 1904 yılına gelindiğinde, Taşnaklar tarafından Sofya’da bir kongre organize edilmişti. Bu kongrede, Sultan Abdulhamid’e suikast düzenlenmesi yönünde plan tertip edilmiş ve bunun için en uygun zamanın Cuma Selamlığı olduğu düşünülmüştü. Saldırganlar, Sultanın Cuma namazlarını Beşiktaş’taki Yıldız Camii’nde kıldığını biliyorlardı. Tarihi vesikalara yansıyan plana göre, içerisinde zaman ayarlı patlayıcı olan bir araba buraya bırakılacak, Padişahın camiden çıktığı esnada bomba patlayacaktı (Engin, 2013: 57).

Ermeni komitacılar, planın tatbiki için Belçika vatandaşı olan *“Jorris”* isimli profesyonel bir teröristle anlaşmışlardı (Akgündüz ve Öztürk, 1999: 279). Bombalı düzenek Jorris tarafından hazırlanıp suikast alanına getirilmişti. Ancak Şeyhülislam Cemalettin Efendi’nin Sultan Abdülhamid’in yanına gelmesi ve bir süre sohbet etmeleri suikast planını başarısız kılmıştır. Abdülhamid, komitacıların bombalı saldırısından sağ olarak kurtulmuş, olayda 26 kişi yaşamını

yitirmiştir.¹⁹ Bu suikast teşebbüsü, gayrimüslim tebaada ve sonradan kendilerine “İttihatçı” denilecek olan bir kısım Osmanlı aydınında heyecan yaratmıştı. Onlara göre, Osmanlı’nın kurtuluşu Meşrutiyetin yeniden ilanına bağlıydı ve bunun için Sultan Abdulhamid’in tahttan uzaklaştırılması elzemdi (Halaçoğlu, 2010: 26). Dönemin ünlü şairi Tevfik Fikret, suikastin başarısız olması nedeniyle duyduğu üzüntüyü “*Bir Lahza-i Taahhur*” adlı şiirinde şöyle dile getirmiştir (Akyol, 2014: 43):

*“Ey şanlı avcı, dâmunı beyhude yere kurmadın,
Attın, fakat yazık ki yazıklar ki vuramadın!”*

30 yıldır ülkeyi yöneten Abdulhamid’e karşı olan cephe giderek büyümüşü. Genç subaylar, aydınlar, azınlıklar ve Avrupalılar Sultan Abdulhamid’i tahtta görmek istemiyorlardı. O kadar ki bombalı suikast girişimi pek çok çevrede memnuniyetle karşılanmıştı. Tarihçi ve aynı zamanda ittihatçı bir subay olan Ahmet Refik Altınay suikast girişimi sonrası şunları yazmıştı(Akyol, 2014: 43): “*Nihayet hakikat tamamıyla meydana çıkarıldı. Osmanlı milletini Abdulhamid’in zulmünden kurtarmak için bu kahramanca hareketin Ermeni vatandaşlarımız tarafından icra olunduğu anlaşıldı.*” Balkanlardaki toprak kayıpları, 31 Mart Vakası ve azınlık isyanları sonucunda kontrolü kaybeden Sultan Abdulhamid 1909 yılına gelindiğinde tahttan inmek zorunda kalacaktı.

2.5. II. Meşrutiyetin İlanı Sonrası Meydana Gelen Gelişmeler

Ermeni isyan hareketlerine bakıldığında, XX. yüzyılla birlikte silahlı kalkışmaların azaldığı görülmektedir. Ayrılıkçı Ermeni hareketinin daha çok siyasi zemine kaydığı ve özellikle Sultan Abdulhamid üzerinden yıkıcı bir politika izlendiği anlaşılmaktadır. Bu durum, 24 Nisan 1908 tarihine yani II. Meşrutiyetin ilanına kadar sürmüştür. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte ortaya çıkan olumlu hava çok geçmeden gelen kötü haberlerle yerini belirsizliğe bırakmıştı. Avusturya, 5 Ekim 1908 ’de Bosna - Hersek’i topraklarına kattığını duyururken Bulgar Prensiği de bağımsızlık ilanında bulunmuştu. Ertesi gün Yunanistan; Girit’i topraklarına kattığını açıklamış, 1 Nisan 1909’da Arnavutluk isyanı patlak vermişti. 13 Nisan 1909’da (31 Mart 1325) İstanbul’da kimin ön ayak olduğu bilinmeyen bir ayaklanma çıkmış, 14 Nisan günü de Adana vilayetinde büyük bir Ermeni isyanı vaki olmuştu. Olaylar, Sultan Abdulhamid’in tahttan indirilmesiyle neticelenmiş ve yerine Mehmed Reşad padişah olmuştur (Sakin, 2014: 21).

Adana ayaklanması ve Birinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen Van isyanı, İttihatçılar ve Ermeni komitacılar arasındaki ipleri tamamen koparmış, deyim yerindeyse “*bardağı taşıran son damla*” olmuştur.

¹⁹ Olayın geçtiği Yıldız Camii, Sultan Abdulhamid tarafından yine bir Ermeni olan mimar Sarkis Balyan’a yaptırılmıştır.

2.6. Adım Adım 1915'e

Balkan Savaşları ve ardından çıkan Birinci Dünya Savaşı, 1915 olaylarının alt yapısını kuvvetlendirmişti. Zor durumdaki hükümet (İttihat ve Terakki Cemiyeti), ittifak arayışına girmişti. Sırasıyla Rusya, İngiltere ve Fransa ile görüşmeler yapıldı. Osmanlı topraklarına göz dikmiş olan Avrupalı devletler bu tür bir ittifaka yanaşmıyorlardı. Yalnızca Almanya bu hususta kararsızdı. Bu sırada içeride de Ermeniler, Rumlar ve Araplar'daki “milliyetçilik düşüncesi” iyiden iyiye güçlenmişti.

Aslında Ermeni ayrılıkçılar, Balkan Savaşları sırasında ciddi bir kalkışmada bulunmamışlardı. Bir çok tarihçi bu durumu Ermeni komitacıların İttihatçılarla iyi ilişki içerisinde olmalarına ve İttihatçıların Ermenilere bağımsızlık vereceğine olan inançlarına bağlamaktadır. Bilindiği üzere, İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir yandan devletin kurtuluşu için çözüm yolları ararken diğer yandan da Abdulhamid'e karşı Taşnak ve Hınçak komitaları ile işbirliği yapıyordu.

Jön Türkler olarak da bilinen bu cemiyet ve Ermeni komitacılarının ilk münasebetleri 1890'lı yıllarda başlamıştı. Müşterek gayeleri, ortak düşman olarak gördükleri Sultan Abdulhamid'i yönetimden uzaklaştırmaktı. Aslında İttihatçıların saltanat kurumuyla görünen bir sorunları yoktu ama modern bir Osmanlı Devleti istiyorlardı. Kurtuluşun, meşrutiyetin ilanında olduğuna inanıyorlardı. Osmanlılık fikrini benimsemiş, devletin devamını sağlamayı hedef edinmişlerdi. Ermeni örgütlerine yönelik eleştirilerinde ise onların kendi başlarına hareket etmelerinin doğru olmadığını, Genç Türklerle birlikte hareket etmeleri gerektiğini vurguluyorlardı. İttihatçılara göre en önemli problem, Ermenilerin otonomi istiyor olmalarıydı. İttihatçılar, bu duruma karşı sergiledikleri tavrı şöyle ifade etmişlerdir (Akçam, 2014: 120): “*Ermeniler musavât, adalet, hürriyet ve asayiş istiyorlar. Bunu istemek bir hak ve vazifedir, kendileriyle beraberiz. Ancak Ermeniler bunu istemekle kalmıyorlar, Ermenistan dedikleri yerde muhtariyet istiyorlar. Bunu istemek bir ihtilâl yapmak değil, bize karşı muharebe yapmaktır.*”

1908-1913 yılları arasında ülkeyi yöneten Jön Türkler (İttihatçılar) ve Ermeni komitacılar arasındaki bu zoraki ittifak hali, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin Osmanlı karşıtı tutumu nedeniyle tamamen ortadan kalkmıştır. Cemal ve Enver Paşa ile beraber önde gelen İttihatçılardan olan ve zorunlu sevk uygulamasının mimarı olarak kabul edilen Talat Paşa, Ermenilerin genel durumunu ve Birinci Dünya Savaşı sırasında takındıkları tavrı şöyle dile getirmiştir (Altınkaş, 2012: 63): “*Osmanlılar, Doğu illerini Ermeniler'den almadılar. Ermeniler ise Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan bugüne kadar sınırlarının güvenliği ve bağımsızlık konusunda hiçbir çaba harcamadılar. Osmanlılar'a sığınmış olan bu halk iyi kabul ve daima vatandaş muamelesi gördü. Ermeniler bütün ülkeye yerleştiler. (...) Anadolu'da, çeşitli illerde ve İstanbul'da Ermeniler, öteki milliyetlere göre her zaman daha tasasız ve mutlu bir hayat sürüyorlardı. Vatanın bütün yararlı şeylerini paylaşan bu halk, onun kederlerine ve yüklerine asla katılmıyordu. Ülkenin*

mutluluğundan da, ızdıraplarından da çıkar sağlıyorlardı; vatan için hiçbir savaşa katılmadılar ve bu uğurda bir damla kan dökmediler. Tersine, savaş zamanlarında ticaretlerini sürdürüyor ve taahhüt işlerine giriyorlar, çok para kazanıyor ve iyi ya da kötü günlerde rahat ve huzur içinde yaşıyorlardı. Bu lütuflara teşekkür olarak şimdi çoğunluğu oluşturan nüfusu kovmak ve bağımsızlıklarını elde etmek üzere Osmanlı vatanının bir parçasını koparmak istiyorlar. Tarih, bu çeşit nankörlüğün bir eşini yazmamıştır.”

Ruslar da Osmanlı Devleti ile yapılacak muhtemel bir savaşta Ermenilerin desteğini alacaklarını biliyorlardı. Rusya'nın Kağızman Bölge Komutanı bir mektubunda durumu Rus Çarlığı'na aktarırken şu ifadeleri kullanmıştı (Perinçek, 2012: 88):

Çok sayın Sergey Aleksandroviç,

(...) Türkiye'deki Ermeniler arasında Türkiye'nin Rusya ile savaş durumunda Türklere karşı cephe gerisinde harekete geçecek özel birlikler örgütleyen, eğer imkanı olmadığı takdirde de birlikleri Rusya'ya geçirerek Rus ordularıyla beraber savaşmasını planlayan gizli bir örgütlenme var.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na girdiğinde ilk açılan cephe, “Doğu Cephesi” olmuştu. Bu cephede bulunan Ermeni ayrılıkçılar beklendiği gibi Rus ordusuna destek vermişti. Özellikle Rus arşivlerinde bu ittifakın varlığını ortaya koyan çok sayıda belge bulunmaktadır. Örneğin, Tiflisteki Ermeni Bürosu tarafından yayımlandığı anlaşılan bir bildiriye, özetle, “dünyanın her yerinden gelen Ermeni savaşçıların Rus birliklerine katıldığını, yakında Çanakkale ve İstanbul boğazlarında Rus bayraklarının dalgalanacağını, Hristiyan oldukları için acı çektirilen Türkiye Ermenilerinin Rusya'nın himayesinde yeni ve özgür bir hayata kavuşacağı” ilan ediliyordu (Halaçoğlu, 2014: 40).

Rus ordusu saflarında savaşa katılan Ermenilerin varlığı ve sayısı ile ilgili olarak, 26 Şubat 1918'de Pariste yapılan müttefikler arası müzakerelerde, Ermenistan Cumhuriyeti Delegasyonu Başkanı A. Aharonian şöyle demişti (Halaçoğlu, 2014: 40): “1914,1915,1916 ve 1917 yıllarında dünyanın her yerinden Ermeni gönüllüler, Rus Ordusunda düzenli asker olan kendi soydaşlarıyla birlikte omuz omuza savaşa katılmışlardır; milletlerin özgürlüğü için savaşa katılan bu Ermenilerin sayısı 180.000'den fazladır.”

Benzer bir durum, Fransız Binbaşı Larcher'in Fransa'da yayımlanan “La guerre Turque dans la guerre mondiale” (Dünya Savaşı İçinde Türk Savaşı) adlı eserinde şu şekilde aktarılmıştır (Türkdoğan, 2006): “Harekat bölgesindeki Ermeniler açıktan açığa Ruslarla işbirliği yapıyorlardı. Erzurum ilindeki Hristiyanların bir kısmı daha Aralık 1914'te Kafkas ötesine göçmüştü. Ruslarca kurulmuş olan taburlarına girmek için Türk hatlarını aşıyorlardı. (...) Bu yüzden Türk Hükümeti radikal tedbirler almaya karar verdi.”

Savaş devam ederken Zeytun, Maraş, Bitlis, Muş ve civarında Ermeni ayaklanmaları baş göstermişti. Tüm bu gelişmeler üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri; 25 Şubat 1915 günü bir genelge hazırlayarak, ordunun hiçbir kademesinde Ermenilere vazife verilmemesini, bununla birlikte sadakatini devam ettiren tebaaya dokunulmamasını emretmişler.

2.7. Bardağı Taşırın Son Damla; Van'ın İşgali

Alınan tedbirlere rağmen Ermeni ayrılıkçılar durdurulamamıştı. 1915 yılı Nisan ayına gelindiğinde sırasıyla Van'da, Çatak'ta (Şatak) ve Bitlis vilayetinde. Taşnak Komitesi mensuplarının örgütlediği büyük bir ayaklanma başlamıştı. Rus ordusu ve Ermeniler Van ve civarını ele geçirmek üzere harekete geçmişlerdi. Talat Paşa, devam eden Ermeni isyan hareketleri ve Ermenilerin İtilaf Devletlerine verdiği açık destek karşısında, "24 Nisan 1915" günü bir genelge yayımlayarak tüm Ermeni komitalarının kapatılmasını, komitaların ileri gelenlerinin ve zararlı faaliyette bulunduğu tespit olunan Ermenilerin tutuklanmasını emretmişti (Bu genelgenin yayımlandığı tarih olan "24 Nisan" günü, Ermeni Diasporası tarafından her yıl (sözde) soykırımın yıldönümü olarak anılmaktadır. "Sevk ve İskân Kararı"nın resmi tarihi ise "27 Mayıs 1915" tir).

24 Nisan Genelgesi üzerine komitalarla bağlantısı olduğu bilinen kişiler derhal tevkif edilmiştir. Mısır'da bulunan İngiliz Askeri Ofisine göre çoğunlu Ramgavar partisine mensup toplam "1.800 Ermeni" tutuklanmıştır. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'nin gönderdiği şifrelerden, 24 Nisan Genelgesi ile tutuklananların İtilaf Devletlerine hizmet eden Ermeni gönüllüler oldukları anlaşılmaktadır (Bakar, 2013: 68).

İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği ise "500 Taşnak'ın" tutuklandığını kaydetmiştir. Amerikan kaynaklarında ise tutuklu sayısı yalnızca "100" olarak belirtilmiştir. 1916 tarihli Osmanlı resmi kayıtlarında ise, genelge doğrultusunda İstanbul'da yaşayan 77.375 Ermeni'den komitalarla alakaları tespit edilen "235" kişinin tutuklandığı bilgisine yer verilmektedir (Bakar, 2013: 68). Bu sert tedbirler de beklenen faydayı vermemiş, Rus ve Ermeni birlikleri karşısında tutunamayan Osmanlı ordusu, geri çekilmek zorunda kalmış ve 17 Mayıs 1915 günü Van vilayeti, Rus ve Ermenilerin işgaline uğramıştır. Aynı anda Bayburt'ta ve Erzurum civarında da isyan hareketleri başlamıştır.

2.8. Zorunlu Göç ve İskan Kanunu'nun Çıkarılması

Osmanlı Devleti beka mücadelesi verirken, Ermenilerin Ruslarla ittifak kurarak isyan ve işgal hareketine girişmiş olması yönetimi elinde bulunduran İttihatçıların sabrını taşırılmıştır. Başkumandan vekili Enver Paşa, 2 Mayıs 1915 tarihinde Talat Paşa'ya şu mektubu iletmıştır (Altınkaş, 2012: 64): "Van Gölü etrafında ve Van Valiliği'nce bilinen belirli yerlerdeki Ermeniler, isyanlarını sürdürmek için daima toplu ve hazır bir haldedirler. Toplu halde bulunan Ermenilerin

buralardan çıkarılarak isyan yuvalarının dağıtılması düşüncesindeyim. III. Ordu Komutanlığı'nın verdiği bilgiye göre Ruslar kendi sınırları içindeki Müslümanları sefil ve perişan bir halde sınırlarımızdan içeriye sokmuşlardır. Hem buna karşılık olmak ve hem yukarıda bahsettiğim amacı sağlamak için ya bu Ermenileri aileleriyle birlikte Rus sınırı içine göndermek veyahut bu Ermeni ve ailelerini Anadolu içinde çeşitli yerlere dağıtmak gereklidir. Bu iki şekilden uygun olanın seçilmesiyle tatbikini rica ederim. Bir mahzuru yoksa isyancıların ailelerini ve isyan bölgesi halkını sınırlarımız dışına göndermeyi ve onların yerine dışarıdan gelen Müslüman halkın yerleştirilmesini tercih ederim.”

Enver Paşa açıkça Ermenilerin ülke içinde başka yerlere sevkini ya da sınır dışı edilmelerini teklif etmiştir. Aslında bu öneri kısmen Almanlara aittir. Osmanlı Devleti'ndeki Alman askeri heyetinin ilk başkanı olan General Von der Goltz, 1914 Şubat'ında Alman – Türk Birliği tarafından Berlin şehrinde organize edilen bir toplantıda şöyle bir öneride bulunmuştu (Ünal, 2011: 105): *“Türkiye’yi yeni bir felaketten korumak için Van, Bitlis ve Erzurum gibi sınıra yakın bölgelerde yaşayan yarım milyon Ermeni’yi Türk-Rus sınırından uzaklaştırmak gerekmektedir. Bu halk güneye taşınmalı (transported) ve Halep ve Mezopotamya’ya yerleştirilmelidir(resettled). Bunun karşılığında bu bölgelerde yaşayan Araplar da Türk - Rus sınır bölgesine yerleştirilmelidir.”*

Enver Paşa'nın önerisi Dahiliye Nazırı Talat Paşa tarafından destek görmüş, Talat Paşa, durumun hassasiyeti gereği Meclis-i Vükela kararı olmadan ve herhangi bir kanuni düzenleme yapılmadan tüm mesuliyeti üzerine alarak zorunlu Ermeni göçünü başlatmıştır. Özellikle İngiltere ve Rusya'nın, Doğu illerinde Ermeni halkının katledildiği iddiasıyla hükümet üzerinde baskı kurmaları neticesinde aldığı göç kararının sorumluluğunu tek başına üstlenmek istemeyen Talat Paşa, Sadaret²⁰ makamına *“tezkire”* vermiş ve bunun üzerine *“27 Mayıs 1915”* tarihinde *“Vakti Seferde İcraat-ı Hükûmete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyyece İttihaz Olunacak Tedbir Hakkında Kanun”*²¹ kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.²²

Bu düzenleme muvacehesinde; Anadolu'nun doğusunda ve özellikle Van, Bitlis ve Erzurum'da mukim olan Ermeniler, Urfa sancağına ve Musul'a gönderilmişler, Çukurova civarında yerleşik olan Ermeniler ise Halep'e ve Suriye'nin doğusuna nakledilmişlerdir (Altınkaş, 2012: 64).

Dönemin İçişleri Nazırı Talat Paşa, zorunlu sevk ve kararının alınma nedenini anılarında şöyle izah etmiştir (Altınkaş, 2012: 66): *“Ermenilerin önde gelen kişilerine, Ermenilerin ihtilalci hareketlere giriştikleri, ordudan kaçan Ermeni askerlerin memurları ve halkı öldürdükleri bildirilmiş ve bunlara son verilmesi için kendilerinin yardımcı olmaları istenmiştir. Buna karşın*

²⁰ Osmanlı Devleti'nde “Başbakanlık” olarak geçmektedir.

²¹ Bundan sonra, “Zorunlu Sevk ve İskan Kanunu” veya “Kanun” olarak kısaltılacaktır.

²² Bkz: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1995), **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler**, 2. Baskı, Yayın Numarası: 14, Ankara.

Muş, Bitlis ve Van illerinde Ermenilerin kıskırtmalarıyla kanlı ayaklanmalar başlamıştır. Bir süre sonra Van, Rusların himayesindeki Ermeni gönüllü çeteleri tarafından işgal edilmiş, kaçamayan Müslüman halk öldürülmüş, birçok genç kız ve evli kadın evlerde toplanmış, bu evler genelev gibi kullanılmıştır. Başka yerlerde de ayaklanmalar olmuş, Müslümanlara karşı şehir, köy ve yollarda kıyımlar yapılmış, cepheye gönderilen bazı askeri birlikler çeteler tarafından imha edilmiştir. Bu durum karşısında daha önce çıkarılan ancak uygulanmayan "Göç Kanunu"nun uygulanmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine Türk ve Ermeni kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmalar başlamıştır. Göç sırasında Türk tarafında ihmali veya hataları görülenler, suçlu bulunanlar şiddetle cezalandırılmıştır. Göç nedeniyle ve ayaklanma yüzünden Ermeniler çok kayıp vermişlerdir. Bunu itiraf etmek gerekir. Ancak, Doğu illerindeki Müslümanlar da Ermeniler yüzünden büyük kayıplara uğramışlardır. Rusların Van, Muş, Bitlis ve Erzurum'u işgali sırasında, Rusların da itiraf ettiği gibi, Ermenilerin işlediği zulüm ve cinayetler sonucu Müslüman halk aç ve çıplak olarak göç etmiş ve göç esnasında 600.000 kişi ölmüştür. Hükümet Ermeni göçü sırasında çıkan olayları önlemeye çalışmıştır. Tarafsız bir mahkeme kurulduğu takdirde, işlenen cinayetleri savunmaksızın bir gerçek olarak ileri sürebilirim ki, olaylara bizzat Ermenilerin yol açtığı ortaya çıkacaktır. Ben, gönderilmeleri sırasında Ermenilere yapılan işlemleri ve olayları oldukları gibi aktardım. Gerçeği söyleme cesaretini göstermek ve Ermenilerin Müslümanlara yönelik cinayet ve zulümlerini itiraf etmek sırası şimdi karşımızdakilerdedir.”

Kanunun tam adı “Savaş Sırasında Hükümet İcraatına Karşı Gelenler İçin Askeriyece Alınacak Önlemler Hakkında Geçici Kanun”dur. Adından da anlaşılacağı üzere anılan düzenleme salt Ermenileri hedef almamış, savaş esnasında hükümet emirlerini dinlemeyen herkes için tanzim edilmiştir (Ünal, 2011: 117). Kanun, daha ziyade “Tehcir Kanunu” olarak bilinmekte ve bu şekilde ifade edilmektedir. Arapça menşeli olan “Tehcir” sözcüğü, bir yerden başka bir yere göç ettirmek anlamına gelmektedir. 1915 olaylarının anlatımında “tenkil” yani nakletme tabiri de kullanılmış, Batı dillerinde “sürgün” anlamına gelen “deportation, exil” gibi sözcüklerin Arapça ya da Türkçe karşılığı ise asla kullanılmamıştır (Süslü, 1991: 274).

Zorunlu Sevk ve İskan Kanunu şu hükümlerden oluşmaktadır:²³

Madde 1: “ Vakt-i seferde ordu ve kolordu ve fırka (tümen) kumandanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki kumandanları ahâli tarafından herhangi bir suretle evamir-i hükûmete (hükûmetin emirlerine) ve müdafaa-i memlekete (ülkenin savunmasına) ve muhafaza-i asayişe müteallik (ilişkin) icraat ve tertibata karşı muhalefet ve silâhla tecavüz mukavemet görürlerse, derakap (hemen) kuvve-i askeriye (askerî güçler) ile en şiddetli surette te'dibat yapmağa (akıllarını başlarına getirmeye) ve tecavüz ve mukavemeti (direnmeyi) esasından imha etmeye (yok etmeye) mezun (görevli) ve mecburdurlar.”

²³ Bkz: “Tehcir Kanunu”, (t.y.), http://tr.wikisource.org/wiki/Tehcir_Kanunu (01.10.2017).

Madde 2: “Ordu ve müstakil kolordu ve fırka kumandanları, icabat-i askeriyeye (askerliğin gerektirdiği kurallara) mebnî (dayanarak) veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri kurâ (köyler) ve kasabat (kasabalar) ahâlisini münferiden (tek olarak) veya müctemi'an (toplu olarak) diğer mahallere sevk ve iskân ettirebilirler.”

Madde 3: “İş bu kanun tarih-i nesrinden mu'teberdir. (yayın tarihinden itibaren yürürlüğe girer)”

Madde 4: “İş bu kanunun mer'iyet-i ahkâmına (hükümlerini yürütmeye) başkumandan vekili ve harbiye nazırı memurdur. Meclis-i umumînin (genel meclisin) içtima'ında (toplantısında) kanuniyeti teklif olunmak üzere iş bu lâyiha-i kanuniyenin (kanun metninin) muvakkaten (geçici olarak) mevki'-i mer'iyete (yürürlük mevkiine) vaz'ini (koyulmasını) ve kavanin-i devlete (devletin kanunlarına) ilâvesini irade eyledim. (emir buyurdum)”

Kanunun incelenmesinde; soykırım olarak değerlendirilebilecek türden bir talimat bulunmadığı, düzenlemenin bütünüyle cephe hattının ve arkasının güvenliğinin temini için tesis edildiği anlaşılmaktadır. Bu Kanun ile kamu düzeninin sağlanabilmesi ve ülkenin bütünlüğünün korunabilmesi için bir kısım Ermenilerin daha güney vilayetlere nakillerine (aynı ülkede yer değiştirmelerine) karar verilmiştir. Çıkarılan kanun ve yönetmeliklerle sevk edilecek Ermenilerin nakilleri, yerleşmeleri, mülk ve arazileri hakkında her türlü yasal tedbir alınmıştır.

Çıkarılan talimatnamelere göre (Aytaş, 2010: 48):

-Nakil ve sevkleri zorunlu olan Ermenilerin yol boyunca can güvenliklerinin sağlanması konusunda görevlilere sorumluluk verilmiştir.

-Nakledilen Ermeniler, mallarını beraberinde götürebilecektir.

-Sevk olunan Ermeni ahali, kendileri için inşa edilen evlere yerleştirilecektir.

-Devlet malı çiftlik ve köyler, yerleşmeleri için bu Ermeniler için tahsis edilecektir.

-Ermeniler yerleştikleri yer nüfus kütüklerine düzenli olarak kaydedilecektir.

-Kesin yerleşmelere kadar barınmaları ve geçimleri yerel makamlarca yapılacak harcamalar, bu iş için ayrılan ödenekten sarf edilecektir.

-İskân edilen her aileye yeterli arazi ve tapuya esas belgesi verilecektir.

-Arazilerin seçimi ve dağıtılması komisyon kurularak yapılmıştır.

-Meslek erbaplarına ve çiftçilere, araç – gereç ve uygun miktarda sermaye yardımıyla bulunulacaktır.

Ayrıca 10 Haziran 1915 tarihinde çıkarılan 34 maddelik bir talimatname ile de nakil ve sevkleri zorunlu olan Ermenilerin geride kalan mülk ve arazileri hakkında her türlü yasal tedbir alınmıştır (Aytaş, 2010: 49). Düzenleme doğrultusunda, tahliyelerden sonra nakledilen Ermeni ahaliye ait eşyaların bulunduğu binalar derhal mühürlenerek koruma altına alınmıştır. Ayrıca, mal, mülk ve araziler ile eşyaların tespiti, korunması, satılması, satış sonrası elde edilen gelirin eşya

sahipleri adına oluşturulacak bir sandığa teslim edilmesi, kiliselerdeki eşyaların yeni yerleşim yerlerine gönderilmek üzere saklanması, tahliyesi gerçekleşen köylere göçmen yerleştirilmesi, ev ve arazi belgelerinin verilmesi yönünde de karar alınmıştır. Nakil ve sevklerin uygulanmasıyla ilgili çıkarılan bir diğer talimatname ile de göç edenlere zarar verenlerin, onlardan rüşvet ya da hediye alanların Divan-ı Harb'e sevk edilmesi ve derhal görevden alınmaları hususu düzenleme altına alınmıştır (Aytaş, 2010: 50). Bu nakil ve sevkler bahane edilerek çıkarılan "Ermeni Meselesi", Türkiye ile Ermenistan arasında imzalan 1921 Kars Antlaşması'yla çözümlenmiş, ancak iç hukuku ilgilendiren nakil ve sevk kararı hiçbir zaman milletlerarası hukuk zeminine taşınmamıştır.

2.9. Sevk Olunan Ermenilerin Sayısı

Osmanlı Devleti uhdesindeki Ermeni nüfusu ve zorunlu sevke tabi tutulanların sayısı en tartışmalı konulardan biridir. Bu konuda kesin rakamlara ulaşmak mümkün görünmemektedir. Berlin Kongresi sırasında Ermeni Patrikliği Osmanlı Devleti'nin hudutları dahilinde "3 milyon" Ermeninin yaşadığını iddia etmiştir. Talat Paşa'nın notlarına göre, 1914 yılındaki Ermeni nüfusu "1.256.403" tür. 1914 yılı resmi nüfus istatistiğinde devletin toplam nüfusu "8.520.016" olarak kayıtlıdır. Bunun yaklaşık 15 milyonu Müslümandır. "1.161.169" u Gregoryen Ermenisi olmak üzere toplam Ermeni sayısı "1.294.851" dir. Görüldüğü üzere, Talat Paşa'nın öngördüğü rakamlar ile resmi nüfus istatistiği birbirini destekler mahiyettedir (Bakar, 2013: 49-50).

Londra'daki Alman Büyükelçisi Von Kühlmann da konuya ilişkin olarak 28 Mayıs 1913'te şu bilgileri aktarmıştır (Alp, 2009: 17): "*Türkiye Ermenilerinin durumunun düzeltilmesi için uygulanmak istenen reform plânları, Ermenistan olarak işaret edilen Türk Ermenistan'ında başarılı olamaz. Çünkü buralarda Ermeniler çoğunluğu oluşturmuyorlar. (...) Bilindiği gibi, Ermeni olarak adlandırılan vilâyetler şunlardır: Van, Diyarbakır, Bitlis, Elazığ. Bu vilâyetlerin nüfusu ise şöyledir:*

*Van; 81.000 Ermeni, 424.000 Müslüman, Rum ve diğer Hıristiyanlar,
Diyarbakır; 79.000 Ermeni, 463.000 diğerleri,
Bitlis; 131.000 Ermeni, 333.000 diğerleri,
Elazığ; 70.000 Ermeni, 560.000 diğerleri."*

Alman Elçi, Osmanlı Devleti'nde yaşayan toplam Ermeni nüfusunu 1.200.000 olarak verirken, rakamları Ermeni kaynaklarından aldığını ifade etmiştir. Fransa'da yayımlanan "*Les Turcs et Les Revendications Arméniennes*" (*Türklerin ve Ermenilerin Davaları*) 1919 tarihli bir kitapta, Osmanlı ülkesinde bulunan Ermenilerin sayısının I. Birinci Dünya Savaşı öncesinde "1.200.000" olduğunu, bunların yarısından fazlasının Rus sınırında yaşadığını ortaya koymuştur. Aynı eserde, savaştan önce Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu ifade edilen Trabzon, Erzurum,

Van, Diyarbakır, Harput, Sivas ve Çukurova civarında yaşayan Ermenilerin sayısının “671.207” olduğu, buna karşın bu şehirlerde mukim olan Türklerin sayısının ise “4.603.922” civarında olduğu belirtilmiştir (Türkdoğan, 2006).

Sonuç olarak tüm veriler birlikte değerlendirildiğinde; Zorunlu Sevk ve İskân Kanunu öncesi Türkiye’deki Ermeni nüfusunun en fazla “1.2 – 1.3 milyon” civarında olduğu anlaşılmaktadır. Ermenilerin bir kısmının, özellikle Batı illerinde yaşayanların zorunlu sevk tabi tutulmadıkları bilinmektedir. Ayrıca, sevk olanlardan bir bölümünün iskan mahalline ulaştıkları da tartışmasızdır. Bu durumda, sevk sırasında 1.5 milyon Ermeni’nin öldürüldüğü ya da öldüğü yönündeki iddiaların gayri kabil olduğu hususu izahtan varestedir.

Tarihçi Murat Bardakçı, “Talat Paşa’nın Evrak-ı Metrukesi” adlı eserinde tehcir sırasında toplam “924 bin” Ermeninin zorunlu göçe tabi tutulduğunu, bu sonuca Talat Paşa’nın ajandası marifetiyle ulaştığını belirtmektedir (bardakçı, 2013: 77). Bu kişisel kayıtların doğru olduğu düşünülse bile zorunlu sevk tabi tutulanların tamamının hayatını kaybettiğine hükmetmek gayri kabil bir yorum olacaktır. Anılan belge, sevk olunan Ermenilerin yaşadıkları yerleri ve naklolunan Ermeni nüfusunu şu şekilde göstermektedir:

Ankara Vilayeti	(47.224 Ermeni)
Erzurum Vilayeti	(128.657 Ermeni)
Adana Vilayeti	(46.031 Ermeni)
Bitlis Vilayeti	(109.521 Ermeni)
Halep Vilayeti	(34.451 Ermeni)
Hüdavendigar Vilayeti ²⁴	(66.413 Ermeni)
Diyarbakır Vilayeti	(61.002 Ermeni)
Sivas Vilayeti	(141.592 Ermeni)
Trabzon Vilayeti	(34.500 Ermeni)
Mamuretülaziz Vilayeti ²⁵	(74.206 Ermeni)
İzmit Sancağı	(54.370 Ermeni)
Canik Sancağı	(26.374 Ermeni)
Karesi Sancağı	(8.290 Ermeni)
Karahisar Sancağı	(7.327 Ermeni)
Kayseri Sancağı	(47.617 Ermeni)
Maraş Sancağı	(27.101 Ermeni)
Niğde Sancağı	(5.101 Ermeni)
Konya Vilayeti	(4.381 Ermeni)
(Toplam: 924.158 Kişi)	

²⁴ Bursa ve civarıdır.

²⁵ Elazığ ve civarıdır.

Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun araştırmaları ise farklı rakamlar vermektedir. Halaçoğlu'na göre sevke tabi tutulan Ermenilerin sayısı "438.758" dir. Bu kişilerden "382.148" i iskan yerlerine ulaşmıştır(Halaçoğlu, 2014: 95). Prof. Dr. Halaçoğlu meseleyi şöyle izah etmektedir (Halaçoğlu, 2014: 66):

(...) Zorunlu göçe tabi tutulanlarla iskan yerlerine ulaşanlar arasındaki fark, tehcir uygulamasının Şubat 1916 tarihi itibariyle durdurulması sebebiyle , henüz yollarda sevk için bekletilen göçmenlerin buldukları vilayetlere gönderilen emirlerde, sevk edilmemiş Ermenilerin buldukları yerlerde yerleştirilmeleri için talimat verilmiştir. Bu arada yollarda, yaklaşık 30-40 bin civarında göçmenin hastalıktan, 7-8- bin kişinin de eşkıya saldırısından hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk de 26 Şubat 1921 tarihinde Amerikalı bir gazeteciye verdiği yazılı cevapta, "Bize karşı yapılmış olan iftiraların aksine, tehcir edilmiş olanlar hayattadır ve bunlardan ekseriyesi şayet itilaf devletleri bizi tekrar harp etmeye zorlamasa idi evlerine dönmüş olurlardı." demiştir (Aytaş, 2010: 50). Zorunlu sevk işlemleri, Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın 15 Mart 1916 tarihli talimatıyla durdurulmuş, bu tarihten sonra hiç bir Ermeni sevke tabi tutulmamıştır.

2.10. Sevk Kararının Uygulanmasına Tepkiler

Sevk kararına farklı tepkiler gelmişti. Dönemin Alman siyasetçileri ve askerleri zorunlu sevk kararının yerinde olduğu yönünde tavrı sergilediler. Alman yetkililerle biraraya gelen ABD Elçisi Morgenthau'nun, Ermenilerin zorunlu sevke tabi tutulmasının ve yaşananların kaygı verici olduğunu ifade etmesi üzerine, Alman Elçisi Baron von Wangenheim, düşüncelerini şöyle ifade etmiştir (Ünal, 2011: 105): *"Ömrümün büyük bir kısmını Türkiye'de²⁶ yaşadım ve Ermenileri biliyorum. Keza Türkler ve Ermenilerin bu ülkede birlikte yaşayamayacaklarını da biliyorum. Bu ırklardan birisi gitmek zorundadır. Türkleri Ermenilere yaptıklarından dolayı suçlamıyorum. Türkler tamamen haklıdır."*

Osmanlı Devleti'nin diğer bir müttefiki olan Avusturya'nın resmi tutumu ise belirsizdir. 1909-1918 yılları arasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Askeri Ateşesi olarak İstanbul'da görev yapmış olan Joeph Pomiankowski anılarında yaşananları şöyle aktarmıştır (Bakar, 2013: 140): *"Ermenilere karşı bu hareket öyle gizli sürdürülüyordu ki Avusturya-Macaristan Büyükelçisi ile İstanbul'daki diğer yabancı ülkelerin temsilcilerinin bu olaydan ancak 1915 yılı yaz sonuna doğru haberi olabildi. Ermenilerin yeni yerlerine yerleştirilmesiyle ilgili söylentiler o zaman kulağımıza gelmişti. Ancak ayrıntıları ve gerçeği daha sonra öğrenebildik."*

²⁶ Batılılar, Osmanlı Devleti demek yerine daha ziyade "Türkiye" demeyi tercih etmekteydiler.

Bu büyüklükteki bir sevk işleminin aylarca gizlenmiş olması ve Osmanlı'nın müttefiki olan bir devletin yaşananlardan haberdar olmaması mümkün görünmemektedir. Bu bakımdan, Pomiankowski'nin beyanı inandırıcı değildir. Buradan, Osmanlı Hükümeti'nin aldığı sevk kararı konusunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun sessiz kalmayı tercih ettiği yorumunu çıkarmak mümkündür.

Tahmin edileceği üzere, İtilaf Devletleri zorunlu sevk kararına karşı olumsuz bir tavır takınmışlardı. İngiltere, Fransa ve Rusya, 24 Mayıs 1915 tarihinde yani henüz sevk ve iskana dair kanun resmileşmemişken Havas Ajansı²⁷ aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne şu notayı vermişlerdi(Bakar, 2013: 137): *“Fransa, İngiltere, Rusya devletleri bu bildirim yayını konusunda birleşmişlerdir: Hemen bir aydan beri Türk ahali Osmanlı hükümeti memurlarıyla birleşerek ve çoğunlukla bunların desteğiyle Ermenileri katletmektedirler. Söz konusu katliamlar özellikle Nisanın ortalarına yakın zamanlarda Erzurum, Tercan, Bitlis, Sason, Zeyton ve bütün Kilikya bölgesinde gerçekleşmiştir. Van civarında 100'e yakın köy halkı büyük ölçüde katledildiği gibi aynı zamanda Osmanlı hükümeti, İstanbul'da sakin ve zararsız Ermenilere de musallat oldu. Türkiye'nin insaniyet ve medeniyete karşı işlediği bu yeni cinayetlerden dolayı gerek osmanlı hükümeti üyelerini ve gerek bu katliamlara katılmış ve katılacak olanları şahsen sorumlu tutacaklarını İtilaf hükümetleri Bab-ı aliye açıkça tebliğ ederler.”*

Babiâli bu notaya derhal yanıt verdi. Verilen cevabın son kısmı şöyledir (Bakar, 2013: 138): *“(…) İngiltere, Fransa ve Rusya'yı sevk ve idare edenler; yalnız Ermenilerin ayaklanmasını hazırlamakla İslam unsurunu da devlete karşı isyan ettirmeye teşebbüs etmişlerdir. Bunlar maksatlarına varmak için şahsen cinayetler işlemiş ve yolsuz hareketlerde bulunmuşlardır. Bu tertibat ve teşebbüslere ait belgeler Bâb-ı ali'nin eline geçmiştir. Anlatılması mümkün olmayan olaylar pek eski zamanlarda zalimce hareketler ile lekelenen yüzyıllarda bile görülmemiştir. Kafkasya'da, Fas'da, Mısır'da ve Hindistan'da ve başka yerlerde çıkan isyanlar sırasında bunları bastırmak için son derece şiddet göstermiş ve tamamen insanlığa aykırı hareketlerden geri durmamış olan İngiltere, Fransa ve Rusya hükümetlerinin alınması gerekli ve son derece adaletle uygulamış olduğu tedbirlerden dolayı Osmanlı hükümetini suçlamaları doğru olamaz. Osmanlı hükümeti, bu olaylarda en basit devlet haklarını kullanmaktan başka bir şey yapmamışken Osmanlı hükümeti ileri gelenleri ile isyan bastırma tedbirleri alan memurların sorumlu tutulacaklarına dair yapılan yayınlar, hiçbir cevaba layık değildir. Şikayet etmeye mecbur olduklarını sandıkları olayların bütün sorumluluğu, söz konusu olan ihtilal hareketlerini kendileri tertip ve idare ettikleri için daha çok üçlü İtilaf hükümetlerine aittir. Bu bildirimleri bile zaten Ermeni tahrikçileri için bir dayanaktır ve onları teşvik eder.”* Osmanlı hükümetinin İtilaf devletlerine verdiği yanıtta bakıldığında, tedbirler hususunda geri adım atılmayacağı ve olup bitenlerden sorumlu olanların esasen üçlü İtilaf devletleri olduğunun altının çizildiği görülmektedir.

²⁷ 1832 yılında Charles Louis Havas tarafından kurulan Fransız haber ajansı ve çeviri bürosudur.

2.11. Sevk Olunanlara Karşı İşlenen Suçlar ve Yapılan Yargılamalar

Osmanlı Devleti, Ermeni zayıflığı nedeniyle kusurlu olduğunu düşündükleri yöneticilerini yargılamış hatta idama mahkum etmiştir. Bu süreci başlatan Talat Paşa, 28 Eylül 1915 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada bu yargılamaların gerekliliği hususunda şöyle demiştir (Altınkaş, 2012: 66): “*Ermenilerin nakli sırasında bazı görevlilerin ve kişilerin düzensiz ve gayri kânûnî eylemlerde buldukları öğrenilmiştir. Mahallinde soruşturma yapılması ve suçluların Divân-ı Harbe sevk edilmeleri amacıyla 3 soruşturma komitesi kurulmalı ve gönderilmelidir.*”

Savaş sırasında bu nev'den bir yargılama vaki olmayacak, Talat Paşa'nın bu talebi ancak 1919 yılında yerine getirilebilecektir. Burada bir paradoks gerçekleşecektir. Zira, savaştan sonra yurt dışına çıkan Talat Paşa, Damat Ferit Paşa hükümeti uhdesinde kurulan mahkemelerce gıyabında yargılanacak ve Ermeni katliamı yaptığından bahisle idamına karar verilecektir. İttihat ve Terakki Partisi, Mondros Mütarekesi'nden iki gün sonra 1 Kasım 1918'de kendisini feshetmiş, Partinin lider kadrosundan Talat, Cemal ve Enver Paşa, bir Alman gemisiyle İstanbul'dan ayrılmışlardır (Gürkan, 2015: 48). Hemen ardından, 13 Kasım 1918 günü İstanbul, İngilizler tarafından işgal edilmiştir. İşgalci İngilizlerin amaçlarından biri de Birinci Dünya Savaşı sırasında görev yapan Osmanlı idarecilerini cezalandırmaktır. İngilizlerin baskısı sonucunda İstanbul'da İttihatçıları yargılamak için Divan-ı Harp adı verilen mahkemeler kurulmuş, aynı anda Mebusan Meclisi tarafından da Ermeni iddialarını araştırmak için bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon raporu doğrultusunda dönemin Musul, Sivas, Diyarbakır ve Elazığ Valileri ile Sayıştay üyelerinden Macit Bey ve Boğazlıyan²⁸ Kaymakamı Mehmet Kemal Bey “*Ermeni Kırımı*” suçlamasıyla tutuklanmıştır (Gürkan, 2015: 49).

İlerleyen günlerde, I. Dünya Savaşı sırasında görev yapmış üst düzey Osmanlı idarecilerinin İngilizler tarafından yargılanacağı paralel bir mahkeme kurulmasına karar verilmiştir. Yargılamaların, Malta'da yapılması konusunda uzlaşmıştır. İngiliz Amiral Calthorpe, neden Malta'nın tercih edildiğini 15 Ocak 1919 tarihinde İngiltere Dış İşleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta şu sözlerle anlatmıştır: “*Malta Adası, hem adaletin pençesinin suçluların yakasına erişebileceği kadar yakın hem de kaçıp kurtulamayacakları kadar uzak ve güvenilir bir yer.*” (Gürkan, 2015: 51).

Tevfik Paşa hükümeti İstanbul'da yapılacak yargılamalar için Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış Hollanda ve Danimarka gibi ülkelerden tarafsız yargıç göndermelerini istemiş, bu girişim, İngilizler tarafından engellenmiştir. Düşürülen Tevfik Paşa hükümeti yerine Sultan Vahdettin'in damadı olan Ferit Paşa'nın liderliğinde yeni bir hükümet göreve gelmiş, Damat Ferit

²⁸ Yozgat ilinin Boğazlıyan ilçesidir.

Paşa, göreve gelir gelmez, eski sadrazamlardan Sait Halim Paşa ve eski Şeyhülislam Musa Kazım'ı tutuklatmıştır.

Bu arada Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Ermeni çetelerinin yerli halkı katletmesi ve Boğazlıyan isyanları ile ilgili olarak daha önce Yozgat İstinaf Mahkemesi'nde yargılanıp beraat ettiği halde, İstanbul'da kurulan Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından Şubat 1919'da yeniden yargılanmaya başlamıştır. Tehciri, gerektiği şekilde uygulamamakla ve verilen emirler doğrultusunda yapmamakla suçlanan Kemal Bey: “(...) *Ermenilerin yalan söylediklerini, kendisinin adam öldürmediğini, sadece ordunun önünde ve arkasında silahlarını günahsız Müslümanlara çeviren Ermenileri sevk ettiğini, bunu da aldığı (yasal) emir üzerine yaptığını*” ifade etse de Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin işbaşına gelmesi ile birlikte mahkeme başkanı olarak görevlendirilen Mustafa Paşa ve heyeti, Kaymakam Kemal Beyi idama mahkûm etmiştir.

Birçok araştırmacıya göre hukuka aykırı bir yargılamayla ve haksız olarak 10 Nisan 1919 tarihinde idam edilen Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in vasiyeti şöyledir: “*Merhum sevgili oğlum Adnan'ın medfun bulunduğu Kuşdili çayırındaki kabristanda yavrurun yanında gömülmemi diliyorum, Teyzem ve kardeşim Kadıköyü'nde sakindirler. Teyzemin adresi Mühürdar Caddesinde 67 numaralı hanedir, adı İsmet Hanımdır. Defin masrafı teyzeme tevdi buyurulmalıdır. Kabir taşı hamiyetli Türk ve Müslüman kardeşlerim tarafından dikilmeli ve üstüne şöyle yazılmalıdır: ' Millet ve memleket uğrunda şehid olan Boğazlıyan Kaymakamı Kemal'in ruhuna Fatiha! ' Perişan zevcem Hatice'ye, yavrularım Müzehher ve Müşerref'e muavenet edilmesini, yavrularımın tahsil ve terbiyesine ihtimam buyurulmasını, vatandaşlarımdan beklerim. Babam, Karamürsel aşar memur-u sabıkı Arif Bey de acizdir. Kardeşim Münir de kimsesizdir. Bunlara da muavenet olunursa memnun olurum. Türk milleti ebediyen yaşayacak, Müslümanlık asla zeval bulmayacaktır. Allah millet ve memlekete zeval vermesin. Fertler ölür, millet yaşar. İnşallah Türk milleti ebediyete kadar yaşayacaktır. 30 Mart 1335, Boğazlıyan Kaymakam-ı Sabıkı Kemal.*”

Yargılamalar 1919 yılı Nisan ayında tekrar başlamıştır. Talat, Cemal ve Enver Paşalar gıyapta yargılanırken, Sait Halim Paşa, Ziya Gökalp gibi bir çok isim tutuklu olarak mahkemeye çıkmışlardır. Savunma sırası kendisine gelen Ziya Gökalp, 17 Mayıs 1919'da mahkeme heyetine halk nezdinde büyük bir destek gören şu sözleri sarf etmişti (Gürkan, 2015: 71): “*Milletimize iftira etmeyiniz. Türkiye'de bir Ermeni kırımı değil, Türk-Ermeni vuruşması vardır. Bize arkadan vurdular, biz de vurduk. (...)*”

15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'i işgal ettiği halde İstanbul hükümetinin Ermeni katliamı yargılamalarıyla meşgul olması kamuoyunda tepkilere neden olmuştu. Baskılar karşısında, tutukluların bir kısmı serbest bırakıldı. Ziya Gökalp ise yargılanmak üzere İngilizlere teslim edilip Malta'ya gönderildi. Bu arada, Ermeni tehciri sırasında Bayburt Kaymakamı olarak görev yapan ve Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından yeni görevi olan Urfa Mutasarrıflığı'ndan azledilen

Nusret Bey de tutuklanarak Bekirağa Bölüğü adı verilen yerde (şimdiki İstanbul Üniversitesi kampüsü) hapsedilmişti. Ermeni katliamından yargılanıp suçsuz bulununca salıverilen Nusret Bey, kısa bir süre sonra tekrar tutuklandı. Savunma dahi yapılmaksızın idama mahkum edilen Nusret Beyin cezası, 5 Ağustos 1920 tarihinde Beyazıt meydanında infaz edildi. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından bilahare “*milli şehit*” ilan edilecek olan Nusret Beyin vasiyeti şöyledir (Kurt, 2014): “*Kardeşim, Bugün hayatımın son dakikalarını yaşıyorum. Vicdanım kat’iyyen muazzeb değildir. Hayatımda millet ve vatanıma hizmetten başka gayem yoktu. Onu elhamdülillâh kemali sıdk ve istikamette ifa ettim. Bana isnad olunan cerâimin hiçbirisinin faili değilim. Masum ve bîgünahım. Garaza kurban oluyorum. Mustafa Paşa²⁹, garazını bugün de gösterdi. İzzeddin tafsilâtıyla anlatsın. Küçük çocuklarımı, zevceyi yalnız ve pek fakir olarak bırakıyorum. Beş gün sonra yiyecekleri bile kalmayacaktır. Allah aşkına sokaklarda bırakma. Validesi, çocuklarımın terbiyelerine baksın, intikamımı almak için çocuklarımı ona göre terbiye ederek büyütün. Babaları mücrim (suçlu) değil, şehiddir. İşte son nefesimde hiçbir şeyden korkmayarak vicdanımdan kopup gelen şu ifadelerimi sana iblâğ ediyorum. Vatanım yaşasın, elbet bir gün gelir, intikamımı alır. Masumların âhi büyüktür. Bir masumun kaniyle oynayan şu Mustafa Paşa’nın hainâne hareketleri şu dünyada kendisine acaba kâr kalacak mı? Sabır tavsiye eder ve aileme sefalet çektirmemenizi rica ederim. Bilirim, senin de halin müsait değildir. Fakat ne yapalım, senden başka kimsem yok. Elveda kardeşim, hakkınızı helâl.ediniz. Nusret”*

Gıyaplarında yargılama yapılan, Talat, Enver ve Cemal Paşalar da ölüm cezasına çarptırılmıştı. Diğer sanıklar, uzun süreli hapis cezaları ile tecziye edildiler. Malta’ya sürgün edilenlerin akıbeti ise belirsizliğini korumaktaydı. Ermeniler, zorunlu göç kararını alan İttihatçılar için “*Nemesis*”³⁰ adı verilen bir operasyona girişmişlerdir. Almanya’nın Berlin şehrine yerleşen Talat Paşa, 15 Mart 1921 günü Ermeni asıllı “*Teilirian*” isimli bir suikastçi tarafından burada öldürülmüştür. Katil, çevredekiler tarafından derhal yakalanarak Alman polisine teslim edilmiş, Teilirian hakkında kasten adam öldürmekten idam cezası istemiyle dava açılmıştır.

Teilirian savunmasında suçlamayı kabul etmiştir. Katilin beyanı şöyledir (Babacan, ty):³¹ “*Almanya’ya sadece Talât Paşa’yı öldürmeye geldim. Ailem Ermeni tehcirinde öldü, ben tesadüf eseri ölümden döndüm. Daha o zaman Talât Paşa’yı öldürmeye ant içtim. Ermeni asıllı bazı vatandaşlar bana Talât Paşa’yı öldürmem için para verdi. Epeydir Berlin’deyim. Çeşitli pansiyonlarda kaldım. Birkaç hafta evvel Talât Paşa’nın Hardenberg Sokağı 24 numaralı evin ikinci katında oturduğunu öğrendim. Onu rahatça izlemek ve alışkanlıklarını ezberlemek için tam karşısındaki binada oda tuttum,kitle katili Talât Paşa’nın öldüğünü duyan vatandaşlarım rahat bir nefes alacak ve bu başarımdan ötürü benimle iftihar edeceklerdir. Bunu düşününce seviniyorum.*

²⁹ Damat Ferit Paşa tarafından Divan-ı Harp Mahkemesi’ne sonradan atanmış olan mahkeme reisidir.

³⁰ Suikast operasyonları, adını Yunan Mitolojisinde intikam tanrıçası olan “*Nemesis*” ten almıştır.

³¹ Bkz.: “**Talat Paşa’nın Öldürülmesi ve Katilin Yargılama Süreci**” Turksandarmenians.marmara.edu.tr/talat-pasanin-oldurulmesi (05.11.2017)

Cinayeti sadece bu duyguyu tatmak için işledim. Bu cinayeti soğukkanlılıkla, önceden hesaplayarak, hazırlanarak işlediğimi itiraf ediyorum. Sorumluluğu vicdan rahatlığıyla taşıyorum.” Bu ikrar ve somut delillere rağmen Talat Paşa’nın katili Teilirian, jüri kararıyla suçsuz bulunmuş ve beraat etmiştir. Cemal Paşa da yaklaşık 1 yıl sonra 21 Temmuz 1922’de, Tiflis’te suikaste uğrayarak öldürülmüştür. Bu cinayeti kimin işlediği halen gizemini muhafaza etmektedir.

2.12. Geri Dönen Ermeniler

Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra Osmanlı Devleti, 31 Aralık 1918 tarihli bir kararname ile 1915 ve 1916 yıllarında zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin diledikleri taktirde evlerine dönebileceklerini, yerlerine daha önce göçmen yerleştirilmiş ise bu göçmenlerin tahliye edilerek gayrimenkullerin Ermenilere teslim edileceğini kabul etmiştir (Halaçoğlu, 2010: 104). 20 Mart 1919 tarihli bir Osmanlı belgesinde, geri dönen Ermeni ve Rumların sayısının “232.679” olduğu, 1920 yılında bu rakamın “350.000” e ulaştığı görülmektedir. Gülseren Aytaş’ın Tarihçi Feridun Ata’dan aktardığına göre, sevk edilen kişilerin geri dönüşlerde büyük bir istek ve arzusuyla hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Feridun Ata, şöyle bir örnek vermektedir (Aytaş, 2010: 52): “(...) *En ücra köylere kadar gelen bu Ermenilerin bilinçaltında bir korku olsaydı, herhalde eski yerlerine yerleşmekte tereddüt gösterirlerdi. Nitekim, Sivas’ın Pirkinik köyünden gerek askerlik ve gerekse tehcir vesilesiyle ayrılan Ermeniler, kırka yakın aile olarak yeniden dönmüşlerdir. Ayrıca ev ve arazilerinde bazı kimselerin oturduklarını görünce de Dâhiliye Nezareti’nden buraların boşaltılmasını istemişlerdir.*” Tek başına bu kararname bile, 1915 olaylarının soykırım uygulamak iradesiyle vaki olmadığını göstermesi bakımından son derece ehemmiyetlidir.

2.13. Lozan Antlaşması’nda Ermeni Sorununun Halledilmesi

11 Ekim 1922 tarihinde yapılan Mudanya Mütarekesi, Kurtuluş Savaşı’nın artık sona erdiği anlamına geliyordu. Barış görüşmeleri 22 Kasım 1922’de İsviçre’nin Lozan şehrinde yapılacaktı. Mudanya Mütarekesi’nde gündeme dahi gelmeyen Ermeni Meselesi için Lozan görüşmeleri son fırsat olarak görülüyordu. Ermeniler, destek için Lord Curzon’dan yardım istemişlerdi. 12 Aralık 1922 tarihli oturumda söz alan İngiliz Dış İşleri Bakanı Lord Curzon: “*Ermeniler için Türk Asyasında bir toplanma yeri bulunmalıdır*” demişti (Karacakaya, 2005: 414). Curzon, bu önerisiyle ilgili Türk tarafından yanıt beklediğini ifade etmiş, İsmet Paşa (İnönü) cevaben, *Ermeni ahali ile huzur ve refah içerisinde yaşadıklarını, bu ilişkinin emperyalist devletlerin müdahalesi sonucu bozulduğunu, Ermenilerin tahrikle Babıali’ye isyan ettiklerini, Müslüman ahaliye zulüm uyguladıklarını, İstanbul hükümetinin kendisini savunduğunu, isteyen Ermenilerin Türk yurttaşlarıyla kardeşçe yaşayabileceğini belirtmiş, Türkiye’nin vereceği bir karış toprağı olmadığını, ayrıca yeni kurulan Ermenistan Devleti ile devletler hukuku doğrultusunda anlaşmalar yaptıklarını, bunun dışında başka bir Ermenistan olmadığını* beyan etmiştir (Öke, 2012: 294).

Konunun Amerikalı ve İtalyan delegelerce tekrar gündeme getirilmesi üzerine bir kez daha söz alan İsmet Paşa, “*Şu an Marsilya’daki Ermeniler nasıl bağımsız bir varlığa kavuşamazlarsa, Türkiye’deki Ermeniler de buna benzer iddialarda bulunamazlar*” diyerek konuyu tartışmaya kapatmıştır. Nihayetinde, 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması ile Ermeniler için herhangi bir ayrıcalık öngörülmemiş, mesele uluslararası hukuk zemininde kapanmıştır.

2.14. Atatürk’ün Ermeni Meselesi Hakkındaki Düşünceleri

Tarihi belgelerin tetkikinde; Mustafa Kemal Atatürk’ün Ermeni Meselesi hususunda son derece hassas olduğu, Birinci Dünya Savaşı sırasında ya da öncesinde Ermeni katliamı yapıldığı yönündeki iddiaları kesin bir dille reddettiği görülmektedir. Farklı kaynaklarda, Atatürk’ün Ermeni katliamı yaptıklarından bahisle ittihatçıları sorumlu tuttuğu hatta TBMM’nin açılışı sırasında yaptığı konuşmada bu konuya da değinerek “*fezahat*” ifadesini kullandığı iddia edilmektedir. Mustafa Kemal (Atatürk), 24 Nisan 1920 tarihli oturumda olaylar ve bir kısım Osmanlı yöneticisinin Ermeni göçü sırasında yaşananlar hasebiyle Divan-ı Harbe verilerek yargılanmalarını “*fezahat*” ifadesiyle tanımlamış, utanç verici olarak nitelemiştir (Akyol, 2014: 116). Bu ifadenin, Atatürk’ün Ermeni katliam iddialarını desteklediği ve bunun için ittihatçıları suçladığı şeklinde yorumlanması doğru değildir. Atatürk’ün, Malta Davası ve idam edilen Osmanlı idarecileri hakkındaki tutumu, meseleye bakış açısını göstermesi bakımından yeterli ve izahtan varestedir.

Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, 25 Aralık 1921’de Bayburt Kaymakamı (Urfa Mustasarıfı) Nusret Beyi, 14 Ekim 1922’de de Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Beyi milli şehit ilan etmiştir. Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Malta Sürgünleriyle ilgili davadan duyduğu rahatsızlığı eski sadrazamlardan İzzet Paşa’ya gönderdiği 12 Ağustos 1920 tarihli mektubunda şu sözlerle ifade etmiştir (Görgülü, 2006: 247): “*Müslüman ve bilhassa Türk olunca, insan hayatına zerre kadar kıymet vermeyen ve bu itibarla dahi Türkiye hakkındaki suikastin bin türlü eserlerini göstermekten zevk duyan İngilizleri, bilinen özelliklerinden olduğu üzere, yalnız birkaç İngilizin hayatının muhafazası endişesi ile vaki olan mübadele teklifinin ortaya konuluş tarzında bile mevcudiyetin ve bağımsızlığın muhafazasına kesin olarak karar vermiş ve tarihi ve tabii muhitinde zannolunduğundan çok kuvvetli ve sağlam bir milli hükümet tesis eylemiş olan bir milleti hala hafife almak ve hakir görmek kibri tesir icra etmekten geri kalmamıştır. (...) Osmanlı Hükümeti eski merkezinin, İstanbul’da mevki ve nüfuzu ve hatta varlık sebebi tamamen yok olmuş bulunmasına rağmen artık manası kalmayan tehcir ve katliam iddialarıyla yine birtakım vatan evladını asmakta devam ettiği ve İngilizlerin Malta’da tutulu zevattan on beşini canı İstanbul Hükümetine teslim etmek üzere oraya naklettikleri istihbar edildi. Bundaki İngiliz maksadının, şu biçareleri de Ferit Paşa ve kanlı avenesine paralattırmak olduğuna zerre kadar şüphe yoktur. Bundan dolayı İstanbul’a nakledilen ve edilecek olan tutuklulardan herhangi birinin düşük İstanbul Hükümeti eliyle olsa dahi idamı halinde Erzurum’da esaretimiz altında bulunan Yarbay Rawlinson dahil olmak üzere elimizde mevcut subay, nefer bütün esir*

İngilizlerin karşılık olarak derhal idam edilmelerinin kati surette kararlaştırılmış olduğunun da bu vesile ile adı geçen karargaha tebliğine elde geldiğince gayret ve yardım edilmesini bilhassa rica eylerim efendim. Mustafa Kemal”

Mustafa Kemal (Atatürk), Ermeni soykırımını iddiasıyla tutulan Türklerin idamı halinde ellerinde esir olarak bulunan İngiliz askerlerini idam edeceklerini açık bir dille ifade etmiş, bu kararlı tutum Malta tahliyelerini hızlandırmıştır. Gazi Mustafa Kemal, “Ermeni Meselesi” ilgili yabancı basın mensuplarını da bilgilendirmeyi ihmal etmemiş, aksi yöndeki propagandaları etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal (Atatürk), 26 Şubat 1921 tarihinde, ‘Public Ledger’ (Philadelphia) muhabirine Ermenilerin savaş sırasındaki tutumuyla ilgili şunları söylemiştir (Görgülü, 2006: 307): “(...) Rus Ordusu, 1915’te bize karşı büyük taarruzunu başlattığı bir sırada o zaman Çarlığın hizmetinde bulunan Taşnak Komitesi, askeri birliklerimizin gerisinde bulunan Ermeni ahalisini isyan ettirmişti. Düşmanın sayı ve malzeme üstünlüğü karşısında çekilmeye mecbur kaldığımız için kendimizi daima iki ateş arasında kalmış gibi görüyorduk. İkmal ve yaralı konvoylarımız acımasız şekilde katlediliyor, gerimizdeki köprüler ve yollar tahrip ediliyor ve Türk köylerinde terör hüküm sürdürülüyordu. Cinayetleri işleyen ve saflarına eli silah tutabilen bütün Ermenileri katan çeteler, silah, cephane ve iase ikmallerini, bazı küçük devletlerin daha sulh zamanından beri kendilerine kapitülasyonların bahşettiği dokunulmazlıklardan bilistifade ve bu maksada matuf olarak büyük stoklar husule getirmeye muvaffak oldukları Ermeni köylerinden yapıyorlardı.”

Atatürk, Ermeni katliamı iddialarına “Nutuk’ta” şöyle yer vermiştir: “(...)Şüphe edilmemek gerekirdi ki Ermeni katliamı konusundaki sözler gerçeğe uygun değildi. Aksine, güney bölgelerinde yabancı kuvvetler tarafından silahlandırılan Ermeniler gördükleri koruyuculuktan cür’et alarak buldukları yerlerdeki Müslümanlara saldırmakta idiler. Maraş’taki feci olay bu yüzden çıkmıştı. yabancı kuvvetler ile birleşen Ermeniler, top ve makineli tüfeklerle Maraş gibi eski bir Müslüman şehrini yerle bir etmişlerdi. Binlerce çaresiz ve suçsuz ana ve çocukları işkenceyle öldürmüşlerdi. Tarihte bir benzeri görülmemiş olan bu vahşeti yapan Ermenilerdi. Müslümanlar yalnız namuslarını ve canlarını korumak için karşı koymuş ve kendilerini savunmuşlardı. Yirmi gün süren Maraş katliamında, Müslümanlarla birlikte şehirde kalan Amerikalıların, bu olay hakkında İstanbul’daki temsilcilerine çektikleri telgraf bu faciayı yaratanları yalanlanmayacak bir şekilde ortaya koymakta idi. Adana ili içindeki Müslümanlar, tepeden tırnağa kadar silahlandırılmış olan Ermenilerin süngülerinin baskısı altında, her dakika öldürülmek tehlikesi ile karşı karşıya bulunuyorlardı. Canlarının ve bağımsızlıklarının korunmasından başka birşey istemeyen Müslümanlara karşı uygulanan bu zulüm ve yok etmek politikası, medeni insanlığın dikkatini çekecek ve onları insafa getirecek nitelikte iken, aksinin yapıldığını iddia ederek ondan vazgeçilmesini isteme gibi bir teklif, nasıl ciddi olarak kabul edilebilirdi?”

Atatürk, her fırsatta, Ermeni Sorununun ve soykırım iddialarının emperyalist devletlerin ve kapitalistlerin yalanı olduğuna işaret etmiş, bu meselenin Lozan Antlaşması ile ortadan kalktığını müteaddit kez ifade etmiştir.³²

³² Bkz: “**Nutuk**” (2005), 15. Baskı, Alfa Yayınevi, İstanbul, s. 541

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOYKIRIMIN TANIMI VE UNSURLARI

3.1. Soykırım (Genocide) Kavramı

Soykırım terimi, ABD’li Yahudi bir Avukat olan Raphael Lemkin tarafından II. Dünya Savaşı sırasında ortaya atılmıştır. Lemkin, Yunanca’da “*ırk, millet*” anlamına gelen “*genos*” ve Latince’de “*öldürmek*” anlamında kullanılan “*cide*” sözcüklerinden, “*genocide*” yani “*soykırım*” terimini türetmiş ve bu kavramı ilk kez “*İşgal Altındaki Avrupa’da Eksen Kural*” (Axis Rule in Occupied Europe) adlı eserinde kullanmıştır (Ertuğrul, 2015: 351-396).

Lemkin’in soykırım çalışmalarının dayanağını Rusya, Polonya, Çekoslovakya ve Sırbistan hakkında sahip olduğu bilgiler oluşturmuştur. Bu deneyim çerçevesinde Lemkin, soykırımı “*bir ulusun ya da etnik grubun yok edilmesi*” şeklinde tanımlamış, yaptığı bu tanımın içine sadece “*ulusal ve etnik*” grupları dâhil etmiştir. Lemkin, soykırım suçunu tasnif ederken “*failin saikine*” göre hareket etmiştir (Değirmenci, 2007: 70-315).

Lemkin’in tipoloji analizine göre üç farklı soykırım türünden bahsedilebilir. Birinci tür soykırım, antik çağlarda ortaya çıkan ve orta çağa kadar devam eden soykırım çeşididir. Bu soykırım türünde mağdur milletlerin ya da grupların “*bütünüyle veya büyük oranda yok edilmesi*” amaçlanmıştır. İkinci soykırım türü modern zamana has özellikler taşımaktadır. Burada, bir milletin ya da grubun fiziksel olarak yok edilmesinden ziyade “*kültürel*” olarak ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Üçüncü soykırım türü ise “*hem fiziksel olarak yok etmeyi hem de etnik asimilasyonu*” içermektedir. Bu tür soykırımın en güzel örneği 1930’larda başlayan Nazi soykırımıdır.

Soykırım alanında dünya çapında çalışmaları bulunan Amerikalı akademisyen ve yazarlar Frank Chalk ve Kurt Jonassohn, tıpkı Lemkin gibi soykırım fiilini failin saikine göre çeşitlendirmişlerdir. Chalk ve Jonassohn’a göre, soykırım suçunun faili şu saiklerle hareket etmiş olabilir; (1) muhtemel veya mevcut bir tehdidin ortadan kaldırılması, (2) muhtemel veya mevcut düşmanlar arasında korkunun yayılması, (3) ekonomik menfaat elde etmek, (4) bir ideolojiyi veya inancı benimsetmek. Bu saikler, karşımıza çıkabileceği dönemler ve getirdiği fayda bakımından farklılıklar arz etmektedir. Örneğin, tehdidin yok edilmesi, korku yaymak ve ekonomik çıkar sağlamak antik çağlarda bile karşılaşılabilecek amaçlardır. Bir ideolojinin benimsetilmesi ise

ancak modern zamanlara özgüdür. Aynı şekilde ilk üç saik, elle tutulur, somut yararlar sağlarken, son saik yani bir ideolojinin ya da inancın benimsetilmesi yolu ile yapılan soykırım failin ülkesine bir maliyet getirmesine rağmen uygulanmaktadır.

Soykırım üzerine çalışmaları bilinen Amerikalı Sosyolog Irving L. Horowitz'e göre soykırım; faile, mağdura, korunan gruplara, suçlama türlerine, failin toplumu için ortaya çıkan sonuçlara ve zarar görenlerin sayısına göre farklı tasniflere tabi tutulabilir. Güney Afrikalı sosyolog ve yazar Leo Kuper ise, 1985 yılında yaptığı bir çalışma ile soykırımı, "iç soykırım" ve "dış soykırım" olarak ikiye ayırmıştır. Kuper, bir ülkenin egemenlik alanında bulunan kendi vatandaşlarına uyguladığı soykırımı iç soykırım, bir ülkenin uluslararası bir çatışma esnasında uyguladığı soykırımı ise dış soykırım olarak tanımlamıştır. Kuper, soykırımı gruplara ayırırken failin motivasyonuna göre hareket etmiştir. Kuper, Chalk ve Jonassohn'un yapmış oldukları tasnife üç yeni soykırım türü daha ilave etmektedir. Bunlar; (1) irki, dini ve etnik farklılıkları yerleştirmek suretiyle soykırım, (2) fethedilen yerlerdeki insanları, sömürge imparatorluk yoluyla korkutmak, (3) politik bir ideolojiyi zorla uygulamak veya yerine getirmek suretiyle soykırımdır. Görüldüğü üzere, soykırımın tanımı ve çeşitleri üzerinde uluslararası öğretilerde tam bir uzlaşma sağlanamamıştır. Bu durumda, muhtemel bir uyuşmazlıkta esas alınacak olan düzenleme aşağıda izahına çalışılacak olan Soykırım Sözleşmesi olmalıdır. Bunun dışındaki tanım ve tasnifler soykırım suçunun oluşup oluşmadığı noktasında hatalı sonuçlar doğurabilir.

Lemkin'in hayat verdiği soykırım kavramı "*ırksal ve dini*" grupların eklenmesiyle birlikte Birleşmiş Milletler gündemine gelmiş, BM Genel Kurulu'nun 11 Aralık 1946 tarih ve 96/1 sayılı kararı ile soykırım kavramı resmîyet kazanmıştır. Anılan karar ile uluslararası bir suç olarak kabul edilen soykırımın tanımı şöyledir (Değer, 2009: 95): "*Soykırım (genocide), bütün bir insan topluluğunun var olma hakkının inkârıdır; tıpkı cinayetin (homicide), kişilerin yaşam hakkının inkârı olduğu gibi. Var olma hakkının böylesi bir inkârı, insanlığın vicdanını sarsmakta, insanlık değerlerinin, bu topluluklarca temsil edilen kültürel ve diğer katkıları açısından büyük kaybına yol açmaktadır ve [soykırım] doğal hukuka, BM'nin ruhuna ve amaçlarına aykırıdır.*"

Atılan bu ilk adımdan sonra ve uzun çalışmalar sonucunda, 1948 tarihli "*Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi*" kabul edilmiştir.³³ Türkiye, bu Sözleşme'ye 1950 yılında taraf olmuştur (Çakır, 2012).

Türkiye ve Sözleşme'yi onaylayan diğer taraf devletler, barış ya da savaş zamanında gerçekleşen soykırımın devletler hukuku suçu olduğunu kabul etmiş ve bu suçu önlemeyi ve cezalandırmayı taahhüt etmişlerdir. Devletlerin "taahhüt ve önleme" yükümlülüğü Ermeni meselesi özelinde müteakip bölümlerde tartışılacaktır. Sözleşme'ye göre, soykırım suçunu işleyenler, ister

³³ Bundan sonra, "Soykırım Sözleşmesi" ya da "Sözleşme" olarak anılacaktır.

anayasal olarak sorumlu olan kural koyucular, ister kamu görevlileri, isterse de özel kişiler (resmi bir sıfatı olmayanlar) olsun cezai açıdan mesuldürler. Sözleşme'nin 7. maddesine göre, bu suç işleyenlerin, “*siyasal suçluların iade edilmeliği*” istisnasından yararlanmaları da uluslararası hukuk bakımından mümkün değildir (Gemalmaz, 1997: 242). Burada, öncelikle soykırım yasağı ve Sözleşme'nin bağlayıcılığı ele alınacak, bilahare soykırım fiilinin maddi ve manevi unsurları incelenecektir.

3.2. Soykırım Yasağının “*Jus Cogens*” Niteliği ve Bağlayıcılığı

Ulusal hukuk ve uluslararası hukuk arasındaki temel farkların başında, uluslararası hukuk kurallarının bağlayıcı niteliğe sahip olmamaları, bir diğer ifade ile uluslararası hukukun ihlali halinde cebri icra yoluna gidilecek bir otoritenin bulunmaması gelmektedir. Hâkim görüşüne göre bu durumun en önemli istisnası insanlığa karşı işlenen suçlardır. “*Soykırım suçunun evrenselliği*” inancına dayanan bu görüşü savunanlar, soykırımı önleme ve cezalandırma yükümlülüğünün “*jus cogens*” niteliğe sahip olduğunu ileri sürmektedir.

“*Jus cogens*”, *Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 53. ve 64. maddelerince* tanzim edilmiştir. Anılan düzenlemeye göre uluslararası hukukun herhangi bir emredici kuralının aksine hiçbir kural konulamaz ve sözleşme yapılamaz. Böyle bir emredici düzenleme ancak genel uluslararası hukukun aynı nitelikteki yeni bir kuralı ile değiştirilebilir.

Uluslararası hukukta, iç hukuktakine benzer bir kamu düzeni (*ordre public*) olduğu gerçeği artık tartışmasızdır. İç hukukta, hukuk kuralları bakımından, niteliklerine göre “*emredici ve yedek hukuk kuralları*” olmak üzere ikili bir ayırım yapılmaktadır. Emredici hukuk kuralları, aksi sözleşmelerle düzenlenemeyen kaidelerdir. Yedek hukuk kuralları ise taraflarca aksi yönde akit yapılabilen düzenlemelerdir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce uluslararası hukukta böyle bir ayırım olmadığı bilinmektedir. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'ndaki ağır insan hakları ihlalleri uluslararası hukukta da emredici hukuk kurallarının benimsenmesine yol açmıştır. İşte, emredici nitelikte yani aksine sözleşme yapılamayan türdeki uluslararası hukuk kurallarına “*jus cogens*” adı verilmektedir. “*Jus Cogens*” norm olarak tanımlanan kuralların, ulusal ve uluslararası hukukun diğer kurallarından üstün oldukları kabul edilmektedir (Akkutay, 2014: 102).

Jus cogens normlar, “*erga omnes*” niteliktedir yani herkese karşı ileri sürülebilmeleri mümkündür. “*Erga omnes*” kavramının iki temel unsuru vardır. Bunlar istisnasız olarak tüm devletler için bağlayıcı olması ve korunmasında bütün devletlerin hukuki menfaatinin bulunmasıdır. “*Soykırım yasağı*” yönünden uluslararası hukukta durum nedir? Uluslararası Adalet

Divanı ³⁴, (UAD) “soykırım yasağının” bir “*jus cogens*” norm olduğunu kabul etmiştir. Yani, Soykırım Sözleşmesine taraf olsun veya olmasın, soykırım yasağı, tüm devletleri bağlayıcı olup, anılan Sözleşme, devletlerin tamamına karşı ileri sürülebilir niteliktedir.

UAD, 1996 yılında, Bosna - Hersek davasının ilk itirazlar aşamasında verdiği kararında bu bağlayıcılığa şöyle atıfta bulunmuştur: “Soykırım Sözleşmesinin hedefi ve amacından da anlaşılacağı üzere sözleşmede belirtilen hak ve yükümlülükler, *erga omnes* yükümlülüklerdir. Soykırım suçunun yasaklanması ve önlenmesi yalnızca ulusal ya da uluslararası tek bir ihtilafla ilişkili değildir. Ayrıca Soykırım Sözleşmesi ülkesel olarak sınırlandırılmamış, devletlerin bu konudaki yükümlülüğü yalnızca kendi ülkeleriyle ve münferit olaylarla sınırlı bırakılmamıştır.” Sonuç olarak, soykırım ve benzeri fiillerin *jus cogens* kurallar içerisinde yer alması ve *erga omnes* yükümlülükler getirdiği hususunda uluslararası hukuk zemininde bir mutabakat olduğu söylenebilir.

3.3. Soykırım Suçunun Unsurları ve Özel Kast Kriteri

3.3.1. Maddi Unsur

Bilindiği üzere, her suçun “*maddi ve manevi*” olmak üzere iki unsuru bulunmaktadır. Maddi unsur; kanun metninde geçen hareket ve bu hareket nedeniyle meydana gelen sonuç arasında illiyet bağınının bulunması olarak tanımlanabilir. Manevi unsur ise; fiilin kasten ya da taksirle işlenmiş olması durumudur.

Kast; suçun kanuni tanımındaki unsurların “*bilerek ve istenerek*” gerçekleştirilmiş olmasıdır. Kural olarak, suçun oluşması, kastın varlığına bağlıdır. Taksirle işlenen fiiller ise kanunun açıkça öngördüğü hallerde cezalandırılabilir. Taksir; dikkat ve özen yükümlülüğüne uyulmaması nedeniyle, istenilmemesine rağmen suçun kanuni tanımındaki neticenin gerçekleşmiş olması durumudur. Bu genel tanımlamadan sonra, soykırım suçunun unsurlarının belirlenmesine çalışalım. Soykırım suçunun maddi ve manevi unsuru, 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi’nin ilgili hükümlerine göre açıklanacaktır. Sözleşmenin konuya ilişkin 2. maddesi şu şekildedir:

“*Madde 2: Bu Sözleşme bakımından, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden her hangi biri, soykırım suçunu oluşturur.*

- a) *Gruba mensup olanların öldürülmesi;*
- b) *Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi;*

³⁴ Birleşmiş Milletler’in yargı organıdır. 1945 yılında kurulmuştur. Merkezi, Hollanda’nın Lahey kentidir.

- c) *Grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığının ortadan kaldıracağı hesaplanarak yaşam şartlarının kasten değiştirilmesi;*
- d) *Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler almak;*
- e) *Gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek.”*

Hedef alınan grubun maddi anlamdaki varlığını ortadan kaldırmaya yönelik ve Sözleşme'nin 2. maddesinde sayılan eylemler, soykırım suçunun maddi unsurunu (actus reus) oluşturmaktadır. Sözleşme'nin 2. maddesi ışığında, soykırım suçunun maddi unsurunun varlığından söz edilebilmesi için şu iki temel hareketin birlikte bulunması lüzumludur:

1-Ulusal, ırksal, etnik veya dinsel bir grubun tamamının ya da bir kısmının hedef alınması (*anlaşıldığı üzere siyasi ve kültürel gruplar Sözleşmenin kapsamına dahil edilmemiştir*),

2-Hedef alınan gruba mensup kişilerin öldürülmeleri, ciddi şekilde zihinsel veya bedensel zarara uğratılmaları, grubu yok edecek şekilde yaşam koşullarının değiştirilmesi, gruba mensup olanların doğum yapmalarına engel olacak önlemler alınması, gruptaki çocukların cebren başka gruplara verilmiş olması.

Soykırım suçunu oluşturan ve 2. maddede belirtilen tüm eylemler, “*icrai*” (*commission*) yolla ile işlenebileceği gibi bu eylemlerin bazılarının “*ihmal*” yolu ile de işlenmesi mümkündür (Değer, 2009: 61-95).

Sözleşmeye göre hangi eylemlerin cezalandırılacağı hususu ise 3. maddede düzenlenmiştir. Anılan düzenlemeye göre soykırım suçunun özel görünüş biçimleri şunlardır (Durmuş, 2019: 514):

- a) *Soykırım suçunun maddi unsurunu oluşturan fiili gerçekleştirme ya da buna iştirak etmek,*
- b) *Soykırımında bulunmaya teşebbüs etmek,*
- c) *Soykırım işlenmesi için komplo kurmak,*
- d) *Soykırımında bulunmaya doğrudan ve açıkça tahrik etmek.*

İlgili hükme göre, soykırım suçunun yalnızca asli failleri değil, şarikleri ve azmettiricileri de aynı ceza ile tecziye edilecektir. Ayrıca, fail ya da faillerin elinde olmayan nedenlerle tamamlanamayan yani teşebbüs aşamasında kalan soykırım fiillerinin de yargılama konusu yapılabileceği anlaşılmaktadır.

3.3.2. Manevi Unsur (Özel Kast)

Soykırım suçunun manevi unsuru ise, bahsi geçen fiillerin “*özel bir kastla*” (*dolus specialis*) işlenmiş olması yani insanların “*sırf o gruba mensup olmaları nedeniyle hedef alınmış olması*” ve

fail ya da faillerin “bir plan dâhilinde ve özel bir kastla, yok etme kastı” ile hareket etmiş olmasıdır.³⁵

Uluslararası Ceza Divanı'nın³⁶ kuruluş sözleşmesi olan Roma Statüsü'nün (RS) 6. maddesi de soykırım suçunun ayırt edici karakteristiğinin “özel kast” olduğunu ortaya koymaktadır. Statünün orijinal metni şu şekildedir; “... Article 6 – Genocide For the purpose of this Statute, “genocide” means any of the following acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, as such:

(a) Killing members of the group;

(b) Causing serious bodily or mental harm to members of the group;

(c) Deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part;

(d) Imposing measures intended to prevent births within the group; (e) Forcibly transferring children of the group to another group.”

Statü hazırlanırken Birleşmiş Milletler nezdinde yapılan toplantılarda katılımcıların iki farklı görüşe sahip olduğu bilinmektedir.³⁷ Bir grup katılımcı, soykırım kastının yeterli olduğunu, failin saikinin önemli olmadığını savunurken, diğer katılımcılar ise saik olmadan kastın yeterli olmadığını, kitlesel öldürme şeklindeki eylemler ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu yok etme saikiyle yapılmamışsa burada soykırımdan bahsedilemeyeceğini, bu türden bir yok edişin olsa olsa “katliam” olarak tanımlanabileceğini iddia etmişlerdir. Bu görüş ayrılığı, Roma Statüsü'nün 6.maddesine “as such” ibaresinin eklenmesiyle son bulmuştur.³⁸

“As such” ibaresi, kitlesel öldürme eyleminin ya da Statünün 6. maddesinde sayılan diğer fiillerin, kurbanların (mağdurların) kişisel nitelikleri ya da eylemleri nedeniyle değil salt belirli bir ulusa, ırka, etnisiteye veya dini inanca mensup oldukları için işlenmesi durumunda soykırımın söz konusu olabileceğini ortaya koymaktadır. Uluslararası Adalet Divanı'nın 26.02.2007 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşmenin Uygulanması (Bosna Hersek v Sırbistan ve Karadağ) konulu kararında da özel kasta vurgu yapılmıştır. Buna göre, suçun manevî unsurunun oluşumu için Soykırım Sözleşmesinin 2. maddesinde sayılan fiillerden birinin

³⁵ Örneğin, Brezilya'nın, Amazon Kızılderililerine karşı soykırım suçu işlediklerine dair şikâyetler 1969-1974 yıllarında Birleşmiş Milletler gündemine gelmiş, yaşanan katliamlarda “özel kastın” yani “yok etme kastının” varlığı kanıtlanamadığından, Brezilya'nın suçlanması mümkün olmamıştır. (Bkz. M.Elekdağ, Şükrü (2010), “Tarihsel Gerçekler ve Uluslararası Hukuk Işığında Ermeni Soykırımı İddiası”, **Cumhuriyet Gazetesi İçin Makale**, (sayı - cilt yok), s. 6

³⁶ RS, 17 Temmuz 1998 tarihinde Birleşmiş Milletler Uluslararası Ceza Divanı Diplomatik Konferansı'nda 120 katılımcı ülke tarafından kabul edilmiştir.

³⁷ Bkz.: TBMM (2008), “Ermeni Savlarının Çürütülmesinde Türkiye'nin Yararlanabileceği Hukuk Yolları”, [https://www.tbmm.gov.tr/abuyum/belge/faaliyet/Ermeni_Savlari_ve_Soykirim_29_nisan. \(20.04.2019\).](https://www.tbmm.gov.tr/abuyum/belge/faaliyet/Ermeni_Savlari_ve_Soykirim_29_nisan. (20.04.2019).)

³⁸ Bkz.: TBMM (2008), “Ermeni Savlarının Çürütülmesinde Türkiye'nin Yararlanabileceği Hukuk Yolları”, [https://www.tbmm.gov.tr/komisyona/belge/faaliyet/Ermeni_Savlari_ve_Soykirim \(01.05.2019\).](https://www.tbmm.gov.tr/komisyona/belge/faaliyet/Ermeni_Savlari_ve_Soykirim (01.05.2019).)

gerçekleştirilmesi gerektiği ayrıca mağdur grubun sırf sayılan nitelikleri gereği kısmen ya da tamamen yok edilmek istenmesinin de soykırımın varlığı için lüzumlu olduğu anlaşılmaktadır. Anılan karara göre, soykırımdan söz edebilmek için soykırımı amaçlayan genel bir planın varlığı da ikna edici şekilde kanıtlanmış olmalıdır.

Meseleye 1915 olayları özelinde bakacak olursak, bir grubun göçe zorlanmış olması soykırım suçunun maddi ve manevi unsurları açısından nasıl değerlendirilmelidir? Zira, bilindiği üzere, Ermeni diasporası, 1915 ve sonraki yıllarda Ermenilerin tehcire zorlandıklarını ve ölüme sürüklendiklerini, dolayısıyla yaşananların soykırım olarak kabulü gerektiğini iddia etmektedir. Salt tehcir kararı soykırımın varlığı için yeterli bir delil midir? İzahına çalışıldığı üzere, Soykırım Sözleşmesi'nin 2. maddesinde sayılan grupların hedef alınması ve maddenin devamında geçen seçimlik hareketlerin (öldürme, grubu yok edecek şekilde yaşam koşullarının değiştirilmesi vs.) icrası ya da bu fiillerin ihmali davranışla işlenmesi yeterli değildir. Bunun yanı sıra, manevi unsurun yani “*yok etme kastı*” ve bir “*soykırım planı*”nın mevcut olup olmadığına da bakılmalıdır. Bir grup hakkında verilen zorunlu göç kararının aynı zamanda o grubu yok etme kastıyla ve bir plan dahilinde alındığı ispatlanmadıkça soykırım olarak nitelendirilmesi mümkün değildir.

Uluslararası Adalet Divanı'nın Bosna - Sırbistan kararının 477. paragrafında da benzer yönde bir gerekçeyle: “(...) *Bir topluluğun zorla tehcir edildiği, kanıtlanmış olsa bile, tek başına soykırım fiilini oluşturmaz*” şeklinde hüküm tesis edildiği görülmektedir (Moroğlu, 2015). Yine, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde (EYUCM) görülen “*Krstic Davası'nın*” gerekçesinde, *soykırım suçunun ancak bir grubu tamamen veya kısmen yok etmek üzere hazırlanan bir plan dahilinde işlenebileceğine*, aksi halde soykırımdan söz edilemeyeceğine özellikle değinilmiştir (Ünal, 2011: 383-384).

Bu kararların ortak noktası, Sözleşme'de açıkça yer almamasına karşın, soykırımın hukuk tekniği açısından varlığının, bir “*plan*”ın varlığına bağlanmış olmasıdır. UAD'nin anılan kararı, Ermeni tarafının iddialarını hukuken boşa çıkarması bakımından dikkate değer mahiyettedir. Burada, yeri gelmişken, soykırım suçunun failinin kim ya da kimler olabileceği ve bir devletin bu suçtan yargılanabilmesi için genel kabul gören “*etkin kontrol*” prensibinin ne olduğuna değinmekte fayda bulunmaktadır.

3.4. Soykırım Suçlarında Devletin Rolü ve Etkin Kontrol Prensibi

Soykırım suçunun gerçekleşmiş sayılabilmesi için suça konu fiillerin bir devletin denetim ve gözetimi altında işlenmiş olması gerekli değildir. Soykırım fiilinin faili devlet ya da gerçek kişiler olabilmektedir. Ancak, herhangi bir devletin soykırımla suçlanabilmesi için Soykırım

Sözleşmesi'nin 2. maddesinin ihlali anlamına gelen eylemleri yapanların, o devletin “*etkin denetim ve emirleriyle*” hareket etmiş olması şarttır.

Örneğin, UAD tarafından görülen “*Nikaragua Davası'nda*”, ABD'nin “*Contra Asilerini*” eğittiği ve maddi destek verdiği delillerle ortaya konulmuş ancak bu örgüt eliyle yapılan askeri ve paramiliter operasyonların ABD'nin “*etkin kontrolü*” (effective control) altında gerçekleştiği ispatlanamadığından, ABD, soykırım suçundan sorumlu tutulamamıştır (Ünal, 2011: 384). Divanın etkin kontrol kıstası, iddia olunan eylemlerin vaki olduğunu kabul anlamına gelmemekle birlikte, 1915'te yaşananlar nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sorumlu tutulamayacağı yönündeki görüşü desteklemesi bakımından son derece önemlidir.

3.5. Soykırım Sözleşmesi Geçmişe Yürütülebilir mi?

Soykırım Sözleşmesinin 1948 yılından önce gerçekleşen olaylara tatbik edilip edilemeyeceği meselesi hukuken tartışmalıdır. Hukuk güvenliği ilkesi gereği, yeni bir yasanın “*makable şamil*” olması yani önceki tarihli bir durum ya da olay için uygulanması istisnai haller dışında mümkün değildir. Ermeni tarafı, soykırım sözleşmesinin geçmişe dönük olarak uygulanabileceğini, zira soykırımın 1915 olaylarından çok sonra uluslararası bir sözleşmeyle yasaklanmasına karşın bu suçun insanlık tarihi kadar eski olduğunu, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki insan hakları ihlallerinin de sonradan yargılama konusu yapıldığını, dolayısıyla 1915'te yaşananlar için 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi'nin uygulanmasında hukuki bir sakınca olmadığını ileri sürmektedir.

Türkiye ise Soykırım Sözleşmesi'nin ancak kabul edildiği tarihten sonraki olaylar için uygulanabileceğini savunmaktadır. Zira, *kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesi* icabı, icra edildiği tarihte suç olarak tanımlanmamış bir fiil cezai sorumluluk doğurmaz. Kabul anlamına gelmemekle birlikte, 1915'te soykırım diye bir suç olmadığı için, o tarihteki eylemler, bugün için “suç” diye Türkiye'ye dayatılamaz. Burada, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne de değinmekte fayda vardır. Uluslararası sözleşmelerle ilgili olarak sözleşmelerin yapılış şekli, uygulama alanı ve yürürlük süresi gibi bir çok konuda yaşanan uyuşmazlıklar için başvuru kaynağı niteliğinde olan ve tüm uluslararası sözleşmelerin anayasası olarak tanımlanan 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 28. maddesinde; “ (...) *antlaşma hükümleri, antlaşmanın bir taraf bakımından yürürlüğe girmesinden önce meydana gelen herhangi bir hareketle veya vakayla veya ortadan kalkan herhangi bir durumla ilgili olarak, o tarafı bağlamaz.*” denilmektedir.

Görüldüğü üzere, yasaların geçmişe dönük olarak uygulanamayacağı (the non-retroactivity of law) kuralı iç hukukun olduğu kadar uluslararası hukukun da kökleşmiş bir prensibidir (Ünal, 2011: 411). Konuyu bir örnekle açıklamaya devam edelim. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “*Yağız - Türkiye*” davasında, kendisine işkence ve kötü muamele yapıldığını iddia eden şikayetçinin başvurusunu, müştekinin iddia ettiği olayların Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları

Mahkemesi'nin yargı yetkisini kabul ettiği tarih olan 22 Ocak 1990'dan önce vuku bulduğu gerekçesiyle işin esasına girmeden, usulden reddetmiştir. Uluslararası Adalet Divanı'nın da benzer yönde kararları bulunmaktadır (Ünal, 2011: 412). Sonuç olarak, tartışmalı olmakla birlikte, uluslararası pozitif hukuk yönünden Soykırım Sözleşmesi'nin 1915 olayları için uygulanması usul hukuku bakımından mümkün görünmemektedir.

3.6. Soykırım Suçu ve Zamanaşımı

Zamanaşımı (müruruzaman), “dava” ve “ceza” zamanaşımı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dava zamanaşımı, fiilin işlendiği tarihten itibaren belirli bir süre geçmiş olmasına rağmen ceza davasının açılmamış olması ya da zamanaşımı dolmadan açılan davanın belirlenen sürede sonuçlandırılmamış olmasıdır. Ceza zamanaşımı ise mahkûmiyet kararının kesinleşmesinden sonra belirli bir sürenin geçmiş olması nedeniyle hükmün infaz edilememesidir. Dava ve ceza zamanaşımı süreleri her ülkenin kendi iç hukukuna göre belirlenmektedir.

Zamanaşımı kurumunun uluslararası hukuka dâhil olması 1960'lı yıllarda Federal Almanya'da yaşanan gelişmeler neticesinde mümkün olabilmektedir. Federal Alman Hükümeti, 1964 yılında, İkinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Nazi Almanya'sının 8 Mayıs 1945 günü teslim olduğunu, iç hukuklarına göre ceza zamanaşımı süresi 20 yıl olduğu için Naziler tarafından işlenen suçların 1965 yılında zamanaşımına uğrayacağını duyurmuştu (Taner, 2007).

Dünya kamuoyu, Naziler tarafından yapılan katliamların ve insanlığa karşı işlenen suçların cezasız kalacağı endişesiyle hemen harekete geçti. Bu amaçla 16 ülkeden gelen hukukçuların katılımıyla Varşova'da bir konferans tertip edildi. Yapılan çalışmalar 1968 yılında sonuçlandı ve BM tarafından “*Yasal Zamanaşımı Kısıtlamalarının Savaş Suçları ve İnsanlığa Karşı Suçlara Uygulanmamasına İlişkin Sözleşme*” hazırlandı. Gerekli imza ve onay şartı 11 Kasım 1970 tarihinde sağlandı ve böylece Sözleşme yürürlüğe girmiş oldu. Sözleşme, 1. maddesi ile, “*suçun işlendiği tarihe bakılmaksızın, savaş ve insanlığa karşı işlenen suçlarda ve 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi'nde tanımlanan soykırım suçu yönünden zamanaşımının uygulanmayacağını*” düzenleme altına almıştı. 1968 tarihli Sözleşmeden önce Almanya'dan kaçan “Holocaust”³⁹ faillerinin yargılanmasında zamanaşımı savunması hukuki açıdan belirsiz bir durum ortaya çıkarmıştı. Bu Sözleşme ile zamanaşımı tartışmalarına son verilmiş oldu. Ermeni diasporası, anılan Sözleşme nedeniyle 1915 olaylarının zamanaşımına uğramasının mümkün olmadığını, Sözleşmenin 1. maddesine göre, suçun işlendiği tarihin bir öneminin bulunmadığını, Naziler için yapılan yargılamanın bunun en büyük kanıtı olduğunu iddia etmektedir.

³⁹ Yahudi soykırımıdır.

“1968 tarihli Yasal Zamaşımı Kısıtlamalarının Savaş Suçları ve İnsanlığa Karşı Suçlara Uygulanmamasına İlişkin BM Sözleşmesi'nin”, soykırım yasağı yönünden 1948 yılında kabul edilen “BM Soykırımın Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme'ye” açıkça atıfta bulunduğu ve soykırımın yasal tanımının ilk kez 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi ile yapıldığı düşünüldüğünde, zamaşımı yasağını öngören sözleşmenin 1948 tarihinden önceki olaylar için uygulanmaması gerektiği şeklinde bir sonuca varılabilir. Bu yönle, Ermeni tarafının zamaşımına ilişkin görüşünün mutlak olarak doğru olduğunu kabul etmek hatalı bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca, zamaşımı ilkesinin geçmişe yürüdüğünün kabulü halinde bu durum ceza hukukunun “kanunsuz suç ve ceza olmaz” şeklindeki evrensel ilkesi ile açıkça çelişecektir. Bu nedenle zamaşımı konusundaki düzenlemelerin çok az devlet tarafından imzalanıp onaylandığını söylemek mümkündür.

Benzer tereddütleri taşıyan Meksika ve Peru gibi devletler sözleşmeye çekince koyarak Sözleşmenin kendileri açısından yürürlüğe girdiği tarihten sonra cereyan edecek olaylara uygulanmasını talep etmişlerdir. Rusya dışında hiçbir güçlü devlet Sözleşmeyi onaylamamıştır. Ermenistan tarafından onaylanan Sözleşme için Türkiye, çekimser oy kullanmıştır (Ünal, 2011: 395-396).

Anılan nedenlerle Avrupa Konseyi (AK) üyesi olan devletler, 1968 tarihli Sözleşmeye ilgi göstermemiştir. Konseyin Bakanlar Komitesi, aynı konuda yeni bir sözleşme yapma kararı aldı ve 25 Ocak 1974 tarihinde, aynı adı taşıyan (Yasal Zamaşımı Kısıtlamalarının Savaş Suçları ve İnsanlığa Karşı Suçlara Uygulanmamasına İlişkin Sözleşme) yeni bir sözleşme kabul edildi. Sözleşme, akit devletleri, zamaşımı konusunda iç hukukta gerekli düzenlemeleri yapmakla yükümlü kılıyordu.

Türkiye, 2004 yılında, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'na konulan bir hüküm ile (76. madde) savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve soykırımın zamaşımına uğramayacağı hususunu düzenleme altına almıştır.⁴⁰ Ermeni Meselesi bakımından Sözleşmenin en önemli hükmü 2. maddede tanzim edilmiştir. Anılan madde, “sözleşmenin bir akit devlet açısından yürürlüğe girmesinden sonra meydana gelecek olaylar hakkında uygulanabileceğini” öngörmektedir. Aynı maddenin 2. fıkrasında bu kurala bir istisna getirilmiş ve “sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihte sözleşmenin yürürlüğe girmesinden önce işlenen suçlar bakımından bu suçlar için öngörülen müddetin dolmamış olması kaydıyla, uygulanabileceği” belirtilmiştir.

Mezkûr düzenlemeye göre, Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin 1915 olayları yönünden uygulanması mümkün görünmemektedir. Ayrıca, aradan geçen 43 yıla rağmen sadece 5 ülkenin (Belçika, Hollanda, Bosna Hersek, Romanya ve Ukrayna) bu sözleşmeyi onayladığı gerçeğini de

⁴⁰ Bkz. **Resmi Gazete**, 12.11.2004, Sayı 25611

unutmamak gerekir. Sonuç olarak, 1915 olaylarının, Birleşmiş Milletler (1968) ve Avrupa Konseyi (1974) tarafından hazırlanan sözleşmelere göre zamanaşımına uğrayıp uğramadığı hususu tartışmalı halini korumaktadır.

3.7. Soykırım Yargılamasında Yetkili ve Görevli Mahkeme Sorunu

1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi, soykırım yargısında yetkili mahkeme yönünden alternatifli bir düzenleme getirmiştir. Sözleşmenin 6. maddesinde, soykırım suçunun ve faillerinin, “*olayın vuku bulunduğu ülke mahkemesinde*” ya da “ *tarafların üzerinde anlaşacakları uluslararası ceza mahkemesinde*” yargılanabileceği hususu düzenleme altına alınmıştır. Ayrıca, Sözleşme’nin 9. maddesinde, “*devletlerin soykırım konusunda aralarında çıkabilecek ihtilafları Uluslararası Adalet Divanı’na götürebilecekleri*” hükmü de yer almaktadır. Her devletin kendi yargı yetkisine giren konularda ceza yargılaması yapması devletlerin egemenliği ilkesi ve mülkîlik prensibi gereği olağan olarak kabul edilmektedir. Ancak, uluslararası ceza hukukunun ihlali halinde bu türden ihlallerin etkin bir biçimde yargılanmasında ülkelerin ulusal makamlarının güvenilirliği tartışmaya açıktır. Nazi yandaşı savaş suçlularının Alman ulusal mahkemelerince ciddi bir yargılamaya tabi tutulmaması bunun en güzel örneğidir.

Devletlerin ancak kendi çıkarlarının zarar görmesi durumunda harekete geçmeleri; buna karşılık, insan onuru gibi temel değerlere yönelik uluslararası hukukun ağır ihlalleri söz konusu olduğunda veya etnik, dini, ırki grupların yok edilmesinin önlenmesi gibi temel insani vecibelerle karşılaştıklarında, bunları görmezden gelmeyi tercih etmeleri sık rastlanılan bir durumdur. Uluslararası bir suçtan kendi çıkarları zarar gören bir devletin ulusal mahkemelerinde yapılacak yargılamalarda yargı organlarının tarafsız olması beklenmemelidir (Tezcan, 2019: 287).

Burada akıllara şöyle bir soru gelebilir; acaba, soykırımla suçlanan bir devlet, başka bir devlet mahkemesinde yargılanabilir mi? Nazi Almanyası’nın II. Dünya Savaşı sırasında işlediği suçlar hasebiyle İtalya mahkemelerinde açılan davalar yönünden Almanya tarafından Uluslararası Adalet Divanı’na müracaatta bulunmuş, Birleşmiş Milletler’in en yüksek yargı organı olan ve soykırım konusunda da yargılama yetkisine sahip olan UAD, 3 Şubat 2012 tarihli kararında: “*yabancı ülkelerdeki yerel mahkemelerin başka ülkeleri yargılamasının hiçbir hukuki değer taşımadığını, tam aksine, bu yargılamaların uluslararası hukukun ihlali olduğunu*” ortaya koyarak Almanya’nın itirazını kabul etmiştir (Uluç, 2015: 146). Aslında bu karar, “devletlerin egemen eşitliği” ilkesinin tabî bir neticesidir. Bu içtihattan hareketle, soykırımla suçlanan bir devletin başka bir devlet mahkemesinde yargılanamayacağını, Ermenilerin farklı ülkelerde dava açmaları halinde yetki sorunu ve devletlerin egemen eşitliği prensibi gereği başarısız olacaklarını söylemek mümkün görünmektedir.

3.8. Devletlerin Halefiyeti Meselesi

Uluslararası hukuktan kaynaklanan halefiyet sorunu, 1978 yılında akdedilen “*Devletlerin Uluslararası Andlaşmalara Halefiyeti Sözleşmesi*” ve 1983 tarihli “*Devletlerin Devlet Malları, Arşivleri ve Borçları Bağlamında Veraseti Konusundaki Viyana Sözleşmesi*” ile çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Anılan düzenlemeler ve uluslararası hukuktan doğan devamlılık prensibi ve devletlerin sorumluluğu ilkesi gereği ardıl (halef) devletler bir önceki devletin işlem ve eylemlerinden sorumlu tutulabilmektedirler.⁴¹

Türkiye Cumhuriyeti’nin Devlet-i Aliyye’nin (Osmanlı Devleti’nin) devamı olup olmadığı hususu tartışmalıdır. Meseleye Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş belgesi olan Lozan Antlaşması çerçevesinde bakan görüşe göre, Antlaşmanın 99. maddesinde Türkiye’nin hangi hususlarda Osmanlı Devleti’ne halef olacağına sınırlı olarak sayıldığı, bu bakımdan her durumda halefiyet prensibinin geçerli olamayacağı ileri sürülmektedir. Ancak burada işlem ya da sözleşme söz konusu olmadığı için halefiyetten önce işlenmiş haksız fiiller yönünden Türkiye Cumhuriyeti’nin sorumlu olacağı görüşü daha baskındır. Türkiye, Osmanlı Devleti’nin borçlarını ödemiş bir devlet olarak zaten Osmanlı mirasını da reddetmemiştir. Bu yönlerle, Osmanlı Devleti’nin Lozan Antlaşması’nda kabul edilen hak, borç ve sorumluluklarının Türkiye Cumhuriyeti’ne geçtiği hususunda kesin bir kabul olsa da haksız fiiller yönünden kesin bir uzlaşma mevcut değildir.

3.9. Soykırım Yargılaması ve Uluslararası Ceza Mahkemeleri

Bilindiği üzere, uluslararası mahkemelerin kuruluşu, devletler arasında yapılan bir sözleşme ile ya da uluslararası örgütlerin alacağı bir kararla gerçekleşmektedir. Uluslararası mahkemeler, kalıcı ve devamlı olabilecekleri gibi belirli bir fiilin yargılanması için kurulup, işlevini yerine getirdikten sonra kaldırılabilir. Hemen her konuda ikili anlaşmalarla ya da uluslararası örgütlerin kararı ile bu nevdan mahkemelerin kurulması mümkündür.

Prof. Dr. Hüseyin Pazarcı, uluslararası mahkemeleri konularına göre üç grupta toplamıştır:

1-“*Uluslararası ceza mahkemeleri*” (*Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi*),

2-“*Uluslararası örgütlerin idare mahkemeleri*” (Birleşmiş Milletler İdare Mahkemesi gibi),

3-“*Belirli bir ihtisas alanında kurulan uluslararası mahkemeler*” (*Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ile kurulan Uluslararası Deniz Hukuk Mahkemesi gibi*)

⁴¹ Bu çerçevede, Alman Hükümeti Üçüncü Reich’in illegal eylemlerinin tüm sorumluluğunu üstlenmiş, Norveç hükümeti de Quisling rejiminin Yahudilere verdiği zararları karşılamıştır (Bkz. Pulat Tacar, (2015), “Ermeni Soykırım İddialarına Karşı Türkiye’nin Atabileceği Adımlar”, Alaeddin Yalçinkaya, (Ed.), **Ermeni Soykırım İddiaları ve Uluslararası Hukuk**, 1. Baskı İçinde, (151 - 191), Astana Yayınları, Ankara

Konumuz gereği özellikle uluslararası ceza mahkemeleri üzerinde durmamız doğru olacaktır. Birinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen ağır insan hakları ihlalleri nedeniyle uluslararası toplum, bu türden eylemleri yargılayabilecek nitelikte uluslararası bir mahkemenin kurulması için çaba sarf etmiştir. Bu süreçte, Nürnberg ve Uzak Doğu Uluslararası Askeri Mahkemeleri gibi özel amaçlı ve sadece belirli eylemleri yargılamak için “ad hoc”⁴² mahkemeler kurulmuştur. Ancak yapıları gereği bu mahkemeler, sürekli niteliği haiz bir uluslararası ceza adaleti sisteminin oluşturulması ihtiyacını karşılayamamıştır (Aslan, 2017: 23).

Bosna’da yaşanan savaş 1991 yılından itibaren etnik temizlik hareketine dönüştüğünde özel bir uluslararası ceza mahkemesi kurulması gündeme gelmişti. Yapılan çalışmalar neticesinde, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin 25 Mayıs 1993 tarih ve 827 sayılı kararı ile “Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi”⁴³ (EYUCM) kurulmuş oldu. Bu gelişme, uluslararası ceza yargılaması bakımından tarihi bir adımdır. Lahey’de kurulan Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesinin, Nürnberg ve Uzakdoğu Uluslararası Mahkemelerinden temel farkı, mahkemenin kurulduğu tarihte bile Bosna’daki insan hakları ihlallerinin halen devam ediyor olmasıdır (Aslan, 2017: 25).

Aynı dönemde yapılan çalışmalar sonucunda yine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından 8 Kasım 1994 tarih ve 955 sayılı karar ile Tanzanya’nın Arusha kentinde “Ruanda İçin Uluslararası Ceza Mahkemesi” (RUCM) kurulmuştur. Mahkeme, Ruanda nüfusunun % 85’ini oluşturan Hutuların azınlıkta bulunan Tutsiler ve soykırıma karşı çıkan Hutulara karşı giriştiği katliamlara dair yargılamasını 1995 yılından bu yana sürdürmektedir (Aslan, 2017: 26).

Özel görevli mahkemeler olarak nitelendirebileceğimiz Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Ruanda İçin Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin kuruluşu, genel görevli ve sürekli olarak faaliyette bulunacak olan uluslararası ceza mahkemesinin temelini oluşturmuştur. Bu çerçevede 1998 yılında İtalya’nın başkenti Roma’da 160 ülkenin katılımıyla bir konferans toplanmış, konferans sonunda 7 red ve 21 çekimser oya karşılık 120 kabul oyuyla “Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü”⁴⁴ (ICC - International Criminal Court) kabul edilmiştir.⁴⁵ Statünün 1 Temmuz 2002 tarihinde yürürlüğe girmesiyle birlikte Mahkeme (Divan), 11 Mart 2003 günü Hollanda’nın Lahey (La Haye) şehrinde faaliyete geçmiştir.

⁴² “Amaca özel, hususi” (Latince) olarak ifade edilmektedir.

⁴³ Mahkemenin tam adı “Eski Yugoslavya Ülkesinde 1991’den İtibaren İşlenen Uluslararası İnsani Hukukun Ağır İhlallerinden Sorumlu Suç Faillerinin Yargılanması İçin Uluslararası Mahkeme’dir”.

⁴⁴ “Roma Statüsü” de denilmektedir.

⁴⁵ Statünün 8. maddesi, bir devletin toprakları üzerinde faaliyette bulunan organize silahlı gruplar ile hükümet güçleri arasındaki uzun süreli çatışmalarda işlenen savaş suçlarının Uluslararası Ceza Mahkemesi’nde yargılabileceğini düzenlemektedir. Türkiye, anılan hüküm ve bölücü terör örgütünün ülkemizde devam eden silahlı eylemleri nedeniyle Roma Statüsüne taraf olmaktan imtina etmiştir.

Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin önceki mahkemelerin aksine sürekli niteliğe sahip oluşu, Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulmamış olması ve devletleri değil kişileri yargılayabilmesi en önemli özellikleri arasındadır. Ayrıca, Uluslararası Ceza Mahkemesi kuruluş statüsü ile geçmişe yürümezlik prensibini benimseyerek bu hususta da diğer mahkemelerden ayrılmıştır. Mahkemenin yargılama yetkisi, Statünün yürürlüğe girmesinden sonra işlenen suçlarla sınırlanmıştır.

Uluslararası Ceza Mahkemesinin (UCM) yine Lahey'de kurulu olan sürekli niteliğe sahip Uluslararası Adalet Divanı (UAD) ile ciddi farklılıkları olduğuna da değinmekte yarar vardır. Ceza mahkemeleri dahil uluslararası mahkemelerin en bilineni Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulmuş olan Uluslararası Adalet Divanıdır (UAD). Lahey'de bulunan Uluslararası Adalet Divanı, çalışma usulünü UAD Statüsüne göre yürütmektedir. Anılan Statüye göre, Divan, Statüye taraf olan devletlere açıktır.⁴⁶ Divan önündeki davalarda yalnızca “devletler” taraf olabilirler.⁴⁷ UAD, Birleşmiş Milletlere bağlı bir yargı organıdır. UCM ise bağımsız niteliği haiz bir mahkemedir. UAD, yalnızca “devletleri” yargılayabilmektedir, kişiler üzerinde ceza yargılaması yapamaz. UAD, yargı yetkisini kabul etmiş olan devletler arasında çıkacak uyuşmazlıkları karara bağlamaktadır. UCM ise devletleri değil “gerçek kişileri” yargılama yetkisini haizdir.

Özetle, İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan ağır hak ihlallerinin dünya kamuoyunu uluslararası yargılama yapacak mahkemelerin kuruluşu için arayışa yönelttiği, bu süreçte geçici ve özel yargılama yapan mahkemelerin kurulduğu, bu mahkemelerin Uluslararası Ceza Mahkemesinin kuruluşuna zemin hazırladığı, bugün için savaş suçları ve soykırım iddialarının yargılanabileceği UAD ve UCM'nin kurulmuş olmasının önemli bir kazanım olduğu ifade edilebilir.

⁴⁶ Bkz. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü m. 35

⁴⁷ Bkz. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü m. 34

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ERMENİ DİASPORASININ İDDİA VE TALEPLERİ

4.1. Ermeni Diasporasının Ortaya Çıkışı ve Talepleri

Diaspora sözcüğü menşei itibariyle Grekçe'dir. "*Saçılıp, dağılmak*" anlamına gelen "*Dia*" ve "*tohum*" anlamına gelen "*spora*" sözcüklerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur (Özocak, 2014: 1). Sözcük anlamından da anlaşılacağı üzere "*diaspora*", çeşitli nedenlerle ana yurtlarından ayrılarak dünyanın farklı bölgelerine dağılmış ama aynı kökten gelen toplulukları tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Buna göre, Ermenileri, Yahudileri ve Afrikalıları bu kavram kapsamına dahil etmek mümkündür.

Ermeni diasporası başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Amerika kıtasında, Rusya'da, Fransa'da ve Lübnan'da etkilidir. Diaspora, bu ülkelerde yürüttüğü faaliyet ile bir yandan Ermeni dilini ve kültürünü canlı tutmaya çalışmakta, diğer yandan 1915'te yaşananların soykırım olarak tanınması için propaganda yapmaya devam etmektedir. Ermeni diasporasının temelleri Birinci Dünya Savaşı sırasında atılmıştır. Savaş sırasında ve sonrasında Anadolu'da yaşayan Ermeniler, farklı ülkelere göç etmiş, bu göç hareketi ile birlikte Ermeni diasporası ortaya çıkmıştır. Diasporanın ilk faaliyetleri Taşnak, Hınçak ve Ramgavar partilerine mensup üyelere gerçekleştirilmiş, zamanla farklı ülkelerde faaliyet gösteren yeni lobi teşkilatları kurulmuştur.

Bu lobi teşkilatlarına, "1998 yılında 21 Avrupa ülkesinde faaliyet gösteren 30 kadar Ermeni kuruluşunu tek çatı altında toplayan Avrupa Ermeni İşbirliği Forumu, ABD'de kurulan Amerika Ermeni Asamblesi, Amerikan Ermeni Cumhuriyetçiler Konseyi, Amerikan Ermeni Sosyal Kulübü, Fransa'da kurulan 24 Nisan Komitesi, İran ve Yunanistan'da faaliyet gösteren Hay Tad, Kanada Hay Tad Komitesi, Belçika Ermeni Asamblesi, Arjantin Ermeni Ulusal Komitesi, Avustralya Ermeni Ulusal Komitesi ve Rusya Ermenileri Birliği Teşkilatı" örnek olarak verilebilir (Özocak, 2014: 8).

Buldukları ülkelerde sayıları çok fazla olmasa da Ermeni diasporasının etkin lobıcılık faaliyeti sayesinde 1915 olaylarının hızlı bir şekilde soykırım olarak tanınmaya başlandığı yadsınamaz bir gerçektir. Peki, Ermeni diasporası bu faaliyetleri ile tam olarak ne talep etmekte ve neyi amaçlamaktadır? Ermeni tarafı, zorunlu sevk kararının uygulanmaya başlandığı 1915 yılı ilâ

1923 yılları arasında Osmanlı Ermenilerinin soykırımı uğradığını iddia etmekte, Türkiye’yi inkâr politikası izlemekle itham etmektedir.

Diaspora ve Erivan’ın talepleri şöyle sıralanabilir (Tacar, 2015):

a-Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin, ardılı olduğu Osmanlı Devleti tarafından özellikle tehcir sırasında Osmanlı Ermenilerine karşı soykırım suçunun işlendiğini kabul etmesi,

b-Malta’ya sürgün edilen ve aleyhlerinde kanıt bulunamadığı için haklarında dava açılmayan 130 Osmanlı bürokratinin soykırım suçu işlediklerinin kabul edilmesi,

c-Osmanlı Devleti mahkemelerince “öldürme ve katliam” gibi eylemlerden suçlu bulunup mahkum edilen, hatta 60’ı idam edilen 592 Osmanlı Devleti görevlisinin mahkûm oldukları suçun vasfında değişiklik yapılarak, eylemlerinin soykırım olarak kabul ve ilan edilmesi,

d-Soykırım suçunu işleyenler hayatta olmadığı cihetle bunların cezalandırılmaları mümkün olmadığından Osmanlı Devleti’nin ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin mağdurlara (yakınlarına) tazminat ödemesi, mal iadesinde bulunması, bu sağlanamazsa onarıcı adalet önlemleri ile bazı sembolik ödemeler yapılması,

e-Soykırımın siyasal bağlamda ele alınabileceğinin kabul edilmesi.⁴⁸

Ermeni diasporasının ortak amacı, “sözde soykırımı” tüm dünya ülkelerinde “tanıtmaktır.” Ermeniler, bu amaç için terörist faaliyetlerde bulunmak da dahil olmak üzere her türlü yolu denemişlerdir. Ermeni diasporasının girişimleri kısmen sonuç vermiş, bugün için 30 civarında ülkenin farklı organları 1915 olaylarını soykırım olarak kabul etmiştir. Hatta kimi ülkelerde 1915’te yaşananların soykırım olmadığını ifade etmek dahi yasaklanmıştır.

Ermenistan ve diaspora, 1915 olaylarını tarihi ve hukuki zeminde tartışmak yerine, “tanıtma” faaliyetlerini tamamen siyasal alana çekerek sürdürmektedirler. Son olarak, Katolik dünyasının dini lideri Papa Françesko’nun, 1915 olaylarının 100. yıldönümünde Vatikan’da düzenlenen ayinde, tarihi ve hukuki gerçekleri göz ardı ederek yaşananlar için “soykırım” ifadesini kullanması, tartışmanın siyasal alana çekilmeye çalışıldığına dair somut bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Moroğlu, 2015). Sözde soykırımın tanıtılması hususunda geniş bir konsensus sağlandığında, Türkiye Cumhuriyeti, “3 T” olarak ifade edilen “Sözde Soykırımı Tanıma, Tazminat ve Toprak” talepleriyle karşı karşıya kalacaktır. Türkiye, her fırsatta soykırımın siyasal değil hukuki bir kavram olduğunu hatırlatmalı, meselenin siyasal bağlamda ele alındığı tartışmalardan uzak durmalıdır.

⁴⁸ Ermeni tarafının bu talepleri ölçülü olmaktan uzaktır. Hukuki yoldan 1915 olaylarının soykırım olarak nitelendirilmesi mümkün görünmediği cihetle yaşananların siyasal bağlamda soykırım olarak tanıtılmak istendiğini ve böylece Ermeni tarafınca Soykırım Sözleşmesinin ve uluslararası hukukun arkadan dolaşılmasına çalışıldığını söylemek hatalı olmayacaktır.

4.2. Toprak ve Tazminat Taleplerinin Hukuki Niteliği

29 Ocak 2015 tarihinde Ermenistan Cumhurbaşkanı Sargsyan tarafından açıklanan “*Ermeni Soykırımının 100. Yılına Dair Pan-Ermeni Deklarasyonu*” nda soykırım bağlamında tarihsel adaletin sağlanabilmesi için iki ülke arasındaki sınırın yeniden çizilmesi, Ermeni Kilisesi’ne ait toprakların iadesi ve tazminat ödenmesi gerektiği ileri sürülmüştür.

Ermeni tarafının iddialarını dile getiren 2015 tarihli “Resolution With Justice: Reparations for the Armenian Genocide” (Adaletli Çözüm: Ermeni Soykırımının Giderleri) adlı raporda toprak talebi şu şekilde ifade edilmiştir (Kiraz, 2016: 50). “*Ermeni soykırımı sebebiyle kaybedilmiş toprak için eski hale getirme olarak hangi toprak parçasının Ermenilere devredilmesi gerektiğine karar vermede üç ana etken söz konusudur. İlk olarak, Osmanlı İmparatorluğu’nda hukuki bir biçimde özel olarak sahip olunan büyük miktarda toprak parçaları Ermeni soykırımı aracılığıyla kamulaştırılmıştır. İkinci olarak, “Altı Ermeni Vilayeti” olarak anılan geleneksel Ermeni anavatanı (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuret-ül Aziz, Harput) veya “Batı Ermenistan” soykırımı ek olarak kasıtlı hükümet politikaları ile Ermenilerden arındırılmıştır. (...) Üçüncü olarak, üzerinde Ermenilerin tarihi hakları ve Ermeni yerleşimi bulunan toprakların bir kısmı kendilerini soykırımı maruz bırakmış ve çok net bir şekilde bir daha asla Ermeniler üzerinde meşru bir otorite olamayacak Türk yönetiminden alınarak hukuken bağlayıcı bir tahkim süreci sonucunda 1918 tarihli Ermeni Cumhuriyeti’ne verilmiştir. Ermenistan Cumhuriyeti’nin söz konusu toprakların güncel mülkiyetini ele geçirmesi engellenmiştir ve Türk ulusal kuvvetlerinin fethi ve doğrudan askeri istilası yoluyla Ermenistan geriye kalanları da kaybetmiştir. Söz konusu toprak parçası için dört seçenek mevcuttur:*

1-En aşikar olanı bölgenin (Batı Ermenistan’ın) Ermenistan Cumhuriyeti’ne karşılıksız ve kesin olarak siyasi devridir.

2-Diğer bir seçenek ise zarar giderimi sırasında verilen bölgeyi kapsayan ikinci bir Ermeni Devleti’nin kurulmasıdır.

3-Diğer bir alternatif ise Ermeni Cumhuriyeti ve zarar giderime ilişkin toprak parçasının birleşimi olan bölge için yeni bir idari yapı geliştirmektir.

4-Son bir seçenek ise söz konusu toprak üzerinde Türkiye’nin siyasi hakimiyetini devam ettireceği ancak Ermenilere tam ve vazgeçilmez serbest geçiş hakkı, ikamet hakkı, araziler üzerinde bağımsız olarak ekonomik faaliyette bulunma hakkı verecek bir düzenleme öngörülmesidir.”

Ermeni tarafı açıkça Türkiye’den toprak talebinde bulunmaktadır. Diaspora, bu taleplerin uluslararası hukuk açısından karşılığı olmaması hasebiyle isteklerini hukuki zeminden ziyade siyasi platformlarda dile getirmektedir. Uluslararası hukuka göre bir devletin ülke (toprak parçası) kazanması ya da kaybetmesi devir, fetih ya da işgal yoluyla mümkündür (Çakmak, 2014: 84). Devir, günümüzde de geçerli olan yöntemlerden biridir. Devir yolu ile toprak kazanma ya da

kaybetme, iki devletin anlaşması ile bedelsiz ya da bedeli mukabilinde yani satın alma yolu ile olabileceği gibi referandum yolu ile de olabilir. Güney Sudan'ın halkoylaması ile Sudan'dan ayrılarak bağımsız bir devlet kurmuş olması bu duruma aktüel bir örnek olarak verilebilir.

Günümüzde, devletler arasında güç kullanımı uluslararası hukuk çerçevesinde yasaklandığı için fetih yolu ile yani askeri güçle toprak kazanılması mümkün değildir. Aksi halde bile bu tür bir kazanım diğer devletler tarafından genel olarak kabul görmemekte, “*de facto*”⁴⁹ olarak tanınmaktadır. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ topraklarındaki durumu ve İsrail'in Filistin toprakları üzerindeki hakimiyet iddiası “*de facto*” tanımaya örnek olarak verilebilir. Ülke kazanma yollarından bir diğeri olan işgal ise fetih ile karıştırılmamalıdır. İşgalin fetihten temel farkı, sahipsiz olan toprak parçası üzerinde hâkimiyet iddiasını içeriyor olmasıdır.

Bu genel bilgiler ışığında Ermeni tarafının talebinin “devir” yolu ile toprak kazanımı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda anılan talebin uluslararası hukuk bakımından bir değeri olmadığı için böyle bir kazanımın ancak Türkiye'nin açık kabulüne bağlı olduğunu söylemek gerekir. Zira, TBMM Hükümeti ve Ermenistan arasında imzalanan 3 Aralık 1920 tarihli Gümrü Antlaşması ile Ermeni tarafı Misak-ı Milli'yi tanımış, Türkiye sınırları içerisinde Ermenilerin çoğunlukta olduğu bir bölge bulunmadığını ve Osmanlı Ermenilerinin sevk ve iskani ile ilgili olarak siyasi ve hukuki açıdan Türkiye'nin sorumlu olmadığını kabul etmiştir. Rusya ile TBMM hükümeti arasında imzalanan ve halen geçerli olan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile Doğu sınırlarımız kesin olarak çizilmiş, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın katılımıyla imzalanan 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması ile Moskova Antlaşması bu ülkeler tarafından da tanınmış, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu belgesi olan Lozan Barış Antlaşması'nda Ermeni taleplerine yer verilmemiş ve böylece Ermeni sorunu hukuken ortadan kalkmıştır.

Ayrıca, toprak talebi değerlendirilirken terk edilen arazilerin hukuki statüsü de önem arz etmektedir (Kiraz, 2016: 84). Zira, Osmanlı Devleti'nin toprak politikası gereği miri arazi ve vakıf arazisi vasfını haiz taşınmazların sahibi devlet olduğu için bu araziler üzerinde mülkiyet hakkı iddiasında bulunulması mümkün değildir. Bu durumda sadece 1858 tarihli “*Arazi Kanunnamesinde*” yer alan ve mülk arazisi olarak adlandırılan topraklar üzerinde hak iddia edilmesi imkan dahilindedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin o dönem çıkardığı kanunlar nazara alındığında Ermenilerin sahip olduğu arazilerin mülkiyet hakkını ihtiva etmediği sadece kullanma hakkını içerdiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca aksi halde bile 30 Mayıs 1915'te çıkarılan “*Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkaled-i Siyasiye Dolayısıyla Mahalli Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilerin İskân ve İaşesiyle Hususat-ı Saireleri Hakkında Talimatname*” ile Ermenilerin hayvanlarını ve menkul mallarını yanlarında

⁴⁹ Bir devletin bir toprak parçası üzerindeki hakimiyetinin fiili ve geçici olarak tanınması durumudur.

götmelerine izin verilmiş, gittikleri yerlerde kendilerine uygun miktarda arazi verilmiştir. Tüm bu hususlar kül halinde değerlendirildiğinde, Ermeni tarafının Türkiye’den toprak talep etmesi hukuki açıdan gayri kabildir.

Aynı rapor ile Türkiye Cumhuriyeti’nin soykırım evresinin öncesinde veya sonrasında kamulaştırılan taşınır ve taşınmazlar için iade yükümlülüğü altında olduğu, bunların mevcut olmaması durumunda değerlerinin tazmin edilmesi gerektiği, tazminatın ölümler, fiziksel ve psikolojik ızdırıp, toplumsal istikrarın yok olması, Ermeni toplumunun hayatının merkezinde yer alan ruhani, kültürel ve eğitsel kurumların yok edilmesi gibi manevi zararları da karşılaması gerektiği iddia edilmiştir (Kiraz, 2016: 86). Bilindiği üzere uluslararası hukukta hukuka aykırı eylemde bulunan devlet, bu aykırılığın sonuçlarını eski hale getirme yolu ile ortadan kaldıramadığı takdirde vaki olan zararı tazminle yükümlüdür. Buna literatürde “*onarım yükümlülüğü*” denilmektedir.

Türkiye’nin böyle bir yükümlülüğünün bulunmadığı açıktır. Osmanlı Devleti’nin tebaasındaki Ermeni halka soykırım uyguladığına dair ulusal veya uluslararası tek bir mahkeme kararı mevcut değildir. Osmanlı Devleti soykırımı kabul etmediği gibi onun halefi olan Türkiye Cumhuriyeti de henüz kurulmadan önce yaptığı antlaşmalar ile bu sorumluluğu reddetmiştir. Osmanlı Devleti tarafından yapılan yargılamalar zorunlu göç ve iskan kararının gerektiği gibi uygulanmamasına ilişkin olup, iç hukuk düzeni çerçevesinde yapılan yargılamalardır. Ayrıca, zorunlu göç kararının ülkenin güvenliğini sağlamak amacıyla alındığı ve o tarihte uygulanan hukuka uygun olduğu da unutulmamalıdır.

II. Dünya savaşı sırasında ABD’nin batısında Pasifik kıyılarında yaşayan yaklaşık yaklaşık 120 bin Japon asıllı ABD vatandaşı, herhangi bir yargı kararı olmadan ülkenin değişik yerlerinde kurulan kamplarda enterne edilmişlerdir. Konuya ilişkin ABD Temyiz Mahkemesi’nde görülen “*Koremutsu Davası*” nda, “*sadık vatandaşların sadık olmayanlardan ayrılmasının mümkün olmaması nedeniyle casusluk ve sabotajları önlemek için*” günün kritik şartlarında böyle bir karar alınabileceği ve kararın Anayasaya aykırı olmadığı belirtilmiştir (Zeytinoğlu, 2014: 4). Benzer şekilde birçok cephede savaşan Osmanlı Devleti’nin İtilaf Devletleri ordularında yer alan ve ülke içinde de isyan ve ayaklanmalar çıkaran Ermeniler için yaşanan kritik süreç nedeniyle zorunlu göç ve iskan kararı almış olması “*hukuka uygunluk nedeni*” olarak değerlendirilmelidir.

4.3. Ermeni Terörü (ASALA)

Lozan görüşmelerinde kapanan “*Ermeni Sorunu*” defteri, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra tekrar açılmıştır. Ermeni diasporası, 1945-1973 yılları arasında farklı ülkelerde örgütlenmiş, 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması için etkin lobi faaliyetlerinde bulunmuştur. Otuz yıllık bu süreçte somut bir başarı elde edemeyen Ermeniler, silahlı bir örgüt kurarak dünya kamuoyunun

dikkatini bu meseleye çekmeye çalışmışlardır. Tam adı “*Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia*” olan bu terör örgütü, ülkemizde kısaca “*ASALA*” olarak bilinmektedir. Adının anlamı “*Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu*” olan ASALA terör örgütü, 20 Ocak 1975'te, Lübnan'da kurulmuştur.

Marksist bir örgüt olan ASALA, amaçlarını, işgal altında olduğunu iddia ettikleri Ermeni topraklarını kurtarmak; birleşik, demokratik ve sosyalist bir Ermenistan kurmak ve “sözde soykırımın” tarihi bir gerçek olarak Türkiye tarafından kabulünü sağlayarak, Türkiye'yi tazminata mahkum ettirmek olarak açıklamıştır. Bu süreçte ASALA'nın yanısıra Ermeniler tarafından JCAK (Justice Commandos Against Armenian Genocide – Ermeni Soykırımı İçin Ermeni Adalet Komandoları), ARA (Armenian Revolutionary Army – Ermeni Devrimci Ordusu), NAR (New Armenian Resistance – Yeni Ermeni Direnişi) ve ASALA MR (ASALA Revolutionary Movement – ASALA İhtilalci Hareketi) olarak bilinen farklı terör örgütleri kurulmuş ve bu örgütler de Türkiye aleyhine kanlı eylemlere girişmiştir (Çam, 2014: 1721). Ancak anılan terör örgütleri ASALA kadar ses getirmemiştir. Zira ASALA hem teori hem de pratik açıdan ardılı olan ASALA MR ve diğer örgütlerden daha radikal bir yapıyı haizdir.

ASALA, kurulduğu dönemde, Lübnan'da bulunan Filistin Halk Kurtuluş Cephesi ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nden geniş ölçüde lojistik destek ve eğitim almıştır (Karaş, 2007). O günlerde, İsrail'in ve kısmen Suriye'nin işgali altında bulunan Lübnan'daki otorite boşluğu da ASALA'nın gelişimindeki en önemli faktörlerdendir. ASALA, Batılı devletler, Yunanistan, Suriye ve Orta Doğu'daki radikal örgütlerden aldığı destek ve işbirliği ile yurtiçi ve yurtdışında birçok kanlı eylem gerçekleştirmiştir. Ermeni Teröristler, 1973-1986 yılları arasında 30'dan fazla Türk diplomatını ve yakınını katletmiştir. İlk saldırı, 1973 yılında Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve yardımcısına yapılmış, suikastler ve saldırılar artarak devam etmiştir.

Emekli Büyükelçi Ömer Engin Lütem, Ermeni terörünün temelini 93 Harbine dayandığını ve Ermeni terörizminin üç ayrı döneme ayrılarak incelenmesi gerektiğini düşünmektedir. Lütem, 1973 - 1986 tarihleri arasında gerçekleşen terör eylemlerinin üçüncü dönem Ermeni terörü bağlamında değerlendirilmesi gerektiğine işaret ederek, Ermenilerin terör kartını neden ve nasıl kullanmaya başladıklarını şöyle izah etmiştir (Bozkuş, 2013: 44): “(...) 27 Ocak 1973 günü, Gurken Yanıkyan adında yaşlı ve yarı meczup bir Ermeni'nin Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve yardımcısı Bahadır Demir'i katletmesi, üçüncü dönem Ermeni Terörünün başlangıcını oluşturmaktadır. (...) Gurken Yanıkyan olayı, yeni bir Ermeni terörü dönemi başlatarak, diasporanın aşırı çevrelerine ilham vermiştir. 1965'ten sonra hız kazanmasına rağmen soykırım iddialarının kamuoyunda kayda değer bir yankı yaratmamış olmasına karşın Los Angeles'ta Türkiye Başkonsolosu'nun ve yardımcısının öldürülmesi Amerikan basınında beklenmedik şekilde yer almıştır. Basın, bu cinayetlerin neden işlendiğinin açıklanması için de soykırım iddialarına geniş yer vermiş, diğer bir deyimle dolaylı bir şekilde propagandalarını

yapmak ve siyasi amaçlara ulaşmak için şiddet kullanmak geleneğine sahip olan Ermenilere “davalarının” dünya çapında duyurulması için Türk diplomatların öldürülmesi fikrini aşlamıştır. (...)”

Los Angeles suikastlerini Viyana Büyükelçisine yapılan saldırı takip etmiş, 22.10.1975 tarihinde yapılan suikast ile Büyükelçi Dani Tunalıgil şehit edilmiştir. Ayrıca, ASALA tarafından Türkiye içerisinde de kanlı eylemlere girilmiştir. ASALA'nın yurtiçinde gerçekleştirilen ilk eylemi, 7 Ağustos 1982 tarihli Esenboğa saldırısıdır. Anılan tarihte, Ermeni teröristler tarafından Ankara Esenboğa Havaalanına silahlı ve bombalı saldırı düzenlenmiştir. Saldırıda, 3'ü emniyet görevlisi olmak üzere toplam 9 kişi yaşamını yitirmiş, 72 kişi yaralanmıştır. Ölenler arasında ABD ve Alman vatandaşları da bulunmaktadır. Saldırıyı , “Zohrab Sarkisyan ve Levon Ekmekçiyan” isimli teröristler gerçekleştirmiş, çatışmada Sarkisyan ölmüş, Ekmekçiyan ise sağ olarak yakalanıp, 29 Ocak 1983'te idam edilmiştir.⁵⁰ 16 Haziran 1983'de, İstanbul Kapalı Çarşı'da düzenlenen ve 2 kişinin yaşamını yitirdiği saldırının da ASALA tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir.

Ermeni terörünün 1974 yılından sonra artış göstermesi tesadüf olarak görülmemelidir. Kıbrıs Barış Harekatı'nın Türkiye adına başarıyla sonuçlanmış olması, Batı dünyasında pek hoş karşılanmamıştır. Tam da bu dönemde ortaya çıkan ASALA ve diğer Ermeni terör örgütleri Avrupa'nın ilgisine ve desteğine mazhar olmuştur. Ermenilerin silaha sarılmış olmasını haklı bir intikam olarak gören Avrupalı sayısı oldukça fazladır.

Batılı devletler, Ermeni terörü nedeniyle kendi vatandaşlarının da zarar gördüğünü anladıklarında ASALA terörüne olan desteklerini çekmişlerdir. Türk istihbaratının yaptığı iddia olunan bir operasyonla örgütün kurucusu Agop Agopyan Atina'da öldürülmüş, dış desteğini yitiren ASALA, tamamen dağılmıştır. Görüldüğü üzere, 1945 yılında başlayan Ermeni lobi faaliyetleri, 1970'li yıllarda terör saldırılarına dönüşmüş, seksenli yılların ortalarında ASALA ve diğer Ermeni terör örgütleri yok edilmiştir. Bu örgütler dağıtılsa da Ermeni diasporası dünya kamuoyunun ilgisini 1915 olaylarına çekmeyi başarmıştır. Öyle ki Avrupa Parlamentosu'nun 1987 tarihli soykırım kararının ardından 1915'te yaşananların soykırım olduğunu kabul eden ülke sayısı giderek artmıştır.

4.4. Avrupa Parlamentosunun Soykırım Kararı

Ermeni sorunu açısından önemli gelişmelerden biri de Avrupa Parlamentosu'nun (AP) 18 Haziran 1987 tarihinde aldığı karardır. 9 maddeden mütevellit kararın önemli bölümleri şöyle sıralanabilir (Yıldız, 2013: 47):

⁵⁰ Bkz: “Esenboğa Havalimanı 1982'de Hedef Alınmıştı”, (29.06.2016), **Milliyet Gazetesi**, <http://www.milliyet.com.tr/esenboga-havalimani-1982-de-hedef-gundem-2270432> (18.12.2017)

- 1915-1917 sevk ve iskan kararı soykırım olarak kabul edilmiştir.
- Türkiye'nin söz konusu olaylardan sorumlu tutulamayacağı ifade edilmiştir.
- Türkiye'nin soykırımı tanımamasının siyasi, hukuki ve maddi talepler doğurmayacağı vurgulanmıştır.
- Ermeni Terörü kınanmıştır.

Avrupa Parlamentosu (AP), bu kararı ile her iki tarafı da memnun etmeye çalışmıştır. AP, bir yandan zorunlu sevk ve iskan kararını soykırım olarak tanıdığını açıklarken, diğer taraftan da bu tanımın Türkiye aleyhine hiçbir sonuç doğurmayacağına hükmetmiştir. Anılan kararın en önemli sonucu, kararın alındığı 1987 tarihinden sonra soykırımı kabul eden ülke sayısında ciddi bir artış olmasıdır.

AP, 15 Kasım 2000 ve 28 Şubat 2002 tarihlerinde aldığı kararlarda, Ermeni Soykırımının tanınması hususundaki ısrarını sürdürmüş, “Avrupa Parlamentosu, 1915’te Ermenilerin uğradığı soykırımın tanınmasına ilişkin 18 Haziran 1987 tarihli kararındaki pozisyonunu korur ve Türkiye’ye uzlaşma için bu bağlamda bir ortam yaratma çağrısında bulunur” diyerek, bu konuda çok kültürlü (multicultural) bir uluslararası komite kurulabileceği fikrini ortaya koymuştur (Ünal, 2011: 257). AP, bu kararlarıyla açıkça dile getirilmese de Türkiye’nin AB üyeliğini (sözde) Ermeni Soykırımını tanınması koşuluna bağlamıştır. Bu yaklaşımın amacı meseleyi hukuki ve tarihi zeminden uzaklaştırıp, siyasi mülahazalarla çözüme kavuşturmadır.

4.5. 1915 Olaylarını Soykırım Olarak Tanıyan Ülkeler

Uruguay, Ermeni soykırımı iddialarını kabul eden ilk ülke olması bakımından dikkat çekicidir (Bozkuş, 2013: 51). Güney Amerika’nın en küçük ikinci ülkesi olan Uruguay’da yaşayan Ermeni sayısı yalnızca 19 bin civarındadır. Türkiye, 1965 yılında alınan bu karara karşı herhangi bir adım atmamıştır. Ancak, Uruguay’ın 2004 yılında aldığı yeni bir kararla, 24 Nisan gününü “Ermeni Şehitlerini Anma Günü” olarak ilan etmesi ve doğrudan “soykırım” ifadesini kullanması karşısında Türkiye diplomatik atağa geçmiştir.

Diplomatik girişimler sonucu, Uruguay hükümetinin 24 Nisan gününün “Her Türlü Soykırımın Kınanması ve Reddi” günü olarak ilan edilmesi için Birleşmiş Milletlere başvuru yapmasının önüne geçilmiştir (Bozkuş, 2013: 54). 1965 ilâ 1982 yılları arasında 1915 olayları ile ilgili olarak yeni bir tanıma kararı bulunmamaktadır. 1982 yılına gelindiğinde, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Temsilciler Meclisi’nin “1915 yılında Ermenilerin Türkler tarafından soykırımı uğratıldığını” belirten bir tanıma kararına imza attığı görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti, bu kararı kınamış, uluslararası kamuoyu ise sessiz kalmayı tercih etmiştir.

Bundan sonra sırasıyla Arjantin Senatosu (1993), Rusya Duması (1995), Kanada Avam Kamarası (1996), Yunanistan Parlamentosu (1996), Lübnan Temsilciler Meclisi (1997), Belçika Senatosu (1998), İtalya Meclisi (2000), İsveç Parlamentosu (2000), Vatikan (2001)⁵¹, Fransa Meclisi (1998), İsviçre Milli Konseyi (2003), Slovakya Parlamentosu (2004), Hollanda Parlamentosu (2004), Polonya Parlamentosu (2005), Almanya Federal Meclisi (2005), Venezuela Parlamentosu (2005), Litvanya Parlamentosu (2005) ve Şili Senatosu (2007) tarafından 1915 olayları soykırım olarak tanınmıştır.

Ayrıca sözde soykırımın 100. yılı nedeniyle “Bolivya, Çek Cumhuriyeti, Avusturya, Brezilya, Suriye, Bulgaristan, Lüksemburg ve Paraguay” da Ermeni Soykırımı iddialarını tanımıştır. Bu ülkelerin dışında ABD’nin 44 Eyaleti ve Britanya’nın Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda yönetimleri ile İspanya’nın Katalan özerk yönetimi de 1915’te yaşananların soykırım olduğunu kabul etmiştir.

1915 olaylarının 100. yılında ABD’nin tavrı merak konusu olmuştu. Dönemin ABD Başkanı Obama, başkanlık bildirisinde ‘soykırım’ terimini kullanmamış, önceden olduğu gibi yaşananları, Ermeni dilinde “büyük felaket” anlamına gelen “Meds Yeghern” ifadesiyle tanımlamıştır. Fakat Obama ilk defa ve açıkça 1915 olayları için “XX. yüzyılın ilk kitlesel vahşeti” demiştir. Ayrıca, yine önceki senelerden farklı olarak, Ermenilerin kültürünün ve izlerinin, anavatanlarından (Türkiye’den) silindiğine vurgu yapmıştır.

Ermeni soykırımı iddialarını destekleyen ülke sayısının 29 olduğu, Dünya üzerinde resmen tanınmış 193 ülke bulunduğu düşünüldüğünde, 1915 olaylarının soykırım olduğu hususunda bir konsensus oluştuğunun söylenemeyeceği, kaldı ki bahsi geçen ülkelerin bazılarının parlamentoları ya da hükümetleri marifetiyle değil alt kuruluş olarak niteleyebileceğimiz kurullar eliyle bu kararı aldıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca kimi tanıma kararlarının, Suriye örneğinde olduğu gibi, ikili ilişkilerin bozulduğu dönemlere isabet ettiği ve bu yönle siyasi saik taşıdığı hususu da gözardı edilmemelidir.

4.6. Ermenilerin “Mavi Kitap” Delili

1916 yılında, İngiltere Hükümeti tarafından “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yapılan Muamele, 1915-1916*” adıyla bir kitap yayımlanmıştır. “Mavi Kitap”⁵² olarak bilinen bu

⁵¹ 27 Eylül 2001 günü, Papa John Paul ve Katogigos Karakin tarafından hazırlanan ortak bildiriye “Asrı başlatan Ermeni soykırımı onu takip edecek olan dehşetlerin öncüsüydü” ifadelerine yer verilmiş ve böylece 1915 olayları Vatikan tarafından resmen kabul edilmiştir. Bildiri, Ermenistan’daki Ermeni Soykırımı Anıtı önünde okunmuştur. Bu bakımdan diğer tanıma kararlarından farklıdır.

⁵² Bilal Şimşir’in anlatımına göre, İngiltere hükümeti tarafından hazırlanan bu türden yayımlar, mavi dış kapak kartonuyla ciltlendiği için konuşma dilinde bunlara “blue book” yani mavi kitap denmektedir.

yayın, Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri tarafından propaganda amacıyla kullanılmıştır (Şimşir, 2007: 29).

Emeki Büyükelçi Dr. Şükrü Elekdağ'ın aktarımına göre; İngiliz Parlamentosu'nun onayıyla "Parlamento Mavi Kitaplar Külliyyatı" çerçevesinde yayımlanan bu kitap, görünürde Osmanlı Hükümeti tarafından tasarlanan bir etnik imha planı çerçevesinde, Ermenilere karşı uygulanan vahşet ve katliamları ortaya koyan "150 görgü tanığı" tarafından hazırlanan belge ve raporları içermektedir. İngiliz hükümetinin bu kitabı hazırlatmadaki amacı, Amerikan kamuoyunun Ermenilere acıma duygusunu sömürerek Washington'un savaşa mümkün olduğu kadar erken girmesini sağlamaktır. Yayının bu açıdan başarılı olduğu bir gerçektir. Nitekim, bu kitabın, Başkan Wilson'un savaşa katılma kararını almasında başta gelen bir etken olduğunu zamanın İngiliz hükümeti üyeleri açıklamışlardır (Elekdağ, 2010).⁵³ Büyükelçi Viscount Bryce ve ünlü tarihçi Arnold Toynbee'nin imzasını taşıyan Mavi Kitap'ın orijinal nüshasında, "Osmanlı misillemesinden korumak amacıyla", "görgü tanıklarının" gerçek isimleri açıklanmadan onlara kod adlarıyla atıfta bulunulmuştur. Savaşın sona ermesinden sonra kitabın İngiliz Savaş Propaganda Bürosu tarafından hazırlanmış olduğu ortaya çıktıysa da Mavi Kitap etkisinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Türkiye'ye karşı yıllar boyu son derece etkili bir propaganda aracı olarak kullanılmış ve soykırım iddiasının altyapısını oluşturmuştur.

Elekdağ, "Mavi Kitap'ın" güvenilir bir kaynak olmadığını şöyle izah etmiştir: *"İngiliz Savaş Propaganda Bürosu'nun tüm evrakı yakılmıştı. Ancak, imha edilmekten kurtulan ve Mavi Kitap'taki kod adlarının kimlere ait olduğunu gösteren bir belge 1999 yılında İngiliz arşivlerinde tarihçi Justin Mc Carthy tarafından bulunup açıklanınca, Mavi Kitap'ın gerçeklere dayanmayan bir propaganda malzemesi olduğu tüm çıplaklığıyla belli oldu. Bu "150 görgü tanığından", 59'unu misyonerlerin, 52'sini Ermeni aktivistlerin ve 7'sini de isyancı Ermeni Taşnak liderlerin oluşturduğu ortaya çıktı. Geriye kalan 32 kod adına gelince, bunlar ya tamamen uydurma kişilere aitti, yahut da aynı kişinin başka bir kod adıyla tekrardan gösterilmesi sonucu Mavi Kitap'ta yer almıştı. Böylece, Mavi Kitap'ta "görgü tanığı" olarak atıfta bulunulanların, Osmanlı'nın can düşmanı Taşnak komitecilerden, Ermeni taraftarlığı nedeniyle ün yapan ve yansız bir tutum içinde olmaları mümkün olmayan kişilerden ve uydurma isimlerden oluştuğu ortaya çıktı. Bu şekilde, Mavi Kitap'ın güvenilir tarihi bir kaynak olmadığı, tamamen bir propaganda malzemesi olduğu hiç kuşkuyla meydan vermeyecek şekilde belli oldu."*

Mavi Kitap, Gomidas Enstitüsü'nce 2000 yılında İngiltere'de ikinci kez yayımlandı. Bilal Şimşir bu durumu şöyle izah etmektedir (Şimşir, 2007: 29): *"(...) Bu kitap Büyük Savaş⁵⁴ içinde*

⁵³ Bkz: Elekdağ, Şükrü "Tarihsel Gerçekler ve Uluslararası Hukuk Işığında Ermeni Soykırımı İddiası", 06.05.2010, **Cumhuriyet**, <http://www.cumhuriyet.com.tr>. (14.11.2017)

⁵⁴ Birinci Dünya Savaşı kastedilmektedir.

Çıkarılmış, savaş propagandası yayınıdır. Ermeni militanlar, “Türklere karşı savaşı” hala sürdürdükleri için olacak, 2000 yılında bu kitabın ikinci baskısını yaptılar.” Şimşir’in, Hürriyet gazetesinin 19 Mart 2005 tarihli yayınından yaptığı alıntıya göre, Ermeni iddialarına kanıt olarak gösterilen “Mavi Kitap”ın yazarı İngiliz tarihçi Arnold Toynbee, anılarında, “Kitapların propaganda için hazırlatıldığını bilseydik yapmazdık” diyerek pişmanlığını dile getirmiştir. Bugün, Ermeni diasporasının iddialarına dayanak oluşturduğu “Mavi Kitap”ın savaş propagandası malzemesi olduğu konusunda artık hiç bir tereddüt bulunmamaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRKİYE’NİN DAYANABİLECEĞİ HUKUKİ ARGÜMANLAR

5.1. Malta Yargılaması

Sıkıyönetim mahkemelerindeki yargılamaları yeterli görmeyen İngiltere, tutuklanan Türklerden bir kısmının Malta Adası’na sürülmesini istemişti. Bunun üzerine, 1919 - 1920 yıllarında, aralarında Sadrazamlık, Nazırlık, Genel Kurmay Başkanlığı, Meclis Başkanlığı yapmış kişilerin de bulunduğu “144 Türk” Malta Adası’na sürgün edildiler (Şimşir, 2007: 90).

İngilizler, yaptıkları tahkikatta sistematik bir Ermeni katliamı yapıldığına dair delil elde edemeyince ellerinde bulunan tutukluların listesini Washington’a bildirip kovuşturmayaya yarar belge bulunup bulunmadığını sormuşlardı. İlerleyen yıllarda İngiltere Dış İşleri Bakanlığı yapacak olan Lord Curzon, bu dava ile bizzat ilgileniyordu. Curzon’un 21 Mart 1921 tarihli telgrafına Büyükelçi Geddes, 13 Temmuz 1921’de şu cevabı vermişti (Sevinç, 2017: 143). “ (...) *Ermeni kırımından dolayı yargılanmak üzere Malta’da tutuklu bulunan Türklerle ilgili olarak çalışma arkadaşlarımdan biri dün Amerikan Dış İşleri Bakanlığı’na gitti. Son savaşta Ermenistan’da (Doğu Anadolu demesi gerekirdi) yapılan zulümlerle ilgili Amerikan konsoloslarının raporlarını incelemesine müsaade edildi. Üzülerek arz edeyim ki bu belgelerin içinde Malta’da tutuklu bulunan Türkler aleyhinde delil olarak kullanılacak hiçbir şey yoktur!*”

Yapılan soruşturma neticesinde Ermeni katliamı yapıldığına ve Malta’da sürgünde bulunanların böyle bir suça iştirak ettiğine ilişkin delil elde edilememiş, sürgünler serbest bırakılmıştır (Şimşir, 2007: 90). Malta Davası, Mustafa Kemal (Atatürk) ve arkadaşları tarafından da yakinen takip edilmiş, sürgündeki Osmanlı yöneticilerinin İstanbul’a getirilmeleri için farklı girişimlerde bulunulmuştur. Sivas Kongresi’nden sonra işbaşına gelen İstanbul hükümetinin nazırlarından Salih Paşa, 20 - 22 Ekim 1919 tarihlerinde Amasya’ya gelmiş ve Mustafa Kemal (Atatürk) ile görüşmüştür. Bu görüşmeler sonrasında Salih Paşa ve Mustafa Kemal (Atatürk) arasında “*Amasya Protokolleri*” adıyla bilinen, biri gizli olmak üzere toplam dört protokol imzalanmıştır.

Gizli protokolde Mustafa Kemal’in (Atatürk) İstanbul Hükümeti’ne kabul ettirdiği 11 şart bizzat Atatürk tarafından kaleme alınan “Nutuk’ta” açıklanmıştır. Bu şartlardan üç tanesi şöyledir:

Protokolün 2. Maddesi: Malta'ya sürgün edilmiş olanların kendi mahkemelerimizde kanuni tatbikat yapılmak üzere İstanbul'a getirilmeleri.

Protokolün 3. Maddesi: Ermeni zalimlerinin de – zulüm yapan Ermenilerin de – mahkemeye verilmesi.

Protokolün 7. Maddesi: Ecnebi parasıyla satın alınmış derneklerin faaliyetlerine ve bu gibi gazetelerin zararlı yayınlarına son verilmesi.

Malta Adası'ndan tahliye edilenlerin bir kısmı salıverildikten hemen sonra suikaste kurban gittiler. Talat Paşa'nın Dahiliye Nazırı olduğu dönemde Sadrazamlık yapan Sait Halim Paşa serbest bırakıldıktan sonra İtalya'nın başkenti Roma'da infaz edildi. Bu suikastin ardından, Mustafa Kemal Paşa, Malta'daki tutukluların tahliye sürecini hızlandırmak için, “Anadolu'da ne kadar görevli İngiliz subayı varsa hepsini tutuklayınız” emrini verdi. Aralarında İngiliz Albay Rawlinson'un da bulunduğu İngiliz subaylar derhal tevkif edilmişti.

Mustafa Kemal Paşa İngilizlere gönderdiği mesajında: “Bundan sonraki grup İtalya'da serbest bırakılmayacak, savaş gemilerinizle getireceksiniz, İnebolu'ya, İnebolu'da bize teslim edeceksiniz” demek suretiyle muhtemel suikastlerin önüne geçmeyi hedeflemişti (özdemir, 2005: 21). İngiltere çaresiz bu anlaşmaya uydu ve Malta tutuklularının 2. grubunu bizzat getirip, teslim etti. Malta davası böylece kapanmış oldu. Malta sürgünleri olayı bir bakıma Türk Milletinin aklanması anlamına da geldiği cihetle her fırsatta uluslararası kamuoyunun dikkatine sunulmalıdır.

5.2. Avrupa Adalet Divanı'nın “Red” Kararı

Daha evvel izahına çalışıldığı veçhile, Soykırım Sözleşmesinin 6. maddesine göre soykırım fiili, “suçun işlendiği yer (ülke) mahkemesi” veya yetkisi kabul edilmiş olan bir “uluslararası mahkeme” tarafından yargılanabilir. Yargı mercii dışında herhangi bir erk ya da kurumun soykırım suçunu tespit etmesi uluslararası hukuk açısından gayri kabildir.

Buna rağmen Ermeni diasporası, Türkiye'nin 1999 yılında Avrupa Birliği'ne adaylık statüsünün kabulü karşısında AB organlarının akit dışı sorumluluğuna dayanarak Türkiye'nin AB adaylık statüsünün kabulü ile bu kararda sorumluluğu olan kurumlar tarafından davacıların zararının giderilmesi istemiyle AB Adalet Divanı'na müracaat etmişlerdir. Davacılar 9 Ekim 2003 tarihinde sundukları dilekçelerinde Türkiye'nin öncelikle Ermeni soykırımını tanıması gerektiğini, adaylık sürecinin yeniden başlaması için Türkiye'nin soykırımı tanıması yönünde tedbir karar alınmasını, karar askıya alınmayacaksa mağduriyetlerinin tazmin edilmesini talep etmişlerdir (Yalçınkaya, 2014:6). Bilindiği üzere, AB Adalet Divanı, AB Hukukunu ilgilendiren uyuşmazlıklarda nihai karar merciidir. AB Adalet Divanı 1. Dairesi, Ermeni tarafının açtığı davada verdiği 17.12.2003 tarihli kararında, kurumlara isnat edilen hukuka aykırı fiil ile tazmini istenen maddi ya da manevi zarar arasında illiyet bağı yani sebep – sonuç ilişkisi bulunması

gerektiğine atıfta bulunmuştur. Kararda, Türkiye Cumhuriyeti'nin AB üyeliği adaylık statüsünün Avrupa Konseyi'nin bir tasarrufu olduğu, Konseyin AB'nin bir organı olmadığı yalnızca AB organı olan bir kurumun kararının akit dışı sorumluluk doğurabileceği, davanın bu yönle reddi gerektiği, ayrıca Türkiye'ye tanınan bu statünün Türkiye için herhangi bir çıkar doğurmadığı, itirazın bu yönü ile de kabul edilemez olduğu ifade edilmiştir.

Anılan kararın belki de en önemli bölümü, Ermeni tarafınca temel hakların sözde ihlali iddiasının davalı tarafa atfedilen suç ile ne kadar ilgili olduğunun açıklanamadığı, davacı tarafın sebep – sonuç ilişkisinin varlığını açıkça ispat edemediğinin Divan tarafından hüküm altına alındığı bölümdür. Mezkûr kararın devamında, davacı tarafın uğradığını iddia ettiği manevi zararın gerekçesi olarak davalının eylemlerini değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin sözde soykırımı tanımamasını gösterdiği, böyle bir gerekçenin kabul edilemeyeceği zira isnad edilen suçun iddia edilen zararın doğumuna etki ettiğine dair hiçbir delilin olmadığı hususları hüküm altına alınmıştır.

Maddi tazminat yönünden ise davacıların gerçekten ve somut olarak zarar görüp görmedikleri noktasında Divanın hüküm verebilmesi için yeterli bilgi vermediklerini, delil sunmadıklarını, bu yönlerle tazminat davasının reddi gerektiğine karar verilmiştir. Ermeni tarafı karara itiraz ederek dosyayı temyiz mercii durumundaki AB Adalet Divanı 4. Dairesi'ne göndermiştir. 2004 tarihinde verilen karar muvacehesinde, soykırım iddialarına dayanan tazminat ve Türkiye'nin adaylığının askıya alınması talepleri ayrı ayrı reddedilmiş, anılan karar kesinleşmiştir (Yalçınkaya, 2014: 2). AB Adalet Divanı'nın mezkûr kararı, Ermeni soykırımını tanıyan ülkelerin bu kararlarını geri almasını gerektirir nitelikte olsa da henüz hiç bir devlet bu yönde bir adım atmamıştır.

5.3. Viyana Türk-Ermeni Platformu (2004) ve Sonuçları

Türkiye'nin müracaat edebileceği argümanlardan biri de 2004 yılında oluşturulan ve Ermeni tarafının masadan kalkması nedeniyle sonuç alınamayan Viyana Türk - Ermeni Platformudur.

Viyana Türk - Ermeni Platformu (Viennese Armenian - Turkish Platform), aralarında bir Ermeni ve bir Türk temsilcinin de bulunduğu dört Avusturyalı tarihçi tarafından kurulmuştur. Platformun kuruluş amacı, her iki tarafın “soykırım meselesine” yönelik ellerinde bulunan belgeleri bilimsel bir ortamda sunmalarını sağlamaktır. Böylece 1915'te yaşananların soykırım olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceğine karar verilecekti. Toplantı, Viyana'da yapılacak, toplantıdan önce belirli bir tarihe kadar taraflar ellerindeki belgeleri ibraz edecek, belgeler takas edilecek, böylece taraflar diğerinin elinde olan belgeleri inceleme fırsatı bulacak ve bu şekilde toplantıya iştirak edeceklerdi. Kapalı olarak yapılacak olan toplantıya her iki taraftan ikişer tarihçinin katılmasına karar verilmişti. Türkiye'yi Prof.Dr. Yusuf Halaçoğlu ve Prof.Dr. Hikmet Özdemir'in temsil ettiği 2004 tarihli toplantıda karşılıklı olarak 100'er belge değiş - tokuşa tabi tutuldu. 31 Aralık 2004 gününe kadar 80'er belge daha takdim edilecekti. Ancak Ermeni tarafı vaat

ettiği 80 belgeyi platforma ulaştırmadı. Bu süreçte platformun kurucularından Ermeni tarihçi Dr. Artem Ohandjanian da görüşmelerden çekildiğini açıkladı.

Bu gelişme üzerine platform yöneticileri, 2005 yılında yapılması düşünülen müteakip toplantıların Ermeni katılımcıların çekilmesi hasebiyle gerçekleştirilemeyeceğini açıklayarak, tarihi bir fırsatın Ermeni tarafının menfi tavrı nedeniyle kaçırıldığını ifade eden yazılı bir açıklama yapmak suretiyle platformu kapatmıştır (Dağcı, 2005). Ermenistan tarafının masadan kaçmış olması Ermeni iddialarının dinlenebilirliğini zayıflatmış, dünya kamuoyunda Türkiye lehine yeni bir atmosferin doğuşuna neden olmuştur. Hukuki zeminde zaten güçlü olan Türkiye, Viyana Platformu ile birlikte tarihi zeminde de bir adım öne geçmiştir.

5.4. Fransa Anayasa Mahkemesi Kararı ve Avrupa'nın "Bellek Kanun" Çıkmazı

Ermeni diasporasının en güçlü olduğu Avrupa devleti, tartışmasız Fransa'dır. Buradaki etkin lobi faaliyeti sonucunda, 2001 yılında Fransız Parlamentosu tarafından çıkarılan tek maddelik bir kanun ile, "*Fransa, 1915 tarihli Ermeni soykırımını kamuoyu önünde alenen tanır*" hükmü kabul edilmiştir. Bir sonraki adımda daha da ileri gidilerek Avrupa'nın demokrasi ve hukuk birikimiyle hiçbir şekilde bağdaşmayan yeni bir düzenleme yapılmış, sözde Ermeni soykırımını inkar edenler için cezai yaptırımlar öngörülmüştür. 31 Ocak 2012 tarihinde yapılan bir düzenlemeyle, "*Ermeni soykırımını inkar etmek*", "suç" olarak kabul edilmiş, bu suçu işleyenlerin "*1 yıl hapis ve 45 Bin Euro para cezası*" ile cezalandırılacağı hususu düzenleme altına alınmıştır.

Anılan yasal düzenlemenin iptali için Fransa Anayasa Konseyi'ne iptal başvurusu yapılmış, yüksek mahkeme, 28 Şubat 2012 tarihli kararında, müracaata konu kanunu Fransa Anayasasına aykırı bularak, iptal etmiştir. Fransa Anayasa Konseyi, iptal kararının gerekçesinde özetle (Tezcan, 2015):

-Kanunların normatif nitelik taşımaları gerektiğini oysa soykırım suçunu tanıma amacıyla yapılmış olan bu düzenlemenin taşınması gereken normatif niteliğe (portée normative qui s'attache a la loi) sahip olmadığını,

-İfade özgürlüğünün demokrasinin önemli bir şartı olduğunu, ifade özgürlüğüne getirilecek kısıtlamaların "zorunlu, uygun ve orantılı" olması gerektiğini,

-Yasama organının, soykırım olarak tanıdığı bir suçun varlığına ya da bu yöndeki hukuki nitelendirmeye yapılacak olan itirazları cezalandırarak ifade özgürlüğünü ihlal ettiğini, ortaya koymuştur.

Fransa Anayasa Komisyonu'nun anılan kararı fevkalade önemlidir. Ermeni diasporası, birçok ülkede "Ermeni soykırımı yoktur" diyenlerin yargılanıp, ceza alması için faaliyet yürütmekte ve buna benzer yasal düzenlemelerin yürürlüğe girmesi için çalışmaktadır. Fransız yüksek mahkemesinin iptal kararı bu yönde yasal düzenleme yapmak için hazırda bekleyen birçok

parlementonun geri adım atmasına katkı sağlamıştır. Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Bir devletin tarihi olaylarla ilgili resmi görüş ve kanaatini, kanun haline getirmesi ne kadar doğrudur? Doktrinde, bu türden yasal düzenlemelere “*bellek kanun*” adı verilmektedir.⁵⁵ Bellek kanunlar, resmi tarih yaratma maksadına yönelik hukuk enstrümanları olarak tanımlanabilirler (Tezcan, 2015: 89).

Prof. Ercüment Tezcan, “bellek kanun” özelliğini taşıyan yasal düzenlemeleri, “Ermeni Meselesi” özelinde şöyle değerlendirmiştir (Tezcan, 2015: 107-109):

(...) 1915'te yaşanan olaylar nedeniyle Ermeni kökenli kişilerin yaşadıkları acı, paylaşılması gereken bir konudur. Bunda zaten neredeyse tüm dünya hemfikirdir. Türkiye'nin de buna en küçük bir itirazı bulunmamaktadır. Ancak 100 yıl öncesinin muallak/tartışmalı olaylarını bellek kanunu kapsamına sokup, henüz o dönemde hukuken varolmayan Türkiye Cumhuriyeti'ni bu olaydan sorumlu tutmak da makul bir durum değildir. (...) Ermeni soykırımı iddialarıyla ilgili bir bellek kanunu, o dönemin şartlarını bir tarihçi titizliliğiyle değerlendiremez. Dolayısıyla yasama organının, işi gücü bırakıp tarihçilik rolüne soyunması pek de mantıklı bir yaklaşım değildir. (...) Bu tür girişimlerle, çok önceden lanetlenmiş olan resmi tarih yazımı gibi çirkin bir iş yapılmaktadır. Bu konuda kabul edilecek olan bellek kanunları Ermeni kökenli kişileri sevindirirken; Türk kökenli kişileri üzecek ya da kızdıracaktır. Dolayısıyla, Ermeni soykırımı iddialarıyla ilgili kabul edilecek kanunlar Ermeni ve Türkler arasındaki diyalogu tamamen bitirme ya da sona erdirme riskini taşımaktadır. Bu konuda yaşanan son örnek 30 Mayıs 2015 tarihli ihraç olayıdır. Belçika'da, Demokrat Hümanist Merkezi Parti mensubu Brüksel Meclisi Milletvekili Türk kökenli siyasetçi Mahinur Özdemir, 1915'te yaşananları soykırım olarak tanımadığı için partisinden ihraç edilmiştir. Özdemir'in ihracına neden olan doğrudan bir bellek kanun değildir ancak bellek düzenlemesi niteliğindeki parti tüzüğüdür. (...) Son olarak Ermeni soykırımı iddialarıyla ilgili olarak bellek kanunu yerine araştırma ve arşiv çalışmalarının teşvikine yönelik düzenlemeler yapılması daha mantıklı bir yaklaşım olacaktır. Şayet Fransız Millet Meclisi gerçekten bu tür tartışmalı konuların çözüme kavuşturulmasını istiyorsa herşeyden önce bu yönde adımlar atmalıdır. Bu adımlar en azından bellek kanunlarından daha makul sonuçlar verecektir.

Fransa Anayasa Komisyonu'nun iptal kararı üzerinde Fransız hukukçularının da görüş birliği içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. 150'ye yakın milletvekili ve senatörün yasanın iptali için Anayasa Komisyonuna başvurmuş olması, bu husustaki konsensusun en önemli göstergesidir. Tezcan, Fransız Anayasa hukukçularının da iptal kararına olumlu yaklaştıklarını belirterek, durumu şöyle aktarmaktadır (Tezcan, 2015: 105):

⁵⁵ “Loi mémorielle” (Ing: memorial laws) olarak ifade edilmektedir.

(...) Bunların (hukukçuların) başında 1981-1986 arası Adalet Bakanlığı da yapmış olan Anayasa Konseyi eski başkanı Robert Badinter'i zikretmek gerekir. Anayasa Konseyi'nin kararı sonrası, Panthéon-Sarbonne Üniversitesi'nde 2 Haziran 2012'de yaptığı konuşmada Badinter, ikarcılık ve revizyonizmle mücadelenin tam gaz süreceğini; ancak bellek kanunlarının bu kararlar tarih olduğunu açıkça ifade etmiştir.

Ermeni meselesi hususunda geçerli bir uluslararası yargı kararı yokken, bu türden bir kanuni düzenleme yapılmış olması parlamento aracılığıyla tarih yazmaktır. Bu türden düzenlemeleri kabul etmeyenleri ve "Ermeni Soykırımı yoktur" diyenleri cezalandırmak ise açık bir insan hakları ihlalidir.

5.5. Perinçek - İsviçre Davası

Bilindiği üzere, 2005 yılında, Ermeni Soykırımı iddialarının emperyalist bir yalan olduğunu beyan ettiği için Türk politikacı ve hukukçu Doğu Perinçek hakkında "kamu önünde insanlığa karşı halk katliamını inkar ettiği ve (veya) haklı çıkarmaya çalıştığı" suçlamasıyla İsviçre Mahkemelerinde dava açılmıştır. Lozan Mahkemesi'nde görülen davada Perinçek, savunmasının bir bölümünde şöyle demister (Perinçek, 2012): "(...) Mahkeme salonlarında tarih tartışması yapılamaz. Yargıçlar, tarih hakkında hüküm veremez. Aksi halde tarih tartışmasını yok ederler. Ve yapılan iş, Avrupa uygarlığı için ayıptır. (...) Ermeni soykırımı iddiaları kesinlikle gerçek dışıdır. Konu iki düzlemde ele alınabilir. Birincisi, devletler arasında savaştır. Çarlık Rusyası ordusunda Türkiye'ye karşı 200 bin Ermeni piyadesi savaşmıştır. İngiliz ordusunda 9 bin Ermeni'nin görev aldığı bilinir. Fransız ordusunda da 5 bin Ermeni askeri Fransız üniforması giydirilerek Türkiye'ye karşı cepheye sürülmüştür. Rus, İngiliz ve Fransız ordularında savaşan Ermeni askerlerinin önemli bir kesiminin Türk ordusu tarafından savaşta öldürüldüğü bilinmektedir. (...) İkincisi, Rusya tarafından silahlandırılan Ermeni gönüllü birliklerinin Türk ordusunu iç hatlardan vurması ve Ermenilerin köylerdeki terörü de her iki taraftan önemli kayıplara neden olmuş, halklar arasında karşılıklı kırımlar yaşanmıştır. Tehcir sırasında yollarda salgın hastalıklar ve zor koşullar nedeniyle yalnız Ermeniler değil, onları korumala görevli çok sayıda Türk askeri de ölmüştür. Alman mareşali Liman von Sanders, Berlin'deki Talat Paşa suikasti davasında bu gerçeğe dikkat çekmiştir. Ancak şunu belirlemek gerekir ki Ermeni birlikleri emperyalizmin aleti olurken, Türkiye vatan savunması yapmıştır. (...)”

Mahkeme, Perinçek'i 22 Temmuz 2005 Cuma günü İsviçre'nin Glattbrugg şehrinde bir otelde düzenlenen kamuya açık bir toplantıda sarf ettiği sözlerle Ermeni soykırımını inkar ettiğinden bahisle suçlu bulmuş, 30 gün hapis cezası yerine kaim olmak üzere 3 Bin İsviçre Frangı para cezasına ve İsviçre'deki Ermeni derneğine verilmek üzere bin İsviçre Frangı manevi tazminata mahkum etmiştir. Perinçek tarafından, bahsi geçen karara karşı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuruda bulunularak, kararın iptali için dava ikame edilmiştir. Türkiye

Cumhuriyeti'nin de müdahil olduğu yargılama neticesinde, İsviçre Lozan Mahkemesi'nin mahkumiyet kararı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin "*düşünce özgürlüğüne*" dair 10. maddesini ihlal ettiğinden bahisle iptal edilmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, iptal kararında, 1915 olaylarının "soykırım" olarak tanınması hususunun kamuoyunu önemli ölçüde ilgilendirdiğine ilişkin bir tereddüt olmadığını ancak başvuranın (Doğu Perinçek'in) davaya konu konuşmasının hukuki niteliğinin tanımlanamadığını, zira konuşmanın hem hukuki, hem siyasi hem de tarihi yönlerinin bulunduğunu, bu konuda Türkiye'nin ve başvuranın, İsviçre'nin de itiraz etmediği farklı kaynaklar üzerinden savunma yaptığını, buna göre Ermeni soykırımı hususunda dünya genelinde bir konsensus olmadığını anlaşıldığını ortaya koymuştur. Mahkeme, kararın devamında, dünya üzerinde 190'dan fazla ülke bulunmasına rağmen Ermeni soykırımını tanıyan ülke sayısının 20 civarında olduğunu, hatta kimi ülkelerde "tanıma" kararlarının hükümetler eliyle değil, parlamentolar ya da bunların kamaraları tarafından alındığını, bu yönle Türk Hükümeti'nin savunmasına itibar edilmesi gerektiğini açık bir şekilde ifade etmiştir.

AİHM, "*sosyal ihtiyaç kriterine*" de atıfta bulunarak, Ermeni soykırım iddiasının inkarı ile "*holokostun reddini*" mukayese etmiştir. Anılan karar ile, halen güncel bir olgu olarak görülen holokostun inkarının meydana getirdiği etkiye benzer bir durumun 1915 olaylarının Ermeni soykırımı olarak nitelendirilmemesi durumunda ortaya çıkmasının mümkün olmadığını altı çizilmiştir. Mahkemeye göre, İsviçre Hükümeti, 1915'te yaşananların soykırım olmadığını savunan birinin ırk ayrımcılığı suçunu işlediğinden bahisle cezalandırılması için dünyanın diğer ülkelerine nazaran İsviçre'de neden daha güçlü bir sosyal ihtiyacın bulunduğunu ortaya koyamamıştır.

Kararda, İspanya Anayasa Mahkemesi'nin ve Fransa Anayasa Konseyi'nin soykırımın inkarının suç sayılmasına yönelik kanuni düzenlemeleri iptal ettiğine de değinilmiştir. Mahkeme, bu kararların resmi açıdan kendilerini bağlamamasına rağmen iki ülke yüksek mahkemelerince alınan iptal kararlarına karşı duyarsız kalmanın da mümkün olmadığını ifade etmiştir. AİHM, gerekçeli kararında, tarihi meselelere ilişkin düşüncelerin ifade edilmesinin yasaklanmış olmasının BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ne açıkça aykırı olduğunu özellikle hatırlatmıştır. Mahkeme, cezai müeyyidelerin, eleştirilerin açıklanmasına engel olacak şekilde düzenlenemeyeceğini, böyle bir sansürün buna benzer meselelerin çözümüne sunulacak muhtemel katkıları engelleyebileceğini belirterek, İsviçre Federal Mahkemesi'nin takdir yetkisini aştığını ve kararın gerekçelerinin yerinde olmadığını belirterek anılan kararın iptaline hükmetmiştir. İkiye karşı beş oyla alınan bu karar Türk tarafının bugüne kadarki en önemli hukuki kazanımlarından biri olarak nitelendirilebilir.

5.6. “1915 Olaylarının” Yugoslavya Örneği İle Mukayesesi

UAD'nin “Yugoslavaya Kararı”nın soykırımın tanımını ve soykırıma dair hukuku bir adım daha öteye taşıdığını söyleyebiliriz. 26 Şubat 2007 tarihli kararın Türkiye açısından da ehemmiyet arz ettiğini zira anılan kararın Türk tarafının Ermeni tezlerine karşı ileri sürdüğü hukuki tez ve cevaplarını destekleyen ve güçlendiren bir içeriği haiz olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz (Elekdağ, ty.). Soykırım suçunun unsurları bölümünde de izahına çalışıldığı veçhile, soykırım suçu “icrai” niteliği haiz bir fiille işlenebileceği gibi “ihmalî” bir şekilde de işlenebilir. Uluslararası Adalet Divanı, devletlerin soykırımı önleme yükümlüğünün altını çizirken, devletlerin bu konudaki sorumluluğunu, “soykırımı önlemek için gerekli önlemleri almakta açıkça ihmalde bulunması” durumuna bağlamıştır. Yani, UAD, devletlerin soykırımı önleme yükümlülüğünü bir “sonuç” değil, bir “davranış” mecburiyeti olarak nitelendirmiştir.

Anılan kararın 430 numaralı paragrafında, “Devlet, koşullar ne olursa olsun, bir soykırım suçunun işlenmesini önlemekle zorunlu değildir. Devlet, yalnızca, mantıken elinde bulunan her türlü olanağı, bir soykırım suçunun işlenmesini önlemek için mümkün olduğu ölçüde uygulamaya koymakla yükümlüdür.” yargısına yer verilmiştir.

Mezkûr karar, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin aynı konudaki kararlarıyla karşılaştırıldığında, EYUCM'nin, davacının “iddialarını makul şüpheden ari olarak kanıtlama mecburiyeti” (*beyond reasonable doubt*) standardını esas aldığı, UAD'nin ise, müsnet suçların ağırlığı hasebiyle soykırım iddiasının “mutlak ispat gücünü haiz unsurlarla kanıtlanması gerektiğini” (*conclusive evidence*) hüküm altına aldığı anlaşılmaktadır. Elekdağ'a göre, Divan bu kararıyla “şüpheden yoksun kanıt standardının” da ötesine geçerek, “yüksek kanıt standardını” getirmiştir. Böylece, manevî unsur bahsinde geçen “özel kast” yönünden çita daha da yükseltilmiştir. Bu çita o kadar yükseğe konulmuştur ki Divan, Bosna Sırplarının, ağır ve yoğun katliamlarla zulüm ve işkence yaptıklarını tespit etmesine karşın, anılan insanlık dışı eylemlerin icrası sırasında “özel kastın” varlığını tespit edemediğinden bahisle Sırpları mahkûm etmemiştir.

UAD, Bosnalı Sırp ordusunun tüm lojistik desteğini ve maaşlarını Yugoslavya'dan almasına karşın bu durumun Yugoslavya hükümetinin soykırımla suçlanması için yeterli olmadığını zira eldeki belge ve bilgilere göre Yugoslav hükümeti ve Genel Kurmayının bu konuda yazılı bir emrine rastlanılmadığını hüküm altına almıştır. UAD'nin mezkûr kararı ve 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesinin ilgili 2. ve devamı maddeleri muvacehesinde 1915 olaylarının hukuken soykırım olarak nitelendirilemeyeceği, yaşananlar için Osmanlı Hükümetinin ve Ordusunun suçlanamayacağı hususu izahtan varestedir. Ermeni soykırımı iddialarına UAD'nin mezkûr kararı açısından bakıldığında;

1-Zorunlu Göç ve İskan Kanunu ve bilahare çıkartılan yönetmeliklere göre her türlü askeri ve hukuki tedbirin alındığı, Osmanlı Devleti'nin yaşananları önlemek için gerekli önlemleri almakta açıkça ihmalinin bulunduğuna ilişkin bilgi ve belge bulunmadığı, Ermeni tarafının da bu durumun aksini gösteren bir delil ortaya koyamadığı, bu yönle Divan'ın soykırımı önleme yükümlülüğünü “davranış mecburiyeti” olarak nitelendiren içtihadının Türkiye lehine güçlü bir hukuki argüman olarak ortaya çıktığı,

2-Türkiye'ye isnat edilen ihlalin vahameti düşünüldüğünde, bu konudaki kanıtların da aynı ölçüde “yüksek kesinlik derecesine” sahip olması gerektiğinin anlaşıldığı, bu içtihadın Türkiye'nin pozisyonunu daha da güçlendirdiği,

3-Aynı kararda, eldeki belge ve bilgilere göre Yugoslav hükümeti ve Genel Kurmayının soykırım konusunda “yazılı bir emrine” rastlanılmadığına değinilerek bu nedenle Yugoslavya hükümetinin soykırımla suçlanmasının mümkün olmadığı sonucuna varıldığı, İngilizlerin bizzat yürüttüğü Malta yargılaması da dahil olmak üzere Ermeni soykırımı iddialarıyla ilgili olarak Osmanlı Devleti, hükümeti ya da ordusunu suçlayıcı bu türden herhangi bir bilgi ve belge bulunmadığının izahıta varestede olduğu anlaşılmaktadır.

Elekdag'a göre; “1915'te, Sözleşmenin 2. maddesinde öngörülen bazı fiiller vuku bulmuş ise, bunlar tamamen Hükümet'in iradesi dışında gerçekleşmiştir. Hükümet ve mensupları bu fiillerin vuku bulmasının önlenmesi için gerekli önlemleri azami dikkat ve itinayla almış, buna rağmen bu amaçla çıkarılan yasalar ve verilen talimatlar ihlal edilince de ihlallerin önlenmesi için elde bulunan her türlü olanak kullanılmak suretiyle derhal gerekli önlemlere başvurularak suçlular cezalandırmıştır. Bu durumda suçun objektif/maddi unsurunun oluştuğu söylenemez. Osmanlı hükümetinin veya mensuplarının, ülkenin Ermeni vatandaşlarına karşı kıyım uygulama veya Ermenileri yok etmek amacıyla yönelik bir planı veya niyeti olmamıştır. Böyle bir niyeti veya kasti ortaya koyan bir beyan, talimat veya belge yoktur. 95 yıldır yapılan incelemeler bu nitelikte kanıtların, ne Osmanlı, ne de yabancı ülkeler arşivlerinde mevcut olmadığını ortaya koymuştur.”

Bugüne kadar Ermeni iddiaları, bu türden bir yargılamaya konu edilmese de iddiaların ve hukuki durumun değerlendirilmesinde, mevcut durumun Türkiye'yi soykırımla suçlamak için hukuki açıdan yetersiz kalacağı anlaşılmaktadır.

ALTINCI BÖLÜM

6. 1915 OLAYLARININ ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN ANALİZİ

6.1. Soykırım Suçunun Unsurları Açısından

Son dönemde özellikle siyasi saiklerle Türkiye karşıtlarının “Ermeni Meselesini” bir koz olarak kullandıkları açık bir şekilde görülmektedir. Ermeni propagandası etkisinde kalan kimi ülke parlamentoları ya da bunların alt kuruluşları, herhangi bir yargı kararı olmaksızın 1915’te yaşananları soykırım olarak tanımaya devam etmektedirler. Oysa, Türkiye dışında herhangi bir ülke, bugüne değin, yetkili bir uluslararası ceza mahkemesi kararı olmadan soykırımla veya buna benzer insanlığa karşı bir fiille suçlanmamıştır.

İzahına çalışıldığı üzere soykırımın tanımı ve unsurları konusunda uluslararası doktrinde tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu yönle soykırım tartışmalarındaki temel kaynağımız 1948 tarihli Sözleşme olmalıdır. Uyuşmazlığa konu karar ve eylemlerin hukuki nitelendirilmesi yapılırken Sözleşmenin 2. maddesinde tahdidi olarak sayılan eylemlerin varlığı aranmalı, bununla da yetinilmeyip failin manevi unsur açısından güttüğü saik doğru bir biçimde muhakeme edilmelidir. Buna göre, soykırım suçunun maddi unsurunun (actus reus) varlığından söz edilebilmesi için somut olayda ulusal, ırksal, etnik veya dinsel bir grubun sırf o gruba mensup oldukları için tamamının ya da bir kısmının hedef alınması (siyasi ve kültürel gruplar Sözleşmenin kapsamına girmemektedir), hedef alınan gruba mensup kişilerin öldürülmeleri, ciddi şekilde zihinsel veya bedensel zarara uğratılmaları, grubu yok edecek şekilde yaşam koşullarının değiştirilmesi, gruba mensup olanların doğum yapmalarına engel olacak önlemler alınması ya da gruptaki çocukların zorla başka gruplara verilmiş olması şeklinde kabul gören eylemlerin varlığı aranmalıdır.

Ayrıca uyuşmazlığa konu fiillerin “*özel bir kastla*” (dolus specialis) işlenip işlenmediği yani mağdurların sırf 2. maddede sınırlı olarak sayılan gruplardan birine mensup olmaları nedeniyle hedef alınıp alınmadığı ve fail veya failerin “*bir plan dâhilinde ve özel bir kastla, yok etme kastı*” ile hareket edip etmediği hususları doğru bir biçimde analiz edilmelidir. 1915’te yaşananların soykırım olup olmadığına karar verebilmek için sözleşmenin kabul tarihi, Sözleşmede geçen soykırım tanımı ve 1915-1918 tarihleri arasındaki belge ve arşivlerin dikkate alınması gerekmektedir (Moroğlu, 2015: 603). 1915 ile 1918 arasında çıkarılan talimatnameler Osmanlı yönetiminin soykırım saikiyle hareket etmediğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Ermenistan’ın

ilk Başbakanı olan Kaçaznuni'nin hazırladığı rapor da yaşananların soykırım olmadığı yönündeki savunmayı destekler mahiyettedir.

Göç yolunda yaşanan ölümlerin Osmanlı hükümetinin etkin kontrolü altında gerçekleşmediği, cinayetlerin devletin kontrolünde olmayan “*de facto*” gruplarca işlendiği, aksi yönde bir talimatın ve özel kastın varlığının ispatlanamadığı, kimi ölümlerin de Ermeni katliamlarına karşı girişilen savunma amaçlı çatışmalarda vaki olduğu, resmi kayıtlara göre “580.000 Müslümanın” katledildiği hususları da gözden ırak tutulmamalıdır. Daha evvel de ifade ettiğimiz üzere, Ermeni tarafının ve Batılı devletlerin tüm araştırmalarına rağmen, 1915 olaylarının önceden planlandığına ve hükümet eliyle yürütülen “*örgütlü bir kırım*” olduğuna dair tek bir delil dahi elde edilememiştir. Bu bir soykırım ya da devlet terörü değildir. Soykırım Sözleşmesi'nin 2. Maddesi ve uluslararası içtihatlarla getirilen “özel kast” ve “etkin kontrol” prensipleri kül halinde değerlendirildiğinde; Osmanlı idarecilerinin,

a-Bir plan ve program çerçevesinde,

b-Salt Ermeni ırkından oldukları için,

c-Ermenilerin tamamını ya da bir kısmını,

d-Soykırım Sözleşmesinin 2. maddesinde sayılı fiillere icrai ya da ihmali olarak (öldürme, ciddi zihinsel ve bedensel zarar verme, grubu yok etmek için yaşam şartlarının kasten değiştirilmesi, doğumları engelleme ve çocukları bir başka gruba nakletme) maruz bıraktıklarını,

e-Bunun için özel bir kastla yani yok etme kastı ile hareket ettiklerini,

f-Bu yönde yazılı (ya da sözlü) emir verdiklerini,

g-Yaşananların Osmanlı Devleti'nin etkin kontrolü altında gerçekleştiğini gösterir yüksek kesinlik derecesini haiz hiçbir kanıt bulunmamaktadır.

1915'te yaşanan trajedi ve karşılıklı kırımlar Türkiye Cumhuriyeti ve hatta son Osmanlı hükümetlerinin de kabulündedir. Ancak, Osmanlı hükümeti ve idarecilerinin Ermeni soykırımı saikiyle hareket etmediği, kararın savunma amaçlı alındığı, uluslararası hukuk bakımından soykırımın varlığını gösterir delil ve emare bulunmadığı hususu tartışmaya açık değildir.

6.2. Hukukun Genel Prensipleri Açısından

Hukuk tekniği bakımından, BM Soykırım Sözleşmesinin makale şamil olamayacağı, hatta bu hususta düzenlenen zamanaşımı yasağının da 1915 olayları yönünden tatbikinin tartışmalı olduğu söylenebilir. İzahına çalışıldığı veçhile evrensel hukuk ilkeleri gereği işlendiği zaman suç olmayan bir eylem sonradan yapılan yasal düzenlemeyle suç haline getirilse bile o eylemin faili bakımından suç oluşturmaz. Ayrıca, Soykırım Sözleşmesinin incelenmesinde, Sözleşme hükümlerinin yürürlük tarihinden sonraki olaylara da uygulanacağı yönünde bir düzenleme olmadığı görülmektedir.

Yine, “1968 tarihli Yasal Zamaşımı Kısıtlamalarının Savaş Suçları ve İnsanlığa Karşı Suçlara Uygulanmamasına İlişkin BM Sözleşmesi'nin”, soykırım yasağı yönünden 1948 yılında kabul edilen “BM Soykırımın Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme'ye” açıkça bir biçimde atıfta bulunduğu ve soykırımın yasal tanımının ilk kez 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi ile yapıldığı düşünüldüğünde, zamaşımı yasağını öngören sözleşmenin 1948 tarihinden önceki olaylar için uygulanması evrensel hukuk kuralları ile bağdaşmayacaktır. Zira zamaşımı ilkesinin geçmişe yürüdüğü kabulü halinde bu durum ceza hukukunun “kanunsuz suç ve ceza olmaz” şeklindeki evrensel ilkesi ile açıkça çelişecektir. Sözde soykırım eylemlerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin sorumlu tutulup tutulmayacağı hususu da tartışmalıdır. Türkiye, Lozan Antlaşması ile sınırsız bir halefiyeti kabul etmemiş, ardılı olduğu Osmanlı'nın bazı sözleşme ve antlaşmalarını yok saymıştır. Doktrinde, resmen 29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 1915-1918 yıllarında vaki olduğu iddia edilen haksız eylemlerden sorumlu tutulamayacağı zira bu yeni devlet ile Osmanlı Devleti arasında tam bir halefiyet ilişkisinin bulunmadığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin devamı olmadığı yönünde görüşler de mevcuttur. Gerek kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesi, gerek yeni veya değişen ceza hükmünün sanık (fail) aleyhine geriye yürümezliği prensibi ve gerekse halefiyet tartışmaları hasebiyle evrensel hukuk kaideleri bakımından da soykırım iddia ve taleplerinin yerinde olmadığı açıkça ortadadır.

6.3. Uluslararası İçtihatlar Açısından

1915 olaylarının bugüne kadar uluslararası yargıya taşınmamış olması da bir başka dikkat çekici noktadır. Ermeni tarafı, meseleyi ısrarla siyasi zeminde tutmaya çalışmaktadır. Malta yargulamalarından bu yana yargı alanında uzun süren bir sessizlik hakimdir. Ancak, özellikle son yıllarda Ermeni meselesine ilişkin uluslararası yargı kararlarında bir artış olduğu ve bunların ekseriyetle Türkiye lehine sonuçlandığı söylenebilir.

İlk örnek olarak 2003 tarihli AB Adalet Divanı kararı verilebilir. Bilindiği üzere, AB Adalet Divanı 1. Dairesi, Ermeni tarafının açtığı tedbir talepli tazminat davasında verdiği 17.12.2003 tarihli kararında, kurumlara isnat edilen hukuka aykırı fiil ile tazmini istenen maddi ya da manevi zarar arasında illiyet bağı yani sebep – sonuç ilişkisi bulunması gerektiğine atıfta bulunmuş, Ermeni tarafınca temel hakların sözde ihlali iddiasının davalı tarafa atfedilen suç ile ne kadar ilgili olduğunun açıklanamadığı, davacı tarafın sebep – sonuç ilişkisinin varlığını açıkça ispat edemediği ve davacıların uğradığını iddia ettiği manevi zararın gerekçesi olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin sözde soykırımı tanımamasını göstermiş olmasının hukuken kabul edilemez olduğuna dikkat çekmiştir. Müddeinin iddiasını ispat etmesi gerektiği, Ermeni tarafınca isnad edilen suçun iddia edilen zararın doğumuna etki ettiğine dair hiçbir delilin bulunmadığı hususları hüküm altına alınmıştır.

Maddi tazminat yönünden ise davacıların gerçekten ve somut olarak zarar görüp görmedikleri noktasında Divanın hüküm verebilmesi için yeterli bilgi vermediklerini, delil sunmadıklarını, bu yönlerle tazminat davasının reddi gerektiğine karar verilmiştir. Yabancı mahkeme içtihatları yönünden, 2012 tarihli Fransa Anayasa Komisyonu kararı da son derece önemlidir. Bilindiği üzere, Fransa, 31 Ocak 2012 tarihinde çıkardığı bir yasayla, Ermeni soykırımını inkar edenlerin cezalandırılacağını düzenleme altına almıştır. Mezkûr yasal düzenlemenin iptali için Fransa Anayasa Konseyi'ne iptal başvurusu yapılmış, yüksek mahkeme, 28 Şubat 2012 tarihli kararında, müracaata konu kanunu normatif niteliğe sahip olmaması ve ifade özgürlüğünü sınırlaması nedeniyle iptal etmiştir.

Bir diğer önemli karar ise AIHM'nin Perinçek – İsviçre kararıdır. 2005 yılında Türk politikacı Doğu Perinçek hakkında “*kamu önünde insanlığa karşı halk katliamını inkar ettiği ve (veya) haklı çıkarmaya çalıştığı*” suçlamasıyla İsviçre Mahkemelerinde dava açılmıştır. Mahkeme, Perinçek'i kamuya açık bir toplantıda sarf ettiği sözlerle Ermeni soykırımını inkar ettiğinden bahisle suçlu bulmuştur. Perinçek tarafından, bahsi geçen karara karşı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuruda bulunularak, kararın iptali için dava açılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin de müdahil olduğu yargılama neticesinde, İsviçre Lozan Mahkemesi'nin mahkumiyet kararı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin “düşünce özgürlüğüne” dair 10. maddesini ihlal ettiğinden bahisle iptal edilmiştir. AIHM, anılan kararında, başvuran Doğu Perinçek ve Türk Hükümeti'nin savunmacı devletin yani İsviçre'nin de itiraz etmediği farklı görüşler bildiren çok sayıda kaynak gösterdiğini, soykırım konusunda genel bir uzlaşma olmadığının görüldüğünü, keza günümüzde, yaklaşık yirmi ülkenin (dünyadaki yüz doksandan fazla ülkeden) Ermeni soykırımını tanıdığını, tanımının bazen, İsviçre'de olduğu gibi sözkonusu Devletlerin hükümetlerince değil, yalnızca parlamentolarından veya bu parlamentonun kamaralarından biri tarafından gerçekleştirildiğinin anlaşıldığını, tarihi olaylara ilişkin düşüncelerin ifade edilmesine cezai müeyyide getiren yasaların Sözleşmenin Taraf Devletlere getirmiş olduğu yükümlülüklerle bağdaşmadığını, Ermeni olayları bağlamında ilk kez ceza verildiğini, daha önce 14 Eylül 2001 tarihinde, Bern-Laupen Bölge Mahkemesi tarafından, on bir Türk vatandaşı ile birlikte başvuran hakkında, aynı hüküm kapsamında yapılan soykırımın inkârının reddi davasında sanıkların ayrımcılık yapma niyetinin bulunmamasından dolayı beraat kararı verildiğini, bu bakımdan başvuranın (Doğu Perinçek) mahkûmiyetini doğuracak zorunlu sosyal ihtiyacın ne zaman ve nasıl doğduğunun anlaşılamadığını kaydetmiştir.

Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) “Yugoslavya kararı” olarak bilinen 26 Şubat 2007 tarihli Bosna Hersek – Yugoslavya davasına ilişkin ilamı da Ermeni soykırım iddialarının değerlendirilmesi yönünden güçlü bir içeriğe sahiptir. Kararla birlikte getirilen “*yüksek kanıt standardı*” ile, isnat edilen suçların önemi nedeniyle “*mutlak ispat gücünü haiz unsurlarla kanıtlanması gerektiği*” (conclusive evidence) hüküm altına alınmıştır. Böylece, manevi unsur bahsinde geçen “*özel kast*” yönünden çita daha da yükseltilmiştir. Bosna katliamına “Etkin

Kontrol” testini uygulayan Mahkeme, Srebrenica’da paramiliter operasyonlara imza atan ve “Akrepler” olarak bilinen Sırp grubun Yugoslav İçişler Bakanlığı’ndan talimat aldığıının ispatlanamadığını, Bosnalı Sırp ordusunun tüm lojistik desteğini ve maaşlarını Yugoslavya’dan almasına karşın bu durumun Yugoslavya hükümetinin soykırımla suçlanması için yeterli olmadığını zira eldeki belge ve bilgilere göre Yugoslav hükümeti ve Genel Kurmayının bu konuda yazılı bir emrine rastlanılmadığına hükmetmiştir (Ünal, 2011: 426).

Anılan karar ve Soykırım Sözleşmesinin ilgili 2. ve devamı maddeleri çerçevesinde Ermeni soykırımı iddialarına bakıldığında, Osmanlı Devleti’nin yaşananları önlemek için gerekli önlemleri almakta açıkça ihmalinin bulunduğuna ilişkin bilgi ve belge bulunmadığı, soykırım konusundaki kanıtların “*yüksek kesinlik derecesine*” sahip olmadığı, eldeki belge ve bilgilere göre Osmanlı Devleti, hükümeti ya da ordusunu suçlayıcı bu türden herhangi bir bilgi ve belge bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca, Uluslararası Adalet Divanı’nın Bosna - Sırbistan kararının 477. Paragrafında, bir topluluğun zorla tehcir edildiği kanıtlanmış olsa bile, bu durumun tek başına soykırım fiilini oluşturmayacağı yönünde hüküm tesis edildiği görülmektedir. Buna göre, Ermeni soykırımının varlığından söz edebilmek için Ermeni tarafının, göç sırasında yaşanan cinayetlerin de facto gruplar tarafından değil, Osmanlı ordusu tarafından ya da Osmanlı Devleti’nin etkin kontrolü altında işlendiğini ispat etmesi gerekmektedir. Bugüne kadar Ermeni tarafı bu türden bir iddia ile uluslararası yargıya müracaat etmemiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası düzeydeki tüm girişimlerine ve çalışmalarına rağmen 1915 olaylarının “soykırım” olmadığı hususunda dünya kamuoyunu ve akademik çevreleri ikna edebilmiş değildir. Özellikle son dönemlerde, Türkiye ile sorun yaşayan devletler, her fırsatta “Ermeni soykırım kartını” kullanmaktan imtina etmemektedirler.

Soykırım konusunda devletlerin daha çok siyasi mülahazalarla hareket ettiklerini ve objektif olmadıklarını söylemek hatalı olmayacaktır. Zira, bir devletin sınırlarını korumak ve ulusal güvenliğini sağlamak amacıyla aldığı kararlar veya icra ettiği eylemler bazen soykırım olarak nitelendirilebilmekte, bazen de devletlerin sistematik olarak bir toplumu yok etme amacı taşıdıkları açık olmasına rağmen bu eylemlerin güvenlik amaçlı olduğundan bahisle meşrulaştırılması söz konusu olabilmektedir. Konu, Türkiye olunca “masumiyet karinesi” dahil hukukun tüm genel geçer prensipleri görmezden gelinmektedir. İzahına çalışıldığı üzere, bir kısım Osmanlı Ermenisinin, I. Dünya Savaşı sırasında, Rus ordusu saflarında yer aldığı ve buldukları yerlerde ayaklanmak suretiyle Müslüman halkla çatıştıkları gerçeği herkesin kabulündedir. Ermenilerin güvenlik kaygısıyla Osmanlı ülkesi içerisinde bulunan farklı bölgelere sevk edilmesini öngören 27 Mayıs 1915 tarihli yasanın tatbikini soykırım olarak tanımlayanlar, Ermenilerin Anadolu’da yaptıkları kırımları ve 1992 tarihli Hocalı katliamını görmezden gelebilmekte, Sırpların 200.000 Müslümanı öldürmesini ya da İsrail’in Filistinlilere veya Amerika’nın Irak halkına yaptıklarını “güvenlik amaçlı operasyon” olarak değerlendirebilmektedir (Arı, 2008: 564).

Ermeni zorunlu sevk ve iskan kararının bir kanun çerçevesinde uygulandığı, anılan kanun hilafına hareket edenlerin Osmanlı mahkemelerinde yargılandığı ve hatta kimi yöneticilerin idamla tecziye edildiği bilinmektedir. Soykırım saikiyle hareket eden bir devletin dönemin koşulları ve savaş ortamı da düşünüldüğünde böyle bir yasa çıkarması, sevk ve iskan için askeri tedbirler olarak bu türden yargılamalar yapması beklenemez. Ermeni tarafı da gerek anılan nedenler ve gerekse hukuk tekniği açısından iddia ve taleplerinin kabul olmayacağını bildikleri cihetle bugüne kadar bu iddialarını uluslararası yargıya taşımamışlardır. Bugün için daha çok siyasi alanda sürdürülen tartışmalar noktasında Türkiye Cumhuriyeti’nin neler yapabileceğine ilişkin doktrinde farklı görüşler mevcuttur.

Genel olarak uluslararası uyuşmazlıkların giderilmesi için yargı dışı çözüm yollarına veya yargısal çözüm yollarına başvurulmakta, kimi zaman da milletlerarası örgütler nezdinde çözüm arayışına gidilebilmektedir. Yargı dışı çözüm yolları olarak, ikili veya çok taraflı görüşmeler yapılabilen ya da üçüncü bir ülkenin veya tarafsız kurulların arabuluculuğuna ve uzlaştırma girişimlerine müracaat edilebilmektedir. Ayrıca, uyuşmazlığın çözümü noktasında kullanılacak bilgi ve belgelerin toplanması ve delillerin tedariki için araştırma ve soruşturma yapılmasına da karar verilebilmektedir.

Yargı dışı çözüm yollarına Ermeni meselesi özelinde baktığımızda; Türkiye'nin müteaddit kez bu türden çözüm yollarının denenmesi gerektiği yönünde girişimde bulunduğu, bu konuda "ortak tarih komisyonu" kurmaya hazır olduğunu deklare ettiği bilinmektedir. Bu talep ve öneriler Ermeni tarafınca kabul görmemektedir. Bu konuda gerçekleşen tek girişim 2004 tarihli "Viyana Türk – Ermeni platformudur". Bu platform da Ermeni katılımcıların görüşmelerden çekilmesi nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.

Yargısal çözüm yolları ise uluslararası mahkemeler ve hakemlik kurumudur. İzahına çalışıldığı veçhile yargı alanında gidilebilecek en önemli mahkeme aynı zamanda soykırım suçlarına bakmakla da görevli olan Uluslararası Adalet Divanı'dır. Bugüne kadar Ermeni tarafı iddia ve taleplerini, Uluslararası Adalet Divanı da dahil olmak üzere yargısal alana taşımamıştır. Meseleye Türkiye açısından baktığımızda, 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi'nin 9. maddesine göre, Sözleşmenin yorumu ya da tatbiki konusundaki uyuşmazlıkların da UAD'ye götürülmesinin mümkün olduğunu görmekteyiz. Soykırımı tanıyan ülkelerin Sözleşmenin yorumunda ve soykırımın hukuki tanımında hatay düştüğü ya da politik gayelerle hareket ettiği izahından varestedir. Bu bakımdan, Türkiye tarafından sözde soykırımı tanıyan devletlere karşı UAD'de dava açılması da tavsiye olunabilir.

Ayrıca, izah edildiği üzere UAD, 2012 yılında aldığı bir kararda bir ülkenin yabancı bir devletin yerel mahkemesinde yargılanmasının uluslararası hukukun açık ihlali anlamına geldiğini belirttiği cihetle Ermeniler tarafından tazminat talepli davalar da dahil olmak üzere yabancı ülke mahkemelerinde açılan veya açılacak davaların hukuken hiç bir değeri olmadığı izaha muhtaç değildir. Perinçek – İsviçre davası örneğinde olduğu gibi Türkiye açısından ciddi riskler barındırmayan "bireysel başvuru yolunun" da kullanılması tavsiye edilebilir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin anılan kararı bundan sonraki başvurular için de emsal niteliğindedir.

Hakemlik kurumu da alternatif yargı yolu olarak önerilmektedir. "Tahkim" de denilen bu yargı yolunda, uyuşmazlığın mahkemeler dışındaki üçüncü bir kişi ya da kurumun önüne götürülmesi söz konusudur. Uluslararası hukuk alanında tahkim yolunu mecburi kılan hiç bir genel kaide bulunmamaktadır. Bu yola iradi olarak ve yapılacak bir tahkim sözleşmesi ile gitmek mümkündür.

Ermeni iddia ve talepleri yönünden uluslararası tahkime gidilmesini öneren görüşler olsa da böyle bir girişim, makale şamil olup olmadığı tartışmalı olan Soykırım Sözleşmesinin geriye doğru yürütülmesinin zımnen kabulü olarak yorumlanabilir. Anılan nedenlerle, uluslararası ceza hukukunun tartışma alanına giren soykırım meselesinin tazminat gibi özel hukuk yönünden sonuçlar doğurabilecek tahkim yargı yolunda tartışılması tavsiye edilmemelidir (Tacar, 2007).

Son olarak, uluslararası uyuşmazlıkların çözümü için milletlerarası örgütler nezdinde girişimlerde bulunulması da mümkündür. Zira, BM Anlaşmasının 33. maddesi ve VI. bölümünde özetle, uluslararası uyuşmazlıkların barışçı yollardan çözümü için bölgesel örgütlerin aracı olabileceği ve hatta BM Güvenlik Konseyi'nin ve Genel Kurulun da çözüm mercii olarak çalışabileceğine atıfta bulunulmuştur (Pazarıcı, 2011: 492). BM Antlaşması gereği, Konseyin ve Genel Kurulun yalnızca "*uluslararası güvenliği ve barışı ciddi şekilde tehdit eden*" uyuşmazlıklarla ilgilenebileceği bilinmektedir. Gerek bu kurulların anılan özelliği ve gerekse Türkiye karşıtı oluşabilecek taraflı bir çözüme fırsat vermemek adına bu türden alternatif çözüm yollarından uzak durulması doğru olacaktır. Ancak doktrinde soykırım iddialarını tek taraflı olarak tanıyan ülkelerin bizzat soykırım suçu işlemiş olduğunu, bu tür bir tanımanın BM Sözleşmesi'nin 103. maddesine aykırılık teşkil ettiğini ve bu nedenle konunun BM Genel Kurulu'na getirilerek Adalet Divan'ından bu konuda bir karar alınmasının sağlanabileceğini ileri süren görüşler de mevcuttur (Güzel, 2015).

Mer'i uluslararası soykırım mevzuatı, Avrupa İnsan Hakları Mahkeme'sinin Perinçek-İsviçre Kararı, bu kararda atıf yapılan Fransa Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararı, yine 2004 tarihli Adalet Divanı hükmü, Yugoslavya kararı ve hatta Malta davası birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'nin uluslararası hukuk açısından Ermeni tarafına göre oldukça üstün durumda olduğu söylenebilir. Böylesi bir durumda meselenin Türkiye tarafından gündemde tutulması ve alternatif çözüm yollarına gidilmesi hata olacaktır. Zira, atılan yanlış bir adımdan geri dönüş mümkün değildir. Zaten hukuk yolundan ümidi olmayan Ermeni tarafı, tarihi platformlardan da çekilmiştir.

Ermenilerin tek çıkış yolu, meselenin siyasi bağlamda çözümünü temin etmektir. Batı dünyasının Türkiye'ye olan bakışı düşünüldüğünde siyasi zeminde Türkiye'nin haklılığını ispatlaması neredeyse imkansızdır. Ayrıca, AIHM'nin Perinçek – İsviçre kararına bakıldığında bireysel başvurunun neden kabul edildiği açıklanırken Ermeni soykırımı iddialarının yalnızca 20 civarında ülke tarafından tanındığı ve soykırımın varlığı hususunda ülkeler nezdinde bir uzlaşma olmadığına özellikle değinildiğini görmekteyiz. Buradan hareketle sözde soykırımı tanıyan ülkelerin sayısının artmamasının ya da Ermeni iddialarını tanıyan devletlerin tanıma kararından dönmelerinin uzun vadede büyük önem arz ettiğini söyleyebiliriz. Bu bakımdan siyasetçi ve akademisyenlerimize tanıma kararlarının geri alınması ya da bu konuda henüz bir karar vermemiş olan devletlere meselenin doğru bir biçimde anlatılması için büyük görev düşmektedir.

Özetle, Türkiye Cumhuriyeti'nin Ermeni soykırım iddialarının hukuken kabul edilemez olduğunu tüm dünyaya anlatabilmesi adına yeni politikalar geliştirmesi elzemdir. Sözde soykırımın daha fazla ülke tarafından tanınmasının önüne geçilmelidir. Türkiye soğukkanlı tavrını muhafaza etmeli, Ermeni propagandasına karşı aynı zeminde karşı propaganda geliştirmeli, konuyu hukuk çerçevesi dışında tartışmamalı, hakemlik dahil uluslararası mahkemeler dışındaki yargı yollarından uzak durmalıdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Adıgüzel, İsmail (2015), **Tarihin Pusulası**, Altı Şapka Yayınları, İstanbul.
- Akçam, Taner (2012), **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu**, İmge Yayınevi, İstanbul.
- Akkutay, Berat Lale (2014), “Devletin Jus Cogens Normlara Aykırı Fiillerinden Dolayı Hukuki Yargı Bağışıklığı”, TBB Dergisi, Ankara.
- Akyol, Taha (2014), **Ortak Acı 1915 Türkler ve Ermeniler**, Doğan Yayıncılık, İstanbul.
- Alp, İlker (2009), “Ermeni İddialarının Tarihsel Geçersizliği”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11(1), 1-30.
- Altınkaş, Evren (2012), “İttihatçı Belgelerinde Ermeni Sorunu”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 63, http://www.jasstudies.com/Makaleler/1407851148_altınkaşevren_61-67.pdf Trabzon, (14.10.2017).
- ARI Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Marmara Kitap Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Aslan, M.Yasin (2017), **Uluslararası Ceza Mahkemesi**, Bilge Yayınevi, Ankara.
- Aytaş, Gülseren (2010), **Ermeni Talepleri ve Türkiye'nin Hakları**, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul.
- Babacan, Hasan (t.y.), “**Talat Paşa'nın Öldürülmesi ve Katilin Yargılama Süreci**” Turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/talat-pasanin-oldurulmesi (05.11.2017).
- Bardakçı, Murat (2013), **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, Everest Yayınları, İstanbul.
- Bakar, Bülent (2013), **Ermeni Tehciri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1995), **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler**, Ankara.
- Bozkuş Deveci, Yıldız (2013), **Parlamento Kararları ve Yabancı Basında Ermeni Sorunu**, Sistem Ofset Bas. Yayınları, Ankara.
- Çakır, Kemal Oğuz (2012), “Uluslararası Hukuk Bakımından Ermenilerin Soykırım İddialarının İncelenmesi”, <http://www.akademikperspektif.com>. (10.01.2017).
- Çakmak, Cenap (2014), **Uluslararası Hukuk, Giriş, Teori ve Uygulamaları**, Ekin Yayınları, Bursa.
- Çaycı, Abdurrahman (2013), **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

- Dağcı, Kenan (2005), “Tehcir ve Uluslararası Mahkeme Kararları” , Alaeddin Yalçınkaya, (Ed.), **Ermeni Soykırım İddiaları ve Uluslararası Hukuk**, Astana Yayınları, Ankara.
- Dedeyev, Bilal (2009), “19. Yüzyıl Ermeni Milliyetçiliğinin Yapılanmasında Rusya’nın Rolü”, M.Metin Hülügü ve Diğerleri (Ed.), **Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler**, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri.
- Değer, Ozan (2009), “Soykırım Suçu ve Devletin Sorumluluğu: Uluslararası Adalet Divanı’nın Bosna-Hersek v. Sırbistan-Karadağ Kararı”, **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi**, 6(22), 61-95.
- Elekdağ, Şükrü “Tarihsel Gerçekler ve Uluslararası Hukuk Işığında Ermeni Soykırımı İddiası”, 06.05.2010, **Cumhuriyet**, <http://www.cumhuriyet.com.tr>. (14.11.2017).
- Engin, Vahdettin (2013), **Asayiş, Sultan II.Abdulhamid’in İç Güvenlik Politikası**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Ertuğrul, Ümmühan Elçin (2015), “Uluslararası Hukukta Soykırım Suçu ve 1915 Ermeni Olayları”, Alaeddin Yalçınkaya, (Ed.), **Ermeni Soykırım İddiaları ve Uluslararası Hukuk**, Astana Yayınları, Ankara.
- Gemalmaz, Mehmet Semih (1997), **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Görgülü, İsmet (2006), **Atatürk’ten Ermeni Konusu**, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Günay, Nejla (t.y.), **Zeytun İsyanları**, <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/zeytun-isyanlari> (01.10.2017).
- Gürkan, Uluç, (2015), **Ermeni Katliamı Suçlaması Yargılama ve Karar**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Halaçoğlu, Yusuf (2014), **Ermeni Tehciri**, Babıali Yayınları, İstanbul.
- (2010), **Sürgünden Soykırımı Ermeni İddiaları**, Babıali Yayınları, İstanbul.
- Kaçaznuni, Ovanes (2014), **Taşnak Partisinin Yapacağı Bir Şey Yok**, (Çev. Arif Acaloğlu), Analiz Yayınevi, İstanbul.
- Karakaş, Nuri (t.y.), “Ermeni Meselesi ve Amerikalı Misyonerler”, Turksandarmenians.marmara.edu.tr/ermeni-meselesi-ve-amerikali-misyonerler (01.10.2017).
- Karacakaya, Recep (2005), **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Karaş, Zeynep (2007), **Ermeni Terör Örgütü Asala**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kılıç, Davut (2008), **Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Kiraz, Ertan (2016), **Uluslararası Hukukta Zarar Giderimi ve Ermeni Talepleri**, Avrasya İnceleme Merkezi Yayınları, Ankara.
- Kolektif, (2012), **Perinçek-İsviçre Davası, Ermeni Soykırımı Yalanı AİHM’de**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Moroğlu, Nazan (2015), “Hukuki Açıdan Sözde Ermeni Soykırım İddiaları”, **TBB Dergisi**, 119, 601-616.
- “**Nutuk**” (2005), Alfa Yayınevi, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2016), **Osmanlı’ya Bakmak**, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Öke, Mim Kemal (2012), **Ermeni Sorunu 1914-1923**, İrfan Yayıncılık, İstanbul.
- Ölmez, Adem (2009), “Rusya İle Eçmiyazın Katogigosluğu’nun İlişkilerinin Osmanlı Ermenilerine Etkileri”, M.Metin Hülagü ve Diğerleri (Ed.), **Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler**, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri.
- Özdemir, Hikmet (2005), **“Talat Paşa Cinayeti”**, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- Özocak, Özer (2014), **“Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası”**, Erciyes Üniversitesi, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Kayseri.
- Pazarıcı, Hüseyin, (2011), **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, İstanbul.
- Perinçek, Mehmet (2012), **Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi**, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.
- Sakin, Orhan (2014), **Ermeni İsyân Günlüğü 1915**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Saydam, Abdullah (2009), “Osmanlı Düzeninin Çökmesinin Ayrılıkçı Hareketlere Olan Etkisi”, M.Metin Hülagü ve Diğerleri (Ed.), **Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler**, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri.
- Selvi, Haluk (2011), **Millet-i Sadıkada İsyân, Ermeni Komitacıların Gizli Mektupları**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Sertçelik, Seyit (2015), **Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu**, SRT Yayınları, Ankara.
- Sevinç, Necdet, (2017), **İstiklal Harbinde Etnik İhanet**, Kariyer Yayıncılık, İstanbul.
- Sezer Arığ, Ayten (2009), “Osmanlı Eğitim Sisteminin Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşuna Etkisi”, M.Metin Hülagü ve Diğerleri (Ed.), **Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler**, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri.

- Süslü, Azmi (1991), “Tehcir Olayındaki Gerçekler”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 6(1), 277-286.
- Şaşmaz, Musa (2013), **İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları 1878-1914**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Şimşir, Bilal N. (2007), **Ermeni Meselesi 1774-2005**, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Tacar, Pulat (2015), “Soykırım İddialarına Karşı Bir Devletin Atabileceği Adımlar”, Alaeddin Yalçinkaya, (Ed.), **Ermeni Soykırım İddiaları ve Uluslararası Hukuk**, Astana Yayınları, Ankara.
- (2007), “Soykırım İddiaları Nedeniyle Oluşan Uyuşmazlığın Çözüm Yolları KonusundaDüşünceler”, **Akademik Bakış**, 1(1), 127-153.
- Taner, Fahri Gökçen (2007), **Ceza Hukukunda Zamanaşımı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tezcan, Ercüment (2015), “Bellek Kanunları ve Anayasaya Uygunluk Tartışmaları: Fransa Örneği”, Alaeddin Yalçinkaya, (Ed.), **Ermeni Soykırım İddiaları ve Uluslararası Hukuk**, Astana Yayınları, Ankara.
- Tezcan, Durmuş vd., (2019), **Uluslararası Ceza Hukuku**, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Tülek, Vehbi (17.04.2004), <http://turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/vehbi-tulek/201948.aspx> (15.08.2017).
- Türkdoğan, Berna (2006), **Türk-Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- URL, “Malazgirt Meydan Muharebesi”, (t.y.), <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/malazgirt-meydan-muharebesi>, (07.10.2017).
- URL, “Tehcir Kanunu”, (t.y.), http://tr.wikisource.org/wiki/Tehcir_Kanunu, (01.10.2017).
- URL, “Türkiye’nin Ermeni Soykırım iddialarına Cevabı” (13.04.2011) <http://akademikperspektif.com/turkiyenin-ermeni-soykirim-iddialarina-cevabi> (30.05.2017).
- Ünal, Şeref (2011), **Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yalçinkaya, Alaeddin (2014), “Soykırım İddialarına Karşı AB Adalet Divanı Kararlarının Önemi ve Tahlili”, **Yeni Türkiye Dergisi**, 20(63), 3044-3055.

ÖZGEÇMİŞ

İbrahim Ercan ÇOBANOĞLU, 21.05.1979 tarihinde Trabzon'da doğdu. 1990 yılında Bayburt Şair Zihni İlkokulu'nu; 1997 yılında Bayburt Anadolu Lisesini; 2002 yılında da İstanbul Üniversitesi-Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 2009 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı.

ÇOBANOĞLU, evli ve bir kız çocuk babası olup İngilizce bilmektedir.